

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Társadalomtudományi Kar
MESTERKÉPZÉS

„Ezt itt erőltetni sem lehet, mert már nagyon kevesen vagyunk.”

A német identitás jelen(lét)e és továbbörökítésének lehetőségei Törökbálinton

Konzulens:

Heller Mária

habilitált egyetemi docens

Készítette:

Szalma Balázs

GYZZEU

kisebbségpolitika szak

2015. április

Tartalom

Köszönetnyilvánítás	6
1. Bevezetés.....	7
1.1. Témamegjelölés	7
1.2. Fogalmi meghatározások	9
1.2.1. Az identitás értelmezési keretei	9
1.2.2. Az etnikai identitás.....	11
1.2.3. A nemzeti identitás.....	14
1.2.4. A svábság mint etnikai csoport	16
1.2.5. A magyar mint nemzeti csoport.....	17
1.2.6. Asszimilációs folyamat	18
1.2.7. Kettős identitás	19
1.3. Kérdésfelvetés.....	20
1.4. Módszertan	21
1.5. A dolgozat felépítése.....	24
2. A magyarországi németek – Törökbálinton	25
2.1. A német nemzetiség története Magyarországon	25
2.1.1. A kitelepítések	27
2.1.2. Németek a XX. század második felétől napjainkig	30
2.2. Törökbálint és a svábok.....	31
2.2.1. Törökbálint helytörténete	31
2.2.2. Német „kisebbség” – interetnikus viszonyok Törökbálinton.....	34

2.2.3. Kitelepítések Törökbálintról	36
2.2.4. Németek a kitelepítést követően napjainkig.....	37
3. A törökbálinti németek intézményes keretek között	38
3.1. A Törökbálinti Német Önkormányzat	38
3.1.1. Nemzetiségi önkormányzatok Magyarországon	38
3.1.2. A Törökbálinti Német Önkormányzat	40
3.2. Kulturális, hagyományőrző egyesületek	42
3.2.1. Hagyományőrző Svábkórus.....	43
3.2.2. Großturwaller Musikanten.....	45
3.2.3. Großturwaller Tänzer	46
3.2.4. Die Großturwaller.....	48
3.2.5. Harmonika Klub.....	49
3.2.6. Sváb Egyesület.....	50
3.3. Német nemzetiségi oktatás-nevelés Törökbálinton	51
3.3.1. Német nemzetiségi oktatás Magyarországon	51
3.3.2. Csupaszív Kétnyelvű Óvoda.....	53
3.3.3. Német nemzetiségi oktatás Törökbálinton a Zimándy Ignác Általános Iskolában ...	56
3.3.4. Német tánctanítás a néptánc óra keretein belül	57
3.3.5. Partneriskolai kapcsolat a süsseni iskolával.....	59
3.4. A vallás és a nemzetiségi identitás összefüggései.....	60
3.4.1. A magyarországi németek vallásossága	60
3.4.2. A német identitás és a vallásosság kapcsolata Törökbálinton	63
4. A törökbálinti németek etnikai identitása	66
4.1. Nyelvhasználat	66

4.1.1. A német dialektus használata Törökbálinton a kitelepítéseket megelőzően.....	66
4.1.2. A kitelepítések okozta törés a nyelvhasználatban – az interetnikus konfliktusok hatásai a sváb nyelv elhagyására	68
4.2. Sváb hagyományok, kultúra	73
4.2.1. Községi élet a kitelepítések előtt	73
4.2.2. Radikális változások a kitelepítések hatására – a sváb hagyományok kihalása	74
4.3. Vallásosság	75
4.3.1. Vallási hagyományok a kitelepítéseket megelőzően	75
4.3.2. Változások a vallási hagyományokban	76
4.4. Egy szétszakadt közösség – kapcsolat a kitelepítettekkel.....	77
4.4.1. Általános visszatekintés	77
4.4.2. Személyes érintettségek.....	78
4.5. Tematizációk	79
4.5.1. Az etnikai identitás megjelenésének területei	79
4.5.2. A tematizációk csoportosítása	81
5. Zárszó	84
Irodalomjegyzék	87
Függelék	99
A Törökbálintról kitelepítettek lakhelyei a korábbi Német Szövetségi Köztársaságban	99
Interjúvázlatok	100
Nemzetiségi önkormányzati képviselők.....	100
Kulturális egyesületek képviselői	100
Nemzetiségi német oktatásban résztvevő pedagógusok	101
Katolikus egyház képviselői.....	101

Személyes interjúk	102
Tematizációk	102
Tematizációkhoz kapcsolt jelzők	103
Dokumentumok	105
Képek.....	113

Köszönetnyilvánítás

Ezúton szeretném megköszönni konzulensemnek, Heller Máriának a segítségét, amellyel végig figyelemmel kísérte a munkámat, és hozzászólásaival, tanácsaival, megjegyzéseivel, kiegészítéseivel nagyban hozzájárult a dolgozatom elkészültéhez. Külön hálával tartozom a biztatásáért és a kutatásom folytatásának szorgalmazásáért.

Hálásan köszönöm Megyaszai Zoltánné Mámmel Magdolnának, a Német Önkormányzat vezetőjének azt, hogy minden segítséget megadott nekem a munkám során, legyen szó fényképekről, dokumentumokról, vagy az interjúalanyok felkereséséről. Köszönöm Scheiblinger Péternek, hogy több interjúalanyt és írásos forrásokat is a figyelmembe ajánlott.

Köszönettel tartozom testvéremnek, Pettinger-Szalma Vendelnek az általam elkészített interjúk begépeléséért, amely által fel tudtam használni az interjúk során elhangzott gondolatokat az elemzésem során. Továbbá köszönöm neki a rendelkezésemre bocsátott fényképeket, amelyek a mai Törökbálinton a német hagyományokat őrző témákról készültek. Köszönöm édesapámnak, Szalma Istvánnak, hogy gondolataival, emlékeinek felidézésével mindvégig egyengette utamat a munkám során.

Végül, de nem utolsósorban köszönöm szépen minden interjúalanyomnak, hogy időt szánt a velem való beszélgetésre, és ezzel elévülhetetlen érdemeket szereztek abban, hogy ez a dolgozat elkészüljön.

1. Bevezetés

1.1. Témamegjelölés

Magyarországnak évszázadokra visszanyúló kapcsolatai vannak a mai Németország területén élő, német nyelvet beszélő nemzetiségekkel. Egészen a honfoglalás korába visszautazhatunk, amennyiben ennek a kapcsolatrendszernek alaposabban utána szeretnénk járni. Ami azonban számunkra érdekesebb, hogy ennek a viszonyrendszernek egészen a mai napig érzékelhető, tapasztalható a jelenléte a két Európai Unió tagállamban: Magyarországon és Németországban. Ennek a történelemben talán leghangsúlyosabb mozzanata volt, amikor a XVIII. század folyamán, az oszmánok kiűzését követően az üresen maradt területek újbóli benépesítése, a mezőgazdaság újraindítása céljából – nagyjából – a mai Dél-Németország területéről érkező csoportok telepedtek le, és váltak a következő századok során a magyar területek építőivé, fejlesztőivé, egyben tovább színesítve az ország etnikai palettáját.

Németország napjainkban az Európai Unió egyik zászlóshajója, gazdasági nagyhatalom, hatása Magyarországra még mindig nagyon erős. Azzal azonban már kevésbé találkozhatunk, hogy az itt élő német származásúak hallatnának magukról; hogy meghatározói lennének a mai magyar társadalomnak. Olykor-olykor, amikor a kisebbségekről esik szó országunkban, megjelennek a hazai németiséggel kapcsolatos hírek is, főként a népszámlálások, illetve a – ma már – nemzetiségi önkormányzatok megalakulása kapcsán. Ennek oka főként az lehet, hogy a korábban a nemzetépítésben kiemelkedő szerepet játszó nemzetiségnek a XX. század derekán, a második világháborút követően komoly traumával kellett szembesülnie: a hazai németiség kitelepítése több százezer embert érintett közvetetten, illetve közvetlenül. Ennek pedig érzékelhető hatása keletkezett az érintettek önazonosságának meghatározásában, identitásuk strukturálódásában, önmagukhoz, családtagjaikhoz, kitelepített és itthon maradt barátaikhoz, ismerőseikhez való viszonyukban.

Ez az identitás a XX. század második felében folyamatosan gyengült, rétegei elhalványultak. Manapság már csak egy szűk réteg beszél ősai nyelvét – ami

természetesen csak nagy vonalakban összemérhető a mai irodalmi német nyelvvel. Közben a két ország közötti kapcsolatok hangsúlyossá válásával megjelent az az igény, hogy érdemes például a német nyelvet tanulni, és a két ország közötti kapcsolatokon munkálkodni, ami komoly perspektívákat nyújthat. Ez akár kiugrási lehetőséget is jelenthetne a mai fiatalabb, német identitású korosztályoknak, ám kérdéses, hogy létezik-e egyáltalán egy ilyen csoport ma Magyarországon? Vagy a német identitás mindennapokban történő megélése megreked az idősebb korosztályok szintjén?

A fenti kérdéseket – annak a mai magyar társadalomban érzékelhető relevanciáját alapul véve – fogom több szempontra, megközelítésre kitérve körbejárni dolgozatomban, még hozzá egy Budapest agglomerációjához tartozó, a rendszerváltást követően virágzásnak induló, komoly fejlődésen keresztül menő, mindeközben hangsúlyos sváb gyökerekkel rendelkező város: Törökbálint vonatkozásában.

A Magyarországon német gyökerekkel rendelkező települések mindegyike eltérő társadalmi-kulturális képet mutat, amely már csak a jelenkori méreteiből, a lakosság számukból és a német származásúak lakosságon belüli különböző arányú jelenlétéből is fakadhat. Ez az eltérő kép az adott településen élő német származásúak identitásában is eltérő rajzolatokat alakíthatott ki. Dolgozatomban a Törökbálinton napjainkban fellelhető sajátosságokra, speciális elemekre szeretnék fényt deríteni. A településen négy fő aspektusból kívánom vizsgálni a német identitást meghatározó kérdéskört: a kulturális intézmények, a kisebbségi nyelvoktatás, a vallásosság szerepe, valamint az egyének szintjén. A fenti területek vizsgálatának összességéből úgy vélem, kirajzolódhat egy kép, amely megmutatja, hogy hogyan viszonyulnak a ma élők német származásukhoz. Kíváncsi leszek arra, hogy milyen, a német identitás megtartását, erősítését célzó eszközök, folyamatok érzékelhetőek a településen, és ezeknek milyen hatásuk van az érintettek önazonosságára? Az idősebb korosztályok esetén próbálom megvizsgálni, hogy hogyan változott bennük az évek során a svábsághoz fűződő viszonyuk? Mennyire tartották fontosnak a nemzetiségi identitás átörökítését? A fiatalabb generációk esetében hogyan változnak a nemzetiségi identitás rétegei? Valóban a hagyományok megszűnése, a nyelv elhagyása és a gyökerek elvesztése lesz az itt élő sváb történelem sorsa? Az oktatási rendszer lehetőségeinek, mint a

nemzetiségi nyelvoktatásnak lehet-e identitásmegőrző szerepe? A vallásosság átmenthet-e bizonyos identitás-elemeket a hagyományok megőrzésének céljával?

1.2. Fogalmi meghatározások

Munkám során több olyan fogalmat is fogok használni, melyeknek pontosabb meghatározását a tisztánlátás végett szükségesnek tartom röviden kifejezni. Bár ezek általánosan használt szavaink lehetnek, jelentésük sokrétősége következtében az a célravezető, ha ezeket már az írásom elején megteszem.

Dolgozatomnak központi fogalma az identitás, amelynek azonban több árnyalata létezik, különböző jelzőkkel egészíthetjük ki. Mivel a témám, jellegéből fakadóan szoros rokonságban áll Bindorffer Györgyi Dunabogdányról szóló kutatási eredményeinek bemutatásával,¹ ezért az elméleti kereteket ehhez hasonlóan igyekszem kialakítani, később a tapasztalataim feldolgoása mentén esetlegesen árnyalni, finomítani.

1.2.1. Az identitás értelmezési keretei

A magyarországi német származású közösség identitását két módon is meghatározhatjuk: az etnikai, illetve a nemzeti identitás felől közelítve. Ezeket három módon értelmezhetjük: tudásszociológiai, szociálpszichológiai, valamint történeti kategóriaként.

A tudásszociológiai megközelítés Durkheim gondolatán alapszik, miszerint a társadalmilag kidolgozott kategóriák egyfajta kollektív reprezentációk, egyfajta közös halmaz, ahol egy csoport összes tudásanyaga egybegyűlik.² Mannheim ehhez kapcsolódva mondja, hogy az egyén, aki közösségben él, lényegében nem egyedül gondolkodik, hanem egy elődei által kidolgozott tudásuniverzumban vesz részt.³ Ehhez csatlakozva Schütz elgondolása szerint az identitás tulajdonképpen a világról alkotott

¹ BINDORFFER Györgyi: Kettős identitás. Etnikai és nemzeti azonosságtudat Dunabogdányban. Új Mandátum Könyvkiadó, MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2001.

² Uo. 18. Ld. bővebben: DURKHEIM, Émile: The Elementary Form of the Religious Life. George Allen and Unwin Ltd., London, 1976. NÉMEDI Dénes: Durkheim tudásszociológiája. ELTE Szociológiai Intézet, Budapest, 1995.

³ Uo. 18. Ld. bővebben: MANNHEIM, Karl: Ideology and Utopia. An Introduction to the Sociology of Knowledge. Harcourt, Brace, Jovanovich, Publishers; New York, London, 1985.

tudáskészlet, amely a tények összességének kontextusából kiválasztódva jön létre.⁴ Pataki szerint, amikor az egyén elhelyezi magát térben és időben és igyekszik identitását meghatározni, az azonosulás tárgyaiból kiválogatja a számára az önmeghatározásához szükséges elemeket, amellyel párhuzamosan a társadalmi közege által felé közvetített tudást fogad be, vagyis az azonosulás egyfajta tudásvállalást is jelent. Ez kiegészül a társadalmi csoporthoz kapcsolódó értékszempontokkal, valamint érzelmi attitűdökkel, amelyekkel az identitás alapját építik fel.⁵ Lényegében az identitás felépülésének alapját a társadalom és a kultúra kategóriakészletének elemei közül azok alkotják, amelyekkel az egyén kapcsolatba kerül élete során. Ezek közé az elemek közé tartozik az élet során szerzett tapasztalatok, benyomások, így az egyén mások általi elfogadása is. Összességében tehát a társadalmi és kulturális környezetnek kiemelkedő szerep jut az egyén önmeghatározásában, önazonosságának kifejlődésében.⁶ Csepelinek a nemzeti identitásra vonatkoztatott tudásszociológiai vizsgálatának elméleti kereteit az etnikai identitással is összhangba hozhatjuk, így a nemzeti hovatartozással együtt az etnikai hovatartozás is meghatározhatóvá válik.⁷

Az identitás szociálpszichológiai megközelítésének fő tételeként határozható meg a gondolat, miszerint az egyén identitása egy szocializációs folyamat eredményeként alakul ki, és mindez a társadalom normarendszeréből következő elvárások, és ezeknek az interakciók során történő egyeztetései során fejlődnek. Mindez igaznak tartható az etnikai és a nemzeti identitás definiálásában is.⁸

Társadalmi és történeti kategóriaként az identitás úgy fogható fel, mint a történelem perspektívájából a társadalmi, politikai, gazdasági folyamatokkal

⁴ Uo. 18. Ld. bővebben: SCHÜTZ, Alfred: Collected Papers. I. The Problem of Social Reality. Martinus Nijhoff, Hága, 1962.

⁵ Uo. 19. Ld. bővebben PATAKI Ferenc: Az én és a társadalmi azonosságtudat. Kossuth, Budapest, 1982.

⁶ Uo. 19. Ld. bővebben ERIKSON, H. Erik: Identity: Youth and Crisis. Norton, New York, 1968. PATAKI 1982.

⁷ Uo. 19. Ld. bővebben CSEPELI György: Etnocentrizmus a nemzeti ideológiában. Világosság, 1988. 8/9. 541–550. CSEPELI György: Nemzet által homályosan. Századvég, Budapest, 1992.

⁸ Uo. 19. Ld. bővebben TAJFEL, Henri: Social Identity and Intergroup Behaviour. Social Science Information, 1974/13. 65–93. TAJFEL, Henri: The Social Psychology of Minorities. Minority Rights Group, London, 1978a TAJFEL, Henri: The Psychological Structure of Intergroup Relations. In: TAJFEL, Henri (szerk.): Differentiation between Social Groups. Academic Press, London, 1978b. 27–98. KRAPPMANN, Lothar: Az identitás szociológiai dimenziói. Az interakciós folyamatokban való részvétel szerkezeti feltételei. Oktatási Minisztérium Marxizmus-Leninizmus Főosztálya, Budapest, 1980.

párhuzamosan változó alakzat, amelyre a kulturális kondícióknak is befolyása van.⁹ Az egyéni identitás meghatározása az azonosulási keretek kialakításával történik, amely az adott történelmi kor által felkínált azonosulási elemek szelekciója és beépítése során megy végbe, egyben kultúraspecifikus képet alakítva ki az egyénben. Az élet során az egyén többféle identitást is felépít, méghozzá a jelen helyzetből visszafelé megalkotva; a társadalmi interakciók hálójában az egyén szerepei támogatásával helyezi el magát, így identitása társadalmi pozíciójától is nagyban függővé válik.¹⁰ Az egyén választási lehetőségeihez mérten több társadalmi csoporthoz is tartozhat, és az ezekhez kapcsolódó társadalmi identitását önmaga szerkesztheti meg, a csoportelvárásoknak, valamint a tagsághoz kötődő értéktulajdonításoknak megfelelően. Ezeknek az értéktulajdonításoknak az alapját a különböző társadalmi csoportokkal való összehasonlítás, és az ennek folyamányaként kialakuló értékelések és választások adják.¹¹ Tajfel szerint a csoportidentitás három fő összetevőből áll. A kognitív elem azt a tudást jelenti, hogy az egyén egy más csoportoktól különböző csoport tagja. Az érték-szemponzt azt a kérdést jelenti, hogy érdemes-e, és miért, az adott csoport tagjának lenni. Az emocionális elem jelentése, összetevői pedig lényegében ezektől az értékelésektől függenek.¹²

1.2.2. Az etnikai identitás

Visszatérve az etnikai és nemzeti dimenziók különválasztásához, először az etnikai csoport és etnikai identitás fogalmakat célozom meg röviden körbejárni. Az etnikai csoport fogalmát kisebbségi csoportként értelmezhetjük, amely a többségi makroetnikummal és több kisebbségi – etnikai – csoporttal élhet együtt egy adott társadalmi keretben. Az etnikum kisebbségként való definiálásához sok esetben hozzákapcsolódik a társadalmi hátrányok, diszkrimináció, a kisebbségi csoportszolidaritás és öntudat meghatározó volta, valamint a csoport ismertetőjegyeiként a társadalmi, politikai helyzet, a létszám, valamint a különböző

⁹ ERIKSON 1968.

¹⁰ ERIKSON 1968. ERIKSON, H. Erik: *Childhood and Society*. Norton, New York, 1964.

¹¹ GILES, H.–BOURHIS, R. Y.–TAYLOR, D. M.: *Towards a Theory of Language in Ethnic Group Relations*. In: GILES, H. (szerk.): *Language, Ethnicity and Intergroup Relations*. Academic Press, New York, 1977. 307–347.

¹² TAJFEL 1978a

etnikai, nyelvi, vallási tulajdonságok.¹³ Politikailag meghatározva a más származású kisebbséget nemzetiségként is definiálhatjuk, így az államalkotó többségi etnikumot nemzetnek tekintve a kisebbségek a társadalmon belül mint nem államalkotó csoportok, nemzetiségként vagy nemzeti kisebbségként írhatók le.¹⁴ Schermerhorn felhívja a figyelmet a közös történelmi múlt, a közös ősök és a szimbolikus elemek fontosságára, amelyek az etnikum összetartozás-tudatát meghatározhatják.¹⁵ A kisebbségi csoportok a közös származás hitén alapuló tradíciókészlettel, szimbolikus tevékenységekben megmutatkozó normatív viselkedésmintákkal, szokáserkölcsökkel, valamint saját etnikai tudással rendelkeznek. Ez a tudáskészlet tartalmaz közös tulajdonságokat, habitusokat, a közös eredet hitét, a közös történelmi múltat, rokon pszichológiai jegyeket, közös hagyományokat, meghatározott attitűdöket, normákat, értékeket, közös vallást, saját nyelvet, valamint a másik csoportba tartozók befogadásának különféle technikáit.¹⁶ Ezekhez az objektívnek minősíthető feltételekhez kapcsolódnak szubjektív meghatározások is, mint a hitrendszerek és sztereotípiák.¹⁷ Az etnikai csoportok sajátos interakciós mezőt is létrehozhatnak. A másik csoporttól megkülönböztető jegyeket a kulturális jelenségek megnyilvánulásai, reprezentációi, valamint mindezek szimbolikus megjelenítései képezik.¹⁸ Az etnikai csoportok preindusztriális képződménynek tekinthetők, amelyeknek a csoportképző ismérvük a modernizáció előrehaladásával a nyelv, a vallás, a kultúra megkülönböztető

¹³ BINDORFFER 2001. 21. Ld. bővebben: WAGLEY, Charles—HARRIS, Marvin: *Minorities in the New World*. Columbia University Press, New York, 1958. SIMPSON, G. E.—YINGER, J. H.: *An Analysis of Prejudice and Discrimination*. Plenum Press, New York, 1986. KÖVÁGÓ László: *Nemzetiségek a mai Magyarországon*. Kossuth, Budapest, 1981. JOÓ Rudolf: *Etnikumok és regionalizmus Nyugat-Európában*. Gondolat, Budapest, 1988.

¹⁴ SZÚCS Jenő: *Nemzet és történelem*. Gondolat, Budapest, 1984.

¹⁵ SCHERMERHORN, Richard A.: *Comparative Ethnic Relations*. Random House, New York, 1970.

¹⁶ BINDORFFER 2001. 21–22. Ld. bővebben: BROMLEY, J. V.: *Etnosz és néprajz*. Gondolat, Budapest, 1976. HOROWITZ, Donald L.: *Ethnic Identity*. In: GLAZER, Nathan—MOYNIHAN, Daniel P. (szerk.): *Ethnicity: Theory and Experience*. Harvard University Press, Cambridge, 1975. 111–141. YOUNG, Crawford: *The Politics of Cultural Pluralism*. University of Wisconsin Press, Madison, 1976. DE VOS, George: *Ethnic Pluralism: Conflict and Accommodation*. In: DE VOS, George—ROMANUCCI-ROSS, L. (szerk.): *Ethnic Identity: Cultural Continuities and Changes*. The University of Chicago Press, Chicago-London, 1982. 5–41. CHUN, Ki-Taek: *Ethnicity and Ethnic Identity: Taming the Untamed*. In: SARBIN, Theodore R.—SCHEIBE, Karl E. (szerk.): *Studies in Social Identity*. Praeger, New York, 1983. 184–204.

¹⁷ REX, J.: *Race Relations in Sociological Theory*. Wiedenfeld and Nicolson, London, 1970.

¹⁸ BINDORFFER 2001. 22. Ld. bővebben: NIEDERMÜLLER Péter: *Kulturális és társadalmi identitás: a néprajzi megközelítés eredményei és kérdőjelei*. In: VÁRINÉ SZILÁGYI Ibolya—NIEDERMÜLLER Péter (szerk.): *Az identitás kettős tükörben*. TIT, Budapest, 1989. 204–233. BRASS, Paul R.: *Ethnicity and Nationalism. Theory and Comparison*. Sage, London, 1991.

jegyeiről áttevődött a közös érdekek csoport általi érvényesítésére a gazdasági és politikai dimenziók határozottabbá válása mentén.¹⁹ Az etnikai csoport fogalmának tisztázásakor fontos megemlíteni a határok kérdését is. Több megközelítés szerint az etnikai csoportok határai meghatározóbbak az adott csoport szempontjából, mint azok az – elsősorban kulturális - tartalmak, valamint maga az etnikai identitás, amelyeket ezek a határok körbefognak.²⁰ A másik csoporttal való összehasonlítás hozzájárulhat a saját csoporttal (ingroup) való azonosulás megerősödéséhez, míg az outgroup irányába elzárkózást jelenthet.²¹

Az etnikai identitás fennmaradása szempontjából figyelembe kell venni az etnikai csoport határai által körbezárt kulturális repertoárt, valamint ezeknek egymásra történő hatását, viszonyát, ugyanis ezek határozzák meg azt is, hogy ki, hogyan lehet, illetve nem lehet tagja az adott csoportnak. Az etnikai identitás fenntartásához elengedhetetlen a csoport határainak meghatározása, amelyhez megfelelő identifikációs bázissal kell rendelkezni.²²

Az etnikai identitás kialakulásának alapját az azon etnikai csoport iránt érzett azonosságérzés és lojalitás alkotja, amelybe az egyén beleszületett, és amelyben szocializációja végbement, mely során egy sajátos tudáskészletet sajátított el. Ebbe beletartozik a közös származáson alapuló hit, a többi etnikai csoporttól megkülönböztethető kulturális repertoár, a sajátos habitus, tradíciókészlet és értékrendszer, valamint bizonyos túlélési stratégiák kifejlesztése is.²³ A csoportidentitás meghatározó elemei többségében az adott csoportra különösen

¹⁹ Uo. 23. Ld. bővebben: GLAZER, Nathan–MOYNIHAN, Daniel P.: *Beyond the Melting Pot*. M.I.T. Press, Cambridge, 1970. BELL, Daniel: *Ethnicity and Social Change*. In: GLAZER, Nathan–MOYNIHAN, Daniel P. (szerk.): *Ethnicity: Theory and Experience*. Harvard University Press, Cambridge, 1975. 141–174.

²⁰ Uo. 24. Ld. bővebben: BARTH, Frederik: *Introduction*. In: BARTH, Frederik (szerk.): *Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organization of Cultural Differences*. George Allen & Unwin, London, 1969. 9–38. KOVÁCS András: *Identitás és etnicitás. Zsidó identitásproblémák a háború utáni Magyarországon*. In: KOVÁCS M. Mária–KASHTI, Yitzhak M.–ERŐS Ferenc (szerk.): *Zsidóság, identitás, történelem*. T-Twins, Budapest, 1992. 97–113. CHUB 1983.

²¹ CSEPELI György: *Nemzeti tudattalan*. *Thalassa*, 1990/1. 43–46.

²² ANTHIAS, F.–YUVAL-DAVIES, N.: *Racialized Boundaries. Race, Gender, Colour and Class and the Antiracist Struggle*. Routledge, London, 1992.

²³ BINDORFFER 2001. 27. Ld. bővebben: NYÍRI K.: *Hagyomány és gyakorlati tudás*. *Medvetánc*, 1985–86/4/1. 77–90. BELL 1975. HICKS, G. L.: *Introduction: Problems in the Study of Ethnicity*. In: HICKS, G. L.–LEIS, Ph. E. (szerk.): *Ethnic Encounters: Identities and Contexts*. Duxbury Press, North Scituate, 1977. 1–20.

jellemző kulturális elemek: a saját nyelv, a zene és a hozzá kapcsolódó tánc, a különböző szimbólumok. Az etnikai identitás az egyénnek ezekhez az elemekhez fűződő viszonyában artikulálódhat, így a kultúra és a személyiség egymásra hatásában fejlődik.²⁴ Fontos megjegyezni, hogy az etnikai identitás határai folyamatosan változnak, a meghatározó elemek meggyengülhetnek, vagy megszilárdulhatnak. Általánosságban azok az elemek mutatkoznak stabilabbnak, amelyek bizonyos funkciót töltenek be az identitáskonstrukció hálóján belül.²⁵ Az etnikai identitás esetén az azonosulás meghatározható keretei merevebbnek minősíthetők, így kevésbé dinamikus és rugalmas, ezáltal a múltba, a kulturális örökségek gyökereibe ágyazva statikusnak bizonyul. Az etnikai identitás fő forrását ide kapcsolódóan a tradíciókban gyökerező, de a jelenben és a jövőben is összekapcsolódó rituális tevékenységek adják.²⁶ Az etnikai identitás relevanciáját az adhatja, hogy az etnikai csoport fennmaradjon a jövőben is, melynek érdekében az identitáselemek közül úgy szelektálnak az újabb generáció képviselői, hogy azok a jelenben is alkalmazhatóak legyenek; így a jelenre orientáltság is megjelenik az identitás kifejeződésében.²⁷

1.2.3. A nemzeti identitás

A nemzeti dimenzió, a nemzet fogalma csak részben rokonítható az etnikumhoz, bár egyes elgondolások szerint a nemzetek etnikai alapúak, és az etnikai komponensek meghatározása szükséges a nemzetépítés folyamatához.²⁸ Mások szerint egy nemzeti közösség más közösségekkel szembeni önmeghatározás révén jön létre, és az öntudatosodás egy fejlődési folyamatként jelentkezik náluk.²⁹ A nemzet lelki alapját adja a közös múlt és szenvedések, a más tagok iránti szolidaritás, az áldozatvállalásra történő emlékezés.³⁰ Egy nemzethez tartozás az emberek önkéntes odaadásának és identifikációjának, valamint lojalitásának terepe, amelynek alapját az odatartozás

²⁴ ZAVALLONI, M.: Ego-ecology: the Study of the Interaction between Social and Personal Identities. In: JACOBSON-WIDDING, A. (szerk.): Identity: Personal and Socio-Cultural. Alquist&Wiksell, Uppsala, 1983. 205–232.

²⁵ BINDORFFER 2001. 28.

²⁶ DE VOS 1982.

²⁷ BINDORFFER 2001. 29.

²⁸ SMITH, Anthony D.: The Ethnic Origins of Nations. Basil Blackwell, London, 1986.

²⁹ BALIBAR, Étienne—WALLERSTEIN Immanuel: Race, Nation, Class. Ambiguous Identities. Verso, New York-London, 1991.

³⁰ RENAN, Ernest: What is a Nation? In: ELEY, G.—SUNY, R. G. (szerk.): Becoming National. Oxford University Press, New York-Oxford, 1996. 42–55.

akarása, a magaskultúra, és egyben meghatározott viselkedés- és kommunikációs módok elfogadása adja.³¹ A nemzet alapvetően politikai egység, mely jelenti a területi államot, a nemzetet és az államhatárokon belül élő népeket; és amelynek tagjai közös jogokkal és kötelezettségekkel rendelkeznek.³² Anderson a nemzetet elképzelt közösségnek tartja, amely a közös anyanyelvhez kapcsolódó nemzeti érzéssel nyugszik, vagyis nem a származás jelenti a közösséghez való tartozás feltételét.³³

Az államnemzeti koncepció számunkra releváns meghatározása szerint a nemzet több etnikum által alkotott, földrajzi határok és állami keretek között élő politikai közösség, amely az állampolgárság, az összetartozás-érzés, és a közösséghez való lojalitás kritériumain alapszik.³⁴ Egy nemzet bánhat exkluzívan és inkluzívan is a közösséghez tartozó kisebbségi csoportokkal, és ennek a szempontjait, feltételeit maga határozhatja meg.³⁵ A nemzeti identitás meghatározásánál megjegyzendő, hogy több különböző népcsoport egysége a társadalmi vagy kulturális egymáshoz kötöttség révén alakul ki, ahol a csoportképződés alapját az objektív identitás-tartalmak mellett a szubjektív összetartozás-élmény képezi.³⁶ Egy nemzeten belül élő kisebbségi csoport identitásában azonban nem feltétlenül a nemzeti identitás összetevői az elsődlegesek. A közös határokon belüli egységesüléshez az együttélés, a közös törvények rendszere, valamint egy befolyással bíró, különleges nemzeti ideológia szükségeltetik.³⁷ A magyarországi sváb közösség vizsgálata esetén a nemzeti identitást olyan „képződményként” értelmezhetjük, amely az etnikai identitásból hiányzó nemzeti identitás-elemeket szelektíven tartalmazza. A nemzeti azonosságtudat alapját esetükben a közös állam keretei, az állampolgárság intézménye, a többségi társadalomhoz tartozókkal való együttélés, és a velük megosztott kulturális- és társadalmi értékek, a közös interakciós mező, valamint az összetartozás-élmény mint

³¹ GELLNER, Ernest: Nations and Nationalism. Cornell University Press, Ithaca-London, 1983.

³² HOBBSAWM, Eric J.: Nations and nationalism since 1780. Programme, myth, reality. Cambridge University Press, Cambridge, 1990.

³³ ANDERSON, Benedict: Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism. Verso, London, 1991.

³⁴ BINDORFFER 2001. 31.

³⁵ HOROWITZ 1975.

³⁶ BINDORFFER 2001. 31. Ld. bővebben: DOISE, Willem: Csoportközi viszonyok és reprezentációk. In: PATAKI Ferenc (szerk.): Csoportlélektan. Gondolat, Budapest, 1980. 667-693. HOBBSAWM 1990.

³⁷ BALIBAR—WALLERSTEIN 1991.

érzelmi dimenzió adja.³⁸ A kisebbségi csoporthoz tartozó egyének személyes identitásának kifejlődésére nagyban hat a közösség története, így az etnikai múlt és a nemzet jelene által közösen meghatározva alakul.³⁹

1.2.4. A svábság mint etnikai csoport⁴⁰

A csoportazonosság kialakulásához, egy csoport határainak kijelöléséhez, a társadalmi csoportok megkülönböztetéséhez, a csoporttagság meghatározásához szükséges az egyedi névvel való rendelkezés.⁴¹ Egy csoportnév képződése társadalmi címkézés⁴² és önelnevezés alapján történhet. Maga az elnevezés is komoly következményekkel járhat egy adott csoport életére: alapja lehet hátrányos megkülönböztetésnek és a csoporttagság elfogadásának, kijelölésének is (erre jó példa a magyarországi németek esete).⁴³ Az elnevezés jelentése mentén alakul ki a más csoportoktól való elválasztódás és a saját csoporttal való összetartozás tudata. A besorolás és a kizárás értékelést is magában foglal, amely értéktulajdonításnak a megítélés az alapja.⁴⁴ A csoporttagság megvalósulásához azonban szükséges, hogy az egyén elfogadja a nevet: ez a döntés a csoporttal való azonosulással és a csoportlojalitással képezi az etnikai identitás magvát.⁴⁵ A csoportba való sorolás nem feltétlenül a név alapján történik; a származás és a kultúra, a hagyományok ápolása ugyanúgy meghatározhatja a csoporthoz tartozást. A származás alapján történő besorolás az ősök felvállalását jelenti, ám az önbesorolás mellett a csoport is magához sorolhatja az egyént származása alapján. Az etnikai identitás megrajzolásában a név, a

³⁸ BINDORFFER 2001. 32.

³⁹ ZAVALLONI, M.: Identity and Hyperidentities: The Representational Foundation of Self and Culture. *Paperson Social Representations*, 1993. Vol. 2 (3). 218–235.

⁴⁰ Dolgozatomban végül egyenrangú jelzőként használom a német és sváb jelzőket. A sváb csoport a Törökbálinton élő német származású csoportot jelenti, akik közül az általam megkérdezettek is a legtöbbször a sváb jelzőt alkalmazták szóhasználatukban. Bár többször volt átfedés a német és a sváb jelző között, például nyelvi kérdésekben, a legtöbbször elválasztható volt egymástól a sváb mint etnikai és a német mint nemzetiségi jelző.

⁴¹ SCHÜTZ, Alfred—LUCKMANN, Thomas: *Strukturen der Lebenswelt*. Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1979.

⁴² labelling

⁴³ KIDDER, L. H.—STEWART, V. M.: Csoportmeghatározások: a jelképekből fakadó hatalom és társadalmi szerepek. In: CSEPELI György (szerk.): *Előítéletek és csoportközi viszonyok*. KJK, Budapest, 1980. 129–142.

⁴⁴ BINDORFFER 2001. 34.

⁴⁵ BARTH, Frederik: Régi és új problémák az etnicitás elemzésében. *Régió*, 1996/1. 2–25.

származás és a csoporttagság között változó kapcsolódások fedezhetőek föl,⁴⁶ amelyeket esetünkben is vizsgálni érdemes.

A magyarországi németek svábként való definiálása külső névadás eredménye. Mivel ez az évek során gyűjtőfogalommá vált, én is párhuzamosan fogom – rokon értelmű fogalmakként – használni a két meghatározást, minden pontatlansága ellenére. A sváb elnevezés azért is terjedhetett el az etnikai csoporthoz tartozók körében, mert nem járt vele hátrányos megkülönböztetés, nem társultak hozzá negatív értékítéletek. Ez az elnevezés magára a sajátos nyelvükre is áttért, amely pedig rendkívül heterogén képet mutat(ott) Magyarország területén.⁴⁷

1.2.5. A magyar mint nemzeti csoport

Magyarországon az idegeneket, a saját csoporttól eltérő származásúakat és más nyelvet beszélőket gyakran kizárják a nemzet fogalmából; a kultúrnemzeti koncepcióban gyökerező etnocentrista szemlélet az etnikai csoporthoz tartozókat idegenként kezeli, és igyekszik megszabni a nemzeti identitás referenciális keretein belülre kerülés és a magyar nemzet tagságához szükséges feltételeket.⁴⁸ A német – történeti – nemzetkonceptió középpontjában szintén a kultúra és a vérségi közösség áll, így a magyarországi németeket is kezelhetjük ide tartozónak, amennyiben német nyelven beszélő és német kultúrájú népcsoportként határozzuk meg.⁴⁹ Másik oldalról tehát a svábok nem tartoznak a magyar nemzetbe az eltérő származásuk miatt.⁵⁰

⁴⁶ BINDORFFER 2001. 35.

⁴⁷ Uo. 36. Ld. bővebben: MOLNÁR, É.–RADÓ, P.–TARJÁN, G. G.: Nagyborzsöny. Egy község múltja és jelene. In: TARJÁN G. G. (szerk.): Együttélés. Tanulmányok a Pest megyei nemzetiségek köréből. Pest megyei Tanács VB, Budapest, 1990. 67–306. MANHERZ Károly: A magyarországi német nemzetiség néprajzáról. TIT, Budapest, 1982. HUTTERER, M.: Die deutsche Volksgruppe in Ungarn. In: BALASSA I.–KLOTZ, C.–MANHERZ K. (szerk.): Beiträge zur Volkskunde der Ungarndeutschen. Néprajzi Társaság, Budapest, 1975. 11–33. HUTTERER, C. J.: A magyarországi német népcsoport. In: FODOR P.–KÓVÁGÓ L. –STARK F.–VERSEGI Gy. (szerk.): Együtt a nemzetiségekkel. Kossuth, Budapest, 1984. 279–289. SEEWANN, Gerhard: Siebenbürger Sachse, Ungarndeutscher, Donauschwaben. In: SEEWANN, Gerhard (szerk.): Minderheitsfragen in Südosteuropa. Oldenburg Verlag, München, 1992. 139–155.

⁴⁸ Uo. 39–40. Ld. bővebben: BIBÓ István: Az európai egyensúlyról és békéről. In: BIBÓ István: Válogatott tanulmányok. I. kötet. Magvető, Budapest, 1986. 295–728. SZÜCS Jenő: Vázlat Európa három történeti régiójáról. Magvető, Budapest, 1983. SZÜCS Jenő: Nemzet és történelem. Gondolat, Budapest, 1984. CSEPELI 1992. CSEPELI György: Nemzeti és kisebbségi előítéletek. Cigányfűró, 1994/1. 20–24.

⁴⁹ KENDE Péter: Politikai közösség és nemzet. Magyar Tudomány, 1994/4. 443–454.

⁵⁰ KATONA Judit: Nemzeti sztereotípiák és néprajz. In: KATONA Judit–VIGA Gyula (szerk.): Az interetnikus kapcsolatok kutatásának újabb eredményei. Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 1996. 59–66.

Idővel azonban a többségi magyarok már elsősorban az állampolgárság alapján sorolták az egyént a magyar nemzethez, nem pedig a származás vagy a nyelv szerint, így a magyarországi kisebbségekkel is közösséget vállaltak.⁵¹ Az identitás megválaszthatóságából fakad, hogy egy sváb származású egyén a magyar nemzeti közösséghez is sorolhatja magát.⁵² A svábok magyar nemzeti identitással való azonosulásához a többségi társadalom befogadásán túl szükséges a magyar névvel való azonosulás is.⁵³

1.2.6. Asszimilációs folyamat

A többségi magyar társadalomban élő kisebbségi csoportok számára reális útként jelent meg az asszimiláció lehetősége. Ezt a folyamatot az intézményes keretek (az iskola, a munkahely, korábban a katonaság) nagyban elősegítették.⁵⁴ Az évszázadokon át zajló együttélés a társadalmi csoportok keveredéséhez, átmenetekhez, kettős kötődések kifejlődéséhez vezet, amely által a csoportok közti konfliktusok csökkennek, és a kisebbségi csoporthoz tartozók is eligazodnak a többségi társadalom által meghatározott keretek között.⁵⁵ Tehát azt mondhatjuk, hogy „az asszimiláció a sajáttól eltérő viszonyrendszerhez, kultúrához való, történetileg változó mértékű funkcionális alkalmazkodási, átvételi, tudatos tanulási és internalizálási folyamat”,⁵⁶ amely egyben készségek elsajátítását, orientálódást és értelemtulajdonítást is jelent.⁵⁷ Ez másképpen egy közeledési folyamatként írható le két csoport között, mely a kulturális távolság csökkenése mentén a kisebbségi csoporthoz tartozók részéről jelenti a többségi csoport emlékeinek, érzelmeinek, értékítéleteinek, attitűdjeinek adaptációját, és így a társadalom közös történelmének,

⁵¹ LÁZÁR Guy: A magyar lakosság politikai-történelmi tudata a közvélemény-kutatások tükrében. TK, Budapest, 1983. LÁZÁR Guy: A kisebbségek nemzeti és etnikai identitásának kialakulása. Régió, 1995/1-2. 28–63. LÁZÁR Guy: A felnőtt lakosság nemzeti identitása a kisebbségekhez való viszony tükrében. In: Többség – kisebbség. Tanulmányok a nemzeti tudat témaköréből. Osiris–MTA ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport, Budapest, 1996. 9–115.

⁵² BÍRÓ Gáspár: Az identitásválasztás szabadsága. Osiris–Századvég, Budapest. 1995.

⁵³ BINDORFFER 2001. 40.

⁵⁴ Uo. 136. Ld. bővebben: NIEDERHAUSER Emil: Interetnikus kapcsolatok – egy történész szemével. In: KATONA Judit–VIGA Gyula (szerk.): Az interetnikus kapcsolatok kutatásának újabb eredményei. Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 1996. 17–24.

⁵⁵ Uo.

⁵⁶ BINDORFFER 2001. 136.

⁵⁷ Uo. Ld. bővebben: HECKMANN, Friedrich: Ethnische Minderheiten, Volk und Nation. Soziologie interethnischer Beziehungen. Ferdinand Enke Verlag, Stuttgart, 1992.

gazdasági, politikai és kulturális univerzumának részeseivé válnak.⁵⁸ Az asszimiláció eredményességét az interetnikus kapcsolatok intenzitása és a kölcsönös elvárások befolyásolják, amely mind a többségi társadalom, mind pedig a kisebbségi csoport részéről különböző feltételeket kíván meg.⁵⁹ Az asszimiláció folyamata egyéni és csoportszinten zajlik. Egyéni szinten a kisebbség tagjainak a többséggel való permanens alkalmazkodási, összehasonlítási folyamatoként, egyfajta emancipációs stratégiaként határozható meg. Csoportszinten ez a kisebbségi csoport túléléséért, a csoportnormák megőrzéséért folytatott harcot jelenti, amely a csoport érdekvonatközösaitól függően nem, vagy csak lassabban vezetnek teljes asszimilációhoz, mint az egyén esetében.⁶⁰

Az asszimilációs folyamat releváns modelljeként kezelhetjük Gordon hétlépcsős sémáját. Ehhez is megjegyzendő, hogy a folyamat különbözőképpen megy végbe egyéni és csoportszinten. Az egyének számára ugyanis az adott szituációnak megfelelően más követelményekkel kell szembesülniük az etnikai és a nemzeti csoport felől, így más tudástartalmakat sajátítanak el. A hétlépcsős modell elemei a következők: akkulturáció, strukturális asszimiláció (mobilitás), maritális asszimiláció, identifikációs asszimiláció, attitűd- és viselkedésfelfogadási asszimiláció, civil asszimiláció.⁶¹ A sváb közösségek a modernizáció mellett az asszimilációval szemben is különböző stratégiákkal küzdenek, amelynek hangsúlyos elemét képezi az anyaországgal való kapcsolatok újjáélesztése.⁶²

1.2.7. Kettős identitás

A fogalmi meghatározásokat egy, a korábbiakhoz szorosan kötődő fogalommal zárom: a kettős identitás kifejezéssel. Ez bizonyos tekintetben az asszimiláció mellé állítható, méghozzá az etnikai és a nemzeti identitás együttes jelenlétét foglalja

⁵⁸ PARK, Robert E.—BURGESS, Ernest W.: Introduction to the Science of Sociology. University of Chicago Press, Chicago, 1921. BANTON, Michael: Racial and Ethnic Competition. Cambridge University Press, Cambridge, 1983.

⁵⁹ OLSON, Mancur: A kollektív cselekvés logikája. Művelődési Minisztérium Marxizmus-Leninizmus Oktatási Főosztálya, Budapest, 1982.

⁶⁰ BINDORFFER 2001. 137. Ld. bővebben: SIMMEL, Georg: The Social and the Individual Level (An Example of General Sociology). In: WOLFF, Kurt H. (szerk.): The Sociology of George Simmel. The Free Press, Glencoe, 1950. TAJFEL 1974. TAJFEL 1978b. CSEPELI György: Csoporttudat – nemzettudat. Magvető, Budapest, 1987.

⁶¹ GORDON, Milton M.: Assimilation in American Life: The Role of Race, Religion and National Origin. Oxford University Press, New York, 1964.

⁶² BINDORFFER 2001. 137.

magában. Ez az identitáskonstrukció lényegében azt jelenti, hogy egy adott társadalmon belül élő kisebbség saját etnikai identitásának megőrzése, valamint ennek reprezentációja mellett elfogadja, internalizálja a többségi társadalom nemzeti identitásának saját identitásából – részben vagy teljesen - hiányzó elemeit. Ezáltal az etnikai csoporthoz tartozó egyénben egyfajta kettős kötődés alakul ki, amelynek egyensúlyban tartásához lényeges az etnocentrizmusok, másságok és exkluzivitások kezelése. Az egyensúly, az identitások harmóniája mellett azonban konfliktusok is terhelhetik a viszonyokat, amelyek kapcsolatba hozhatók az identitásválasztás értékvonatkozásaival is.⁶³ A kisebbségi identitás megtartása mellett a magyarországi németek is többségében már magyar nyelven szocializálódtak, így az állampolgárság, a magyar szokások és szimbólumok elfogadása, valamint a szülővároshoz kötődő lokális identitás mentén hangsúlyossá vált a magyar nemzeti identitással való azonosulás is.⁶⁴

1.3. Kérdésfelvetés

A bevezető gondolatok során megjelenített kérdéseket kívánom tovább elemezni munkám során. Törökbálint német származású lakosságának identitáskonstrukcióit, intézményes kultúra-, hagyománymegőrző struktúráit szándékozom feltérképezni. Az, hogy ezek miben jelentkeznek, milyen hangsúlyok vannak, hogyan hat a szervezett identitás megőrzést célzó egyesületi működés az egyén identitására, kérdés tárgyát képezik.

Összességében azonban azt az általános hipotézist fogalmaznám meg, miszerint a sváb etnikai identitás az egyének szintjén már csak a legidősebb generációba tartozók sajátja, a fiatalabb korosztályok felé haladva pedig egyre inkább veszít erejéből, hangsúlyosságából, mindennapok során megtapasztalható jelenlétéből. A nemzetiségi identitás megőrzését célzó intézményes formák közül elsősorban a nemzetiségi önkormányzatok vannak olyan helyzetben, hogy maga a saját település sváb hagyományai megőrzésének célját tűzzék zászlajukra. Ezt elsősorban a kulturális egyesületek működésének fenntartásával, támogatásával, segítségével tudják megvalósítani: Törökbálinton ilyen például a zenei hagyományokat őrző Großturwaller

⁶³ Uo. 11.

⁶⁴ CSEPELI 1992.

Musikanten, a táncscsoportként működő Großturwaller Tänzer és Großturwaller Achte, valamint a Hagyományőrző Svábkórus.

A nemzetiségi nyelvoktatásnak már más szerep juthat: a német nyelvoktatással (amely a sváb nyelvjárásokkal ellentétben már nem az idősebb generációk nyelvét, hanem az irodalmi németet a „Hochdeutsch”-ot jelenti) a mai német nemzethez való közeledés, és az egyéni érvényesülés eszközrendszerének megnyilvánulása rejtőzhet mögötte. A vallás és az etnikai identitás összefüggésében Törökbálinton alig van látható, érzékelhető jele annak, hogy a katolikus egyház életében még különös helye, szerepe lenne a helyi német kisebbségnek, és a német identitásnak – rejtetten azonban élhet a templomba járók közösségi tudatában, összetartozás-érzésében.

1.4. Módszertan

A témám vizsgálata több módszerrel, megközelítéssel is célravezető lenne, amelyek mindegyikének megvannak az előnyei, illetve a hátrányai is. A kérdések feldolgozásának professzionális végrehajtása magában foglalja a történettudomány, a szociológia, a szociálpszichológia, a kulturális antropológia és a néprajz tudományágainak együttes alkalmazását, amely egyúttal interdiszciplináris szemlélet adaptálását is magával hordozza.

A munkám elemzési egységeiként első ránézésre a csoport (a svábok etnikai csoportja) szintjét határozhatom meg, amelyet azonban hangsúlyosan bizonyos szervezetek, intézmények, valamint az egyén felől közelíték meg. Az idődimenziót tekintve a kutatás viszonylag rövid időintervallumon belül zajlott le (2 hónap), a vizsgálandó téma árnyaltságából fakadóan azonban nem nevezném szigorúan keresztmetszetinek, ugyanis a múltra vonatkozó visszatekintések, utalások fontos elemeit képzik a tárgynak. A települési közösségek, és a bennük feltérképezni kívánt kapcsolatok és szerepek vizsgálatának leginkább alkalmazható módszere a terepkutatás, amely árnyalatnyi különbséggel résztvevő megfigyelést is jelent.⁶⁵ A szerző azért is érezhette magát könnyebb helyzetben a település etnikai csoportjának vizsgálatakor, mivel Törökbálinton a saját közösségének tagjaként tekintenek rá, vagyis minden további nélkül beépülhet egy adott közösségi alkalom, esemény során a

⁶⁵ BABBIE, Earl: A társadalomtudományi kutatás gyakorlata. Balassi Kiadó, Budapest, 2003.

csoportba, ami megóvja az esetleges magyarázkodásoktól, kényelmetlen kérdésektől. Hátrányai lehetnek azonban, hogy a kutató túlságosan szubjektív módon közelít a témájához, a saját érzéseire, tapasztalataira hagyatkozik, és nem tud objektíven, a társadalomkutató szemével tekinteni a tárgyra. Erre az esetleges buktatóra munkám során folyamatosan figyelni, reflektálni szükségeltetett. Másik hátrány lehetett még az, hogy éppen azért nem osztanak meg velem valamilyen információt, mert ismerős vagyok az adott közegben, és az illető el szeretné kerülni egy adott kérdésben való mélyebb feltárulkozást.

A kulturális intézmények, valamint a Német Nemzetiségi Önkormányzat működéséről, és ezeknek a német identitás megtartásában, újjáélesztésében játszott szerepéről az adott szervezetek saját dokumentációinak, a tevékenységükkel kapcsolatos írásos források feltérképezésével alkotok elsősorban képet. Ezek mellett a vizsgált intézmények vezetőségébe tartozók, valamint az adott szervezet működését behatóan ismerők közül többekkel interjút készítettem. Erre legalkalmasabbnak a strukturált interjút tartom, célzottan válaszokat keresve az etnikai identitással összekapcsolható elemek megjelenésének kérdéseire.⁶⁶

A kisebbségi nyelvoktatás mai működéséről a településen fellelhető iskolák működését, pedagógiai programját vizsgáltam meg, abból a szempontból, hogy alkalmazzák-e a német nemzetiségi nyelvoktatás lehetőségét, és amennyiben ezt megvalósítják, milyen érdekek, célok húzódnak meg ezek használata mögött. Ennek a kérdéskörnek a vizsgálata során a német nyelvoktatásért felelős pedagógussal, valamint a német néptáncokat – is – oktató pedagógussal készítettem strukturált interjúkat, amelyek tapasztalatai árnyalhatják a merev, intézményi szabályozásokon nyugvó program mindennapi megvalósulásának másképpen mérhető elemeit. A köznevelés területének vizsgálata során úgy véltem, hogy érdemes belevenni az elemzésbe a településen működő német-magyar kétnyelvű óvodának a vizsgálatát is; ezt az óvoda vezetőjével készített interjú segítségével készítettem el.

⁶⁶ HÉRA GÁBOR—LIGETI György: Módszertan. Bevezetés a társadalmi jelenségek kutatásába. Osiris Kiadó, Budapest, 2006. 144.

A vallásosság szerepével kapcsolatban a római katolikus plébánia egyik lokálpatrióta lelkipásztori kisegítőjével, valamint a St. Gerhards-Werk Törökbálinti Egyesületének elnökével készítettem interjúkat. Ezeket kevert típusú, másképpen félig strukturált interjúk alkalmazásával tettem meg, hiszen itt nagyban a kérdezettől tudtam függővé tenni, hogy milyen eredményeket hoznak a vizsgálataim.⁶⁷ Ezek mellett a személyes interjúk során is előkerült az etnikai identitás és a vallásosság összefüggéseinek a kérdése, melyek eredményeképpen szélesebb képet alkothattam a témával kapcsolatban a törökbálinti viszonyokról.

Végül a sváb kisebbség csoportjába tartozók körében készítettem – szintén félig strukturált – interjúkat, arra lévén kíváncsi, hogy a korábban feltérképezett, jellemzett intézményes szint mennyiben érezteti hatását az egyén mint a csoport egy tagjának szintjén. A megkérdezni kívánt egyéneket a fennálló kapcsolatrendszeremen keresztül kerestem meg, méghozzá olyan személyeket, akik még olyan élményekkel, emlékekkel, tudással rendelkeznek, amely az etnikai identitás elsődlegességének az idő folyásával fokozatosan háttérbe szoruló, a múltba vesző elemeit még elő tudják hívni. Egy nagyobb volumenű kutatás esetén a leginkább célravezetőnek azt tartanám, hogy a különböző generációk képviselői közé sorolandó egyéneket interjúvolnék, így nyomon követve az etnikai és nemzeti identitás – valamint a kettő között elhelyezkedő kettős identitás – konstrukcióinak változását, ám erre e dolgozat keretein belül nem nyílt lehetőségem. A sváb etnikai identitás nyomainak felderítése végett a legidősebb generációba tartozókat sorolom ebbe a körbe (vagyis a kitelepítéseket már akár csak gyermekként átélteket), akik az idő előrehaladásával egyre szűkülő körben őrzik még a tradíciókat, amelyek a legifjabb generációk tagjai többsége számára már ismeretlen területnek bizonyul. Végül tíz személyes interjú készült el, amelyek közül három készült 1946 után születettel, vagyis olyan egyénnel, aki a megváltozott társadalmi viszonyok között született és nőtt fel a településen.

Végül a személyes, félig strukturált interjúkhoz kapcsolódóan kísérletet tettem az etnikai identitás feltérképezése céljával a Bindorffer Györgyi⁶⁸ által adaptált

⁶⁷ Uo. 145.

⁶⁸ BINDORFFER 2001. 69.

tematizációs kérdések alkalmazására. A Csepeli György⁶⁹ által megfogalmazott „tematizációk a magyar nemzeti identitás tudáskészletének elemei, amelyek a mindennapi életben értékelések, tulajdonítások, attribúciók, tipizációk, összehasonlítások és értelmezések formájában válnak a nemzet megtapasztalható és átélhető valóságává”.⁷⁰ A törökbálinti sváb kisebbséghez tartozók esetében ezek a tematizációk etnikai dimenzióban is értelmezhetőek voltak a nemzeti dimenzió mellett. A tematizációk nyolc főbb témakört öleltek fel (demográfiai, pszichológiai, természeti, politikai, társadalmi, gazdasági, kulturális és történelmi), és összesen negyven identitás-hívószó alkalmazásával vizsgáltam a különböző területeket.⁷¹

1.5. A dolgozat felépítése

A fogalmi meghatározások és a kutatásom eszközrendszerének felvázolása után a továbbiakban áttekintést adok a következőkben kifejtendő kérdések sorrendjéről, felépítéséről.

Elsőként röviden bemutatnám a magyarországi németek történelmét, kitérve a XX. századnak a svábságot érzékenyen érintő, csoportjuk sorsát meghatározó eseménysora: a kitelepítések felelevenítésére. Ezután a vizsgálandó település történetének, jelen adottságainak, azon belül is a német kisebbség múltjának és jelen helyzetének feltérképezését célozom meg, támaszkodva többek között a népszámlálási, valamint a nemzetiségi önkormányzati választási adatokra.

Ezt követően áttérek Törökbálint német nemzetiségi önkormányzata munkájának, tevékenységének ismertetésére, amelyekről tovább lépve a hagyományőrző egyesületek közül többet is vizsgálatom tárgyává teszek. Itt a releváns írásos források áttekintése mellett interjúkra alapozom a megállapításaimat.

A harmadik lépcsőben az érintett oktatási intézmények német nemzetiségi nyelvoktatási tevékenysége kapcsán szintén vizsgálom a német identitás megőrzésének lehetőségeit. Ezt követi a vallásosság, a katolikus egyház etnikai-nemzeti identitás alakulásában játszott szerepének feltérképezése. Az egyéni

⁶⁹ CSEPELI György: Etnocentrizmus a nemzeti ideológiában. Világosság, 1988. 8/9. 541–550. CSEPELI 1992.

⁷⁰ BINDORFFER 2001. 69.

⁷¹ Uo. 69–70.

történetek, mint az egyén oldaláról megközelített identitás-vizsgálat a dolgozat korábbi részeiben felvázoltak kiemelendő lenyomatait tükrözhetik, miáltal egy szinttel mélyebb rétegeibe is betekintést nyerhetünk egy elveszőben lévő etnikai identitáskonstrukciónak.

Zárásképpen összegezném a munkám során tapasztaltakat, reflektálok az előzetesen megfogalmazott kérdéseimre, végül pedig néhány további kutatási lehetőségre is fel kívánom hívni a figyelmet.

2. A magyarországi németek – Törökbálinton

2.1. A német nemzetiség története Magyarországon

A téma tágabb kontextusba helyezése érdekében a következőkben röviden bemutatom a Magyarországon élő németység történelmi hátterét, elsősorban a 19–20. század fordulójától kezdve; mindezt néhány statisztikai adattal jellemezve. Magyarország területén már a középkor óta éltek németekhez sorolható csoportok, azonban a nagyfokú asszimilációs folyamatok következtében később, a 18. századtól német területekről bevándorló csoportokat tekinthetjük ma meghatározónak, amely időszakra sokan akár vissza tudják vezetni családfájukat is. A 18. században a török kiűzését követően több fázisban érkeztek a kihalt országrészekre betelepülők német földről: az 1689-es telepítési pátenset követően a Buda és Pest környéki régióba, valamint a Moson-Sopron vidékére (még átütő siker nélkül); az országgyűlés 1723. évi 103. törvénycikke nyomán szinte az egész Dunántúl területére. Külön kezelendők a Bácskába 1748-tól 1771-ig tartó tömeges bevándorlási hullámok. A Bánság betelepítésének legnagyobb jelentőségű hulláma már II. József nevéhez fűződik, amely 1783 és 1786 között zajlott.⁷²

A 18. század folyamán betelepült német származású népesség létszáma az első világháború lezárulásáig, 1918 előtt közel 2 millió főre volt tehető, azzal együtt, hogy a 19. században már megindult a magyar (nemzetiségi többségűvé váló) társadalomba

⁷² SZITA László: A németek bevándorlása Magyarországra a 18. században és szerepük az országépítésben. In: ZIELBAUER György (szerk.): A magyarországi németek hozzájárulása a közös haza építéséhez. Országos Német Önkormányzat, Budapest. 1996a. 62–94.

történő asszimilációjuk.⁷³ Az anyanyelvi megoszlást figyelve a századfordulón a népesség 8,8%-a volt német anyanyelvű, ez az arány azonban a következő évtizedekben fokozatosan csökkent: 1910-ben 7,3%, 1920-ban 6,9%, 1930-ban 5,5%, 1941-ben pedig 5,1% volt. Ezzel párhuzamosan 1920-ban a magyarországi németek 64,7%-a, 1930-ban már 70,5%-a beszélt magyarul is.⁷⁴

A Trianoni döntést követően a megcsonkított Magyarországon körülbelül 500 000 német maradt, ugyanis a nagy lélekszámú bácskai, bánáti és szatmári „svábok”; a szepesi és erdélyi „szászok”, valamint a burgenlandi németek az elcsatolt területeken éltek. Az „ittthon” maradt németek legnagyobb arányban Közép-Nyugat-Dunántúlon, és ide kapcsolódóan Budapesten és környékén (40%-ban), valamint Délkelet-Dunántúlon (35%) éltek. Az első világháborút lezáró földrajzi és társadalmi változások következtében a hazai némettség asszimilációja felgyorsult, elsősorban a városokban és a vegyes etnikumú kisebb településeken. 1930-as adatok szerint a magyarországi német lakosság 83%-a élt falun: 292 községben alkottak számszerű többséget; ez azt jelentette, hogy 66%-uk élt német többségű településeken. A települési megoszlásból következhet az is, hogy többségében az agrárszektorban helyezkedtek el (55,4%), ám közel negyedük (22,3%) az iparban volt foglalkoztatott; kisebb arányban voltak bányászok (1,7%), kereskedők és hitelintézményekben dolgozók (3,4%), közszolgálati- illetve szabadfoglalkozást űzők (3,1%), valamint közlekedési dolgozók is (1,4%).⁷⁵

A magyarországi német lakosság vallási megoszlását tekintve 1930-ban többségében római katolikus volt (82%), az evangélikusok aránya 14,2%, a reformátusoké 1,5% volt, (egyéb vallású 2,4%). Itt megemlítenéd, hogy a németek lakta községek elemi népiskoláinak 80%-a (!) egyházi fenntartású volt: elsősorban a katolikus egyház, másodsorban pedig az evangélikusok által. Ez azért is fontos, mert az érintett községek autonóm joga volt a településükön működő iskolák tanítási nyelvének meghatározása: az A-típus esetén volt a német a tanítási nyelv, a magyar pedig csak kötelező tárgy (ez kevés helyen valósult meg); a B-típus jelentette a félig

⁷³ TILKOVSKY Loránt: A magyarországi németek a két világháború között. In: ZIELBAUER György (szerk.): A magyarországi németek hozzájárulása a közös haza építéséhez. Országos Német Önkormányzat, Budapest. 1996a. 124–134.

⁷⁴ Uo. 126.

⁷⁵ Uo. 124–125.

magyar-félig német tannyelven folyó oktatást; míg a C-típus esetén a német volt kötelező tantárgy a magyar nyelven zajló oktatáson belül. Mindemellett azt is meghatározhatta egy adott közösség, hogy milyen nyelven folyjon a hitoktatás, valamint a templomi imák, énekek, prédikációk. Ám ezt sok helyen nem merték vállalni a regermanizáció vádjától tartva.⁷⁶

2.1.1. A kitelepítések

A magyarországi németek második világháborút követő kitelepítéséről több feldolgozás is napvilágot látott.⁷⁷ Mindezek ellenére még maradtak nyitott kérdések a történeteket illetően; többek között nem tudjuk egészen pontosan meghatározni, hogy hány német kisebbséghez tartozó személyt telepítettek ki Magyarországról.

Tágabb horizontból közelítve az eseményekhez, a 20. század közepén közel 100 millió főt számláló német nemzet kb. 0,5%-a, az 1941-es népszámlálás adatai alapján 470 000 német élt Magyarországon. A második világháború végeztével, 1945 után az Európa-szerte kitelepített kb. 20 millió ember közül nagyságrendileg 13 millió fő volt német nemzetiségű.⁷⁸ Ebben meghatározó volt az, hogy a világ közvéleménye – a szövetséges hatalmakkal karöltve – a Harmadik Birodalom teljes lakossága mellett a „külföldön” élő németeket is felelősségre vonta a második világháború eseményeiért.⁷⁹ A németek már a második világháború lezárultát követően szembe kényszerültek nézni a deportálások valóságával, ugyanis kb. 64 000 főt⁸⁰ szállítottak el marhavagonokban a Szovjetunió területére, ahol munkatáborokban dolgoztatták őket.⁸¹ Közülük

⁷⁶ Uo. 126–127.

⁷⁷ Ezek közül kiemelném: FEHÉR István: A magyarországi németek kitelepítése 1945–1950. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988. ZINNER Tibor: A magyarországi németek kitelepítése. Die Aussiedlung der Ungarndeutschen. Magyar Hivatalos Közlönykiadó, Budapest, 2004. ZIELBAUER György: A magyarországi németek elhurcolása és elűzése – Válogatott szemelvények a korabeli magyar sajtóból 1944–1948. Országos Német Önkormányzat, Budapest, 1996b. TÓTH Ágnes: Telepítések Magyarországon 1945–1948 között. A németek kitelepítése, a belső népmozgások és a szlovák-magyar lakosságcsere összefüggései. BKMÖL, Kecskemét, 1993. ZIELBAUER György (szerk.): Magyarországi németek elhurcolása 1944/45. A kollektív büntetés első állomása. (Dokumentumkötet) Magyarországi Németek Szövetsége, Budapest, 1990.

⁷⁸ FEHÉR 1988. 9-11.

⁷⁹ GINDER, Paul: A kollektív felelősségről. In: História, 1996/7.

⁸⁰ ZIELBAUER 1996b. 17.

⁸¹ MANHERZ Károly (szerk.): A magyarországi németek. Útmutató Kiadó, Budapest, 1998. 36.

hozzávetőlegesen 16 000 fő veszítette életét főként az éhínség és a hideg következtében.⁸²

Az 1945. augusztusi potsdami konferencia során a nagyhatalmak már a kitelepítések terveit dolgozták ki, még hozzá egyenletesen akarták az áttelepítetteket elhelyezni Németország megszállási zónáiban. Az illetékes hatóságok elgondolása szerint ezáltal akarták a közép-kelet-európai nemzetiségi problémaforrásokat megszüntetni, ezzel elejét venni a további konfliktusoknak. Az 1945. januári fegyverszüneti egyezményben Magyarország vállalta a német szervezetek feloszlását és a németek internálásában való szerepet is. Ennek demonstrálására februárban a szatmári németek egy csoportját kitelepítették.⁸³

Elsőként a Volksbund-tagok (létszámuk körülbelül 150 000 főre volt tehető) ellen indultak meg a perek, egyéni vizsgálat és elbírálás alapján. 1945 nyarán egy törvénytervezet már az állampolgárság elvételének szabályrendszerét is kidolgozta, mely alapján elvették a magyar állampolgárságot attól, aki „1. 1941-ben német nemzetiségűnek vallotta magát, 2. német fegyveres alakulatba lépett, 3. a Volksbund tagja volt, 4. magyar hangzású nevét németre változtatta vagy magyarosított nevét ismét németre változtatta.”⁸⁴ Az 1945. novemberi választásokat megelőzően az Ideiglenes Nemzetgyűlés megvonta a választójogot a korábbi SS- és Volksbund-tagoktól, valamint a magukat 1941-ben német nemzetiségűnek vallóktól. A jogfosztások sorába tartozik, hogy a belügyminiszter 1945 októberében több német nemzetiségű településnek felfüggesztette az autonómiáját.⁸⁵

December közepére kinevezték a kitelepítési kormánybiztosokat, és végül 1945. december 29-én született meg a magyarországi németek kitelepítéséről szóló 12.330/1945. M. E. számú rendelet.⁸⁶ A rendelet szerint „Németországba áttelepülni köteles az a magyar állampolgár, aki a legutolsó népszámlálási összeírás alkalmából német nemzetiségűnek vagy anyanyelvűnek vallotta magát, vagy aki magyarosított nevét német hangzásúra változtatta vissza, továbbá az, aki a Volksbundnak vagy

⁸² ZIELBAUER 1996b. 17.

⁸³ FEHÉR 1988. 12–19.

⁸⁴ FEHÉR 1988. 50.

⁸⁵ FEHÉR 1988. 63–67.

⁸⁶ ZIELBAUER 1989. 59.

valamely fegyveres német alakulatnak (SS) tagja volt”.⁸⁷ 1946 januárjában kezdődtek meg ténylegesen a kitelepítések, az első szerelvények nagy valószínűség szerint Budaörsről indulhattak útnak (más források szerint Bácsbokod volt az első ilyen település⁸⁸).

A kitelepítések sorban érintették a dunántúli, a tiszántúli, majd a Duna–Tisza között fekvő településeket, ám 1946 júniusáig „csak” kb. 120 000 főt, vagyis a hazai németek kb. 25%-át telepítették ki, így nem sikerült teljesíteni a Szövetséges Ellenőrző Bizottság elvárásait. A kitelepítések csak 1946 novemberében indultak újra; 1946 decemberére elkészült az új kitelepítési ütemterv.⁸⁹

1947 tavaszán Németország amerikai zónájának katonai vezetése fokozatosan gátolta a betelepítéseket, végül májusban le is állították a vonatok fogadását. A kitelepítések felfüggesztésével, a csehszlovák–magyar lakosságcsere-egyezmény életbe lépésével és a határokon belül zajló telepítések folytatásával 1947 nyarára fokozódott a káosz. Ennek enyhítésére a magyar és a szovjet kormány megegyezett, hogy átmenetileg Németország szovjet zónájába telepítik a németeket. Ez azonban akadozva történt meg, többek között a mentesítési szabályok további enyhítése következtében. Azonban a túl nagy arányúvá nőtt mentesítettek hatására előfordult, hogy egyszerűen olyanokat vittek el, akiket otthon találtak. A kitelepítésekről szóló rendelet többszöri változtatása következtében a szabályokat nem mindig alkalmazták megfelelően, ezzel jogtalanságot elkövetve az eleve bizonyos jogokat sértő szabályrendszerben. 1947 októberében született meg az utolsó kitelepítési rendelet, amely a kitelepítések elsődleges okaként továbbra is a német nemzetiség bevallását kezelte, ám többek között a német anyanyelvet bevallók már mentesülhettek a kitelepítés alól. Ezen rendelet alapján folytatódtak a kitelepítések Németország szovjet megszállási zónájába 1947 végén, 1948 elején;⁹⁰ végül 1948 júniusáig az előírányzott 50 000 fő helyett „csupán” kb. 35 000 magyarországi német érkezett Németország szovjet megszállási zónájába.⁹¹ A minisztertanács 4.248/1949. M. T. számú rendelete

⁸⁷ ZIELBAUER 1996b. 165.

⁸⁸ ZIELBAUER 1989. 60.

⁸⁹ FEHÉR 1988. 111–133.

⁹⁰ FEHÉR 1988. 144–156.

⁹¹ STARK Tamás: A magyarországi németek sorsa, 1944–1949. In: Rubicon, 2007a/1–2. sz. 74.

erősítette meg, majd a 84/1950. M. T. számú rendelet zárta le véglegesen a kitelepítések kérdését a korábbi releváns rendeletek hatályon kívül helyezésével; míg a 4.364/1949. M. T. számú rendelet visszaadta az állampolgárságot a korábban kitelepítésre kijelölt, de el nem űzött németeknek.⁹² (Ennek ellenére még 1953-ban is bizonyíthatóan voltak „hontalan” német nemzetiségűek Magyarországon.)

2.1.2. Németek a XX. század második felétől napjainkig

A kitelepítések emléke nem múlhatott el nyomtalanul sem az itthon maradottakban, sem pedig az elűzöttekben, akiknek teljesen új életet kellett kezdeniük. A szétszakított családok, baráti- és munkahelyi kapcsolatok széttzilálásának emlékét nehezen lehetett csak feldolgozni az érintetteknek. A Magyarországon maradt kb. 200–220 000 német származású egyén⁹³ számára az eseményeket követően akadályba ütközött a német nemzetiség megvallása, ugyanis még évtizedekig élénken élhetett emlékezetükben az a tapasztalat, hogy a német nemzetiség, vagy akár anyanyelv megvallása (az 1941-es népszámlálások esetén) akár végzetesnek is bizonyulhat számukra. A német nemzetiségüket a második világháborút követő népszámlálásokon megvallók számát és arányát figyelve ez a tudat a németek nagy többségében megmaradt. Az 1949-ben megtartott népszámlálás során 22 445 fő vallotta magát német anyanyelvűnek, míg 2 600-an német nemzetiségűnek.⁹⁴ A magukat német anyanyelvűnek vallók száma a népszámlálási adatok szerint 1960-ban 50 700, 1970-ben 35 500, 1980-ban 31 000 volt – ám érzékelhető volt, hogy ennél lényegesen több német származású él Magyarországon.⁹⁵ A rendszerváltást követő három népszámlálás vonatkozó adatai a következő táblázatban láthatóak.

1. sz. táblázat: Német nemzetiségűek a legutóbbi három magyarországi népszámlálás adatai szerint

népszámlálás	német nemzetiségű	nemzetiségi kulturális	német anyanyelvűek	német nyelvet családi/baráti
--------------	-------------------	------------------------	--------------------	------------------------------

⁹² FEHÉR 1988. 161–162.

⁹³ Uo. 162.

⁹⁴ STARK 2007. 74. A kitelepítések és az 1941-es népszámlálás összefüggéseiről ld. DOBOS 2005.

⁹⁵ TILKOVSKY Loránt: Hét évtized a magyarországi németek történetéből. 1919–1989. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1989. 174.

		értékekhez kötődők		körben használók
1990 ⁹⁶	30 824	-	37 511	-
2001 ⁹⁷	62 233	88 416	33 792	53 040
2011 ⁹⁸	131 951	-	38 248	95 661

Forrás: Népszámlálási adatok 2001. és 2011.

Mindezek alapján 2001-ben a német nemzetiséghez tartozók száma 120 344 volt, 2011-ben pedig már 185 696. Érdekes még megfigyelnünk a kisebbségi választói névjegyzékbe felvettek létszámait is: 2006-ban 45 983, 2010-ben 46 629⁹⁹, míg 2014-ben 30 526¹⁰⁰ fő regisztrált a német önkormányzati választáson való részvétel szándékával.

2.2. Törökbálint és a svábok

2.2.1. Törökbálint helytörténete

A városi rangot 2007-ben elnyert település viszonylag szűkösen rendelkezik olyan helytörténettel foglalkozó munkákkal, amelyre építhetünk. Azonban egy átfogó vázat felállíthatunk ezek alapján is, amelyet később még árnyalhatnak a témával foglalkozó történészek. Wittinger Antal könyve született régebben,¹⁰¹ amelyre később nagyban hagyatkozott Zeiss Ferenc is munkái során.¹⁰²

A Földrajzi nevek etimológiai szótára a település nevének eredeténél Wittingerre hivatkozik, ám Bél Mátyásra is utal, aki már Török-Bálintként is említi a települést 1737-ben. A középkorban még egy Eben nevű település feküdt a környéken,

⁹⁶BINDORFFER Györgyi: Németek a népszámlálások tükrében – 1980, 1990, 2001. In: KOVÁCS Nóra–SZARKA László: Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből II. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2003. 253–266.

⁹⁷ Népszámlálási adatok 2001.

⁹⁸ Népszámlálási adatok 2011.

⁹⁹ MAGICZ András: A kisebbségi önkormányzatok és a kisebbségi választójog. In: GYULAVÁRI Tamás–KÁLLAI Ernő (szerk.): A jövevényektől az államalkotó tényezőig. A nemzetiségi közösségek múltja és jelene Magyarországon. Országgyűlési Biztos Hivatala, Budapest, 2010. 205-228.

¹⁰⁰ A nemzetiségi önkormányzati választások kitűzésének napján (2014. 07. 29.) http://valasztas.hu//hu/nemz2014/895/895_0.html#downloads (letöltés dátuma: 2015. 01. 31.)

¹⁰¹ WITTINGER Antal: Török-Bálint története és leírása. Szerzői kiadás, Budapest, 1901.

¹⁰² ZEISS, Franz: Törökbálint – Grossturwall. 2. és 3. kötet egy könyvben. 2. átd. és bőv. kiad. Törökbálint Város Önkormányzata - Német Kisebbségi Önkormányzat, Törökbálint, 2006. Már önmagában is érdekesség, hogy mindkét mű szerzőjének német eredetű neve van.

amely az oszmán hódoltság ideje alatt elnéptelenedett, és a XVII. században betelepülő csoportokkal született újjá. Erről a kérdésről jelenleg is folynak kutatások, ugyanis elképzelhető, hogy a szomszédos Diósd település helyén található az egykori Eben. (Törökbálint és Diósd középkori történelmét sok homály fedi még.) Az újabb nevét egy Török Bálint nevű birtokos által tulajdonolt majorról kapta.¹⁰³ Wittinger szerint a település eredeti neve Torbágy volt, ám ennek a területe a mai Biatorbágy Torbágy része elhelyezkedésének felelt meg. A hagyományok szerint a Torbágy név német megfelelője a Turwall elnevezés. Ám a mai Törökbálintra történő betelepülésekkel két külön településnek minősült a Torbágy elnevezésű terület, ezért a német származásúak a XVII. század végén elnevezték Großturwallnak (magyarul Nagy-Torbágnak a mai Törökbálintot), míg az eredeti terület maradt Kis-Torbágy (németül a mai napig Kleinturwall). A település mai, egyesített nevét 1900-ban kapta meg, németül ma is Großturwallnak mondják, és a város határainál található üdvözlőtáblákon ez az elnevezés is megtalálható.¹⁰⁴

A település középkori előzményeiről nem tudunk biztosat (már a bronzkorból is származnak leletek a környékről), ám az oszmánok kiűzését követően minden bizonnyal lakatlan volt. 1693-ban a környéket a jezsuita rend kapta meg, 1700-ban meg lett erősítve a birtokjoguk, 1701-ben pedig véglegesen megkapták. Ennek eredményeképpen kolostort kezdtek építeni, és lényegében ők koordinálták a betelepüléseket is a területen.¹⁰⁵ 1696-ban született az első ma is ismert lakossági összeírás, amikor 29 szerb és 4 magyar háztulajdonos élt itt.¹⁰⁶ Az ország peremvidékeiről ekkor sok szláv etnikumú csoport vándorolt be a belső területekre.¹⁰⁷ A településen egyes értelmezések szerint már ekkor éltek délszláv (a Balkán területéről származó keresztény vallású népcsoportok tagjai) családok, ám ezzel kapcsolatban még kérdések merülnek fel.¹⁰⁸ A XVII–XVIII. század fordulóján a jezsuiták közreműködésével

¹⁰³ Kiss Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára. 2. kötet. 2. jav. és bőv. kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1997.

¹⁰⁴ WITTINGER 1901.

¹⁰⁵ ZEISS 1996.

¹⁰⁶ ZEISS 2006. 174.

¹⁰⁷ SZITA László: A németek bevándorlása Magyarországra a 18. században és szerepük az országépítésben. In: ZIELBAUER György (szerk.): A magyarországi németek hozzájárulása a közös haza építéséhez. Országos Német Önkormányzat, Budapest. 1996a. 62–94.

¹⁰⁸ ZEISS 2006. 33.

39 német parasztcsaládot telepítettek le Törökbálintra.¹⁰⁹ A bevándorlások és elvándorlások folytán a lakosság száma a XVIII. század első felében 600 és 1000 fő között mozgott.¹¹⁰ A század második felére már a németek kerültek többségbe.¹¹¹ A jezsuita rend 1773-as feloszlata következtében elveszítették a település és vidékének tulajdonjogát is.¹¹²

A történeti statisztikai helységnévtár szerint 1785-ben 1102 lakosa volt Törökbálintnak, és a további években folyamatosan növekedett: 1828-ban 1523, 1857-ben 1727, míg 1870-ben már 1890 lakos élt itt.¹¹³ Egy 1877-es forrás alapján azonban már 2200 fő élt a nagyközségben.¹¹⁴ A századfordulón 2796 fő lakott a településen, döntő többségük (2445 fő) német anyanyelvű volt. Az 1900-as évek elején további növekedés volt tapasztalható: 1910-ben már 3534-en, 1920-ban 3728-an, 1930-ban pedig 4485 személy élt a településen.¹¹⁵

A település újkori történetében a vallásosságnak is fontos szerepe volt. A jezsuita rend célja az egységes katolikus vallású közösség megteremtése volt a területükön, így a görög ortodox vallású szláv betelepülőket is igyekeztek áttéríteni. Innen eredeztethető a katolikus vallás dominanciája Törökbálinton.¹¹⁶ Ezt mutatja az is, hogy a XVIII. században létesített iskola 1865-ig katolikus irányítású volt.¹¹⁷ 1877-ben a lakosság döntő többsége katolikus volt: 18 izraelita vallású lakost leszámítva lényegében mindenki a településen ehhez a felekezethez tartozott.¹¹⁸

A lakosság fő megélhetési forrását a mezőgazdaság biztosította: a földművelés, gyümölcsstermesztés, szőlőtermesztés, állattartás és tejtermelés elegendő munkát adott számukra. A XX. század elején ez kezdett megváltozni: a főváros közelsége komoly hatással bírt az itt élőkre, és a kapcsolatok erősödése – később a HÉV-vonal

¹⁰⁹ Uo. 39.

¹¹⁰ Uo. 174.

¹¹¹ ZEISS 1996. 28–37.

¹¹² ZEISS 2006. 39.

¹¹³ Magyarország történeti statisztikai helységnévtára. XV. kötet, Pest megye. Központi Statisztikai Hivatal Népszámlálási Főosztály, Budapest, 2000.

¹¹⁴ GALGÓCZY Károly: Pest-Pilis-Solt-Kiskun megye monographiája. III. kötet: a megye részletes leírása. Pestmegye közönsége, Budapest, 1877. 45.

¹¹⁵ MTSZ 2000. 198.

¹¹⁶ ZEISS 2006. 33.

¹¹⁷ Uo. 58.

¹¹⁸ GALGÓCZY 1877. 45.

1925-ben befejezett megépítése segítségével is – azt eredményezte, hogy a kereskedelem, az ipar is fellendült.¹¹⁹ Wittinger is említ gyári munkásokat, keserűvíz-forrásnál dolgozókat, kőfejtőket, valamint a fővárosban dolgozó bolti alkalmazottakat.¹²⁰ Törökbálint üdülői jellege is hangsúlyossá vált a XIX. század második felétől. Főleg nyaranta sokan jártak ki a fővárosból pihenni, sőt, idővel többen nyaralót vásároltak vagy építettek a településen.¹²¹ Az első világháború, de főként a második világháború eseményei, főként a magyarországi németek kitelepítése azonban döntően befolyásolta a közösség további életét.¹²²

2.2.2. Német „kisebbség” – interetnikus viszonyok Törökbálinton

Mint ahogy azt már írtam, az 1700-as évek kezdetén a betelepülő szláv etnikumú csoportok mellett egyre nagyobb arányban érkeztek német származásúak is, akik több hullámban érkeztek a XVIII. század folyamán. A két meghatározó etnikai csoport eleinte elkülönülve élt a település határain belül. A hagyományok, népszokások, a ruhaviselet, a nyelvhasználat és maga az életvitel szintén gátakat képezett a két nemzetiség tagjai között. A fennmaradásért folytatott küzdelemben a délszlávok végül vereséget szenvedtek a többségben lévő svábokkal szemben. Ennek a küzdelemnek a lenyomatai leginkább a vallási élet terén mutatkoztak meg. A XIX. század elején még igyekeztek a lakosság etnikai arányaihoz igazítani a templomi vallásgyakorlás rendjét (vagyis két német nyelvű misére juthatott egy szerb nyelvű), azonban egy 1869-es képviselő-testületi ülés határozata alapján a szláv nyelvet háttérbe szorították az istentiszteleteken, méghozzá úgy, hogy a helyébe a magyar nyelv lépett.¹²³ Hubacsek József halálával, szintén 1869-ben a szláv nyelv oktatása is megszűnt a településen, egészen addig volt lehetősége a délszlávoknak anyanyelvükön tanulni az iskolában. Ezt követően még inkább felgyorsult az asszimilációjuk, ám különleges módon nem az országos szinten többségi magyar etnikumba, hanem a helyi szinten domináló svábságba.¹²⁴ Ezt mutatja, hogy már egy 1817-es forrás szerint sok

¹¹⁹ ZEISS 2006. 60.

¹²⁰ WITTINGER 1901. 79.

¹²¹ Uo. 148–153.

¹²² ZEISS 2006. 81–148.

¹²³ Korábban a szertartásokon az énekek is latin nyelvűek voltak, a XIX. századtól jelentek meg a lakosság anyanyelvén elhangzó énekek. Uo. 49.

¹²⁴ ZEISS 2006. 33–37.

délszláv beszélt német nyelven is.¹²⁵ Az 1870-es évek végéről származó adatok szerint 150 magyar és hasonló létszámú délszláv – helyi szinten – kisebbség mellett a többség német anyanyelvű volt, ám nagyobb részük már tudott magyarul is.¹²⁶ 1884-től a település két iskolájában az oktatás nyelve a magyar volt, a német nyelvet csak külön tantárgyként tanították, és már az óvodában is a magyar nyelv vált elsődlegessé. Az 1920-as években komoly vita folyt arról a településen, hogy milyen nyelven folyjon az iskolai oktatás, amely során fontos érvként hangoztak el azok a gondolatok, miszerint a magyar nyelvvel jobban lehet boldogulni mind a közép- és felsőfokú oktatásban, mind pedig a fővárosi munkaerőpiacon, amely elsődleges munkaerő-elszívó hatással bírt a településen.¹²⁷ A nemzetiségi oktatási rendszer 1935-ös megváltoztatását követően a római katolikus fiúiskolában 1937-ben megerősítették a magyar mint oktatási nyelv gyakorlatának alkalmazását.¹²⁸

Az első német telepések Ausztria és Bajorország területéről érkeztek valószínűsíthetően 1699-ben. A több bevándorlási hullámnak köszönhetően (amelyben hangsúlyos szerepe volt Mária Terézia politikájának is) 1817-ben 881 német és 331 délszláv lakosa volt Törökbálintnak, magyarok nélkül. 1920-ra 3728 főre nőtt a lakosság száma, akik közül 76% német, 23% magyar és csupán 1% szláv anyanyelvű volt. 1845-ös források szerint az iskolai oktatás nyelve párhuzamosan a német és a magyar volt. A szerb nyelvű oktatás ekkor azonban már háttérbe szorult. Az 1800-as évek végén pedig az iskola állami kezekbe került, ami egyben azt is jelentette, hogy a magyar vált az oktatás nyelvévé, a németet csak idegen nyelvként tanulhatták a – többségében sváb családból érkező – gyerekek. Ezzel lényegében Törökbálinton is megindultak az országszerte terjedő magyarosítási folyamatok.¹²⁹ Ennek leképeződéseként a nagyközség lakosságának már 44%-át adták a magyar anyanyelvűek 1930-ban, míg a németek számának stagnálása mellett arányuk számottevően csökkent.¹³⁰

¹²⁵ Uo. 49.

¹²⁶ GALGÓCZY 1877. 45.

¹²⁷ A vitáról további részletek is találhatóak; levéltári forrásokra (Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár) hivatkozva: PETTINGER-SZALMA Vendel: Az egyházi oktatás története Törökbálinton. Mesterszakos szakdolgozat, ELTE Pedagógiai és Pszichológiai Kar, 2013.

¹²⁸ Uo. 25.

¹²⁹ ZEISS 2006. 38–60.

¹³⁰ MTSZ 2000. 198.

Törökbálinton, ha kevés forrás is áll rendelkezésre, éltek zsidó polgárok is – mint az már korábban előkerült az izraelita vallásúak említésénél. A zsidók főleg iparúzással és kereskedelemmel foglalkoztak a községben. A békés egymás mellett élésnek véget vetett a második világháború: 1944-ben minden zsidó lakost, akit megtaláltak (néhányuknak sikerült csupán elmenekülni), Auschwitzba deportáltak. A helyi lakosok nem léptek fel az embertelen intézkedésekkel szemben. A holokausztot követően a zsidó túlélők közül sem tért vissza senki a településre.¹³¹

2.2.3. Kitelepítések Törökbálintról

A két világháború közti viszonylag csendes évek (bár a magyarosítási folyamatok érzékenyen érintették a hazai németek kultúráját, nyelvhasználatát, identitását) végén, 1940-ben alakult meg a Volksbund (Magyarországi Németek Népi Szövetsége – Des Volksbundes der Deutschen in Ungarn) helyi szervezete Törökbálinton. A korábbi Magyarországi Német Népművelési Egyesület (UDV – Ungarländischen Deutschen Volksbildungsverein) tagjai közül kevesen léptek át a Volksbundba. 1940 és 1942 között kulturális esteket és színházi előadásokat szerveztek a településen, politikailag nem minősíthetőek aktívnak, vagyis nem vallottak nacionalista nézeteket. Becslések szerint a nyilvántartott tagok száma a lakosság 10%-a körül mozgott, a szimpatizánsokkal együtt az érintettek a 12–15%-os arányt érhették el.¹³² A kitelepítések alapját jelentő népszámlálási adatok szerint 1941-ben Törökbálint 5176 lakosából 2796 vallotta magát német, míg 2362 magyar anyanyelvűnek.¹³³

A Vörös Hadsereg a háború végéhez közeledve 1944. december 24-én, azaz szenteste vonult be Törökbálintra. A szovjet megszállás nehéz időszakát követően az első települések között 1946. február 7-én indult meg a marhavagonokba zsúfolt törökbálinti svábok kitelepítése. Összesen három szerelvény indult útnak: Karlsruheba, Göppingenbe, valamint Backnanba; a két évvel későbbi második hullámban pedig Drezdába került egy kisebb csoport. A többi kitelepített csoporthoz hasonlóan a törökbálinti családokat, testvéreket, szülőket, barátokat, ismerősöket szakítottak el –

¹³¹ ZEISS 2006. 95.

¹³² Uo. 88–89.

¹³³ MTSH 2000. 198.

sok esetben végleg – egymástól. Ezt követően 40 településre kerültek a Törökbálintról elűzöttek.¹³⁴

A kitelepítések során otthonaikból elűzöttek pontos számát Törökbálint esetén is nehezen lehet meghatározni. Zeiss Ferenc könyve ugyan közöl egy részletes adatbázist a kitelepítetteket illetően, azonban saját bevallása szerint is hiányosságok és pontatlanságok jellemzik a gyűjtését. Összefoglaló adatot nem közöl.¹³⁵ A Német Önkormányzat honlapján szereplő írás 2 500 főre becsüli a kitelepítettek számát.¹³⁶ Talán a leghitelesebbnek tekinthető a Központi Statisztikai Hivatal adatbázisa, mely szerint Törökbálintról 2 143 német nemzetiségű lakost telepítettek ki.¹³⁷ A későbbiekben elemzendőkhöz előljáróban érdemesnek tartom itt megjegyezni, hogy 1949-ben a népszámláláson Törökbálint 4979 lakosából mindösszesen 20 vallotta magát német anyanyelvűnek.¹³⁸

2.2.4. Németek a kitelepítést követően napjainkig

A Törökbálinton maradt német nemzetiségűek XX. század második felében élt életéről kevés írásos munka született. A helyi, valamint a Törökbálintról kitelepített németekkel kapcsolatban Scheiblinger Péternek, a laikusként a helytörténeti kérdésekkel sokat foglalkozó, lokálpatrióta közéleti személyiségnek született több munkája, amelyek az érintettekkel zajló beszélgetéseken, interjúkon, riportokon alapulnak.¹³⁹

Az 1989/90-ben lezajlott politikai rendszerváltást követő időszokról a népszámlálási, illetve a kisebbségi (újabban nemzetiségi) önkormányzati választásokon történő részvételi adatokból alkothatunk képet – már amennyire ezekből a számadatokból ez lehetséges. A népszámlálási adatokat tekintve 2001-ben Törökbálint (akkor még nagyközség) népessége 11 278 volt, akik közül a német nemzetiséghez

¹³⁴ ZEISS 2006. 116–130. A települések listáját ld. a függelékben (1. sz. táblázat).

¹³⁵ Uo. 130–148.

¹³⁶ <http://tbnko.hu/index.php/cikkek/8-a-toeroekbalinti-svabsag-toertenete>

¹³⁷ CZIBULKA Zoltán–HEINZ Ervin–LAKATOS Miklós (összeáll.): A magyarországi németek kitelepítése és az 1941. évi népszámlálás. Budapest, Magyar Statisztikai Társaság Statisztikatörténeti Szakosztálya – Központi Statisztikai Hivatal, 2004. 306–331.

¹³⁸ MTSZ 2000. 198.

¹³⁹ A közelmúltban egy riportorozat jelent meg a Kerthelység folyóirat hasábjain. Ezek elérhetőek a <http://kerthelyseg.hu/> honlapon is.

tartozó 204 fő, a német kulturális értékekhez, hagyományokhoz kötődő 292 fő, német anyanyelvű 91 fő, míg a német nyelvet családi, baráti körben használó 143 fő volt. Az országos szintű változásokkal párhuzamosan Törökbálinton is nőtt a német nemzetiségűek száma 2011-re: a 12 841 főnyi népességből 670 (!) fő volt, ami már 5,2%-os népességhez viszonyított arányt takar.¹⁴⁰

A német önkormányzati választásokon való részvételi adatok is sokat mondóak. Az első választások alkalmával, amikor még viszonylag kötetlenebbül, lényegében bárki szavazhatott a nemzetiségi jelöltekre, 2 386-an szavaztak érvényesen. 1998-ban már 2 688-an, 2002-ben pedig 3 617-en (!). A jogszabályi változások, a regisztráció bevezetése a korábban résztvevők körülbelül 10%-ára csökkentette a leadott szavazatok számát: 2006-ban 252-en regisztráltak, akik közül 219-en szavaztak. 2010-ben hasonló volt az arány, kis csökkenéssel: a vonatkozó számok 249 és 194 fő. A 2014-es országgyűlési választáson, amelyen a pártlistára leadandó szavazat helyett nemzetiségi listákra is lehetett voksolni, Törökbálinton 118-an kérték felvételüket a német névjegyzékbe, és 94-en érvényesen szavaztak is. A 2014. évi német önkormányzati választáson 2010-hez képest ismét csökkenés volt tapasztalható, ugyanis 185-en szerepeltek a névjegyzékben, és 134-en voksoltak érvényesen a jelöltekre.¹⁴¹

3. A törökbálinti németek intézményes keretek között

3.1. A Törökbálinti Német Önkormányzat

3.1.1. Nemzetiségi önkormányzatok Magyarországon

Az 1946-ban történt események, a kitelepítések, majd az azt követően kialakuló politikai rendszer – főleg az első évtizedekben - nem tette lehetővé azt, hogy a magyarországi kisebbségi, nemzetiségi közösségek intézményes formák segítségével, állami támogatással próbálják megőrizni hagyományait, saját kultúrájukat, identitásukat. A szocializmus évtizedeinek előrehaladtával a lehetőségek bár bővültek,

¹⁴⁰ Az adatok a népszámlálási adatokból a Törökbálinti Német Önkormányzat által gyűjtött számokat mutatják.

¹⁴¹ Az adatok a kisebbségi/nemzetiségi választási adatokból a Törökbálinti Német Önkormányzat által gyűjtött számokat mutatják.

valódi áttörést a nemzetiségek kérdésben – több más társadalmi csoport helyzetéhez hasonlóan – a politikai rendszer változása, az 1989-90-es fordulat hozott.

A politikai változások eredményeképpen néhány éven belül megszületett a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló 1993. évi LXXVII. törvény, amelynek elsődleges célja az volt, hogy az országban élő nemzeti és etnikai kisebbségek – így természetesen a német közösség is – megőrizhessék identitásukat, az erősödő asszimilációs tendenciák akadályozásával önálló demokratikus intézményrendszereik jöhessenek létre, mindezzel pedig lényegében a kulturális autonómia feltételrendszerét teremtsék meg. A kisebbségi közösségek tagjait a törvény értelmében egyéni és közösségi (kollektív) kisebbségi jogok is megilletik. Ez utóbbiak közül kiemelendő a helyi és országos önkormányzatok létrehozásának a lehetősége.¹⁴² Eme lehetőség jogszabályi alapjának megteremtése során azonban több lényegi kérdést tisztázni kellett; az egész önkormányzati modell kialakításának egyik fő kérdése az volt, hogy lehet-e a kisebbségi választójog gyakorlásának alapja egy tulajdonképpeni etnikai regisztráció. Ez a német nemzetiséghez tartozók körében kifejezett elzárkózást kelthetett, hiszen – a már korábban részletezett második világháborút követő kitelepítések következtében – olyan sérelmek kerülhettek így felszínre – elsősorban az idősebb generációk tagjai körében -, amelyek gátolhatták a nemzetiséghez való kötődés megvallását.¹⁴³

A kialakult önkormányzati rendszer elfogadottságát demonstrálja az a tény, hogy a német – akkor még kisebbségi – önkormányzatok száma növekedett: 1994-95-ben összesen 162, 1998-ban 271, 2002-ben pedig már 341 testület született meg országszerte. Bár hozzá kell tennünk, hogy minden bizonnyal olyan személyek is szavaztak egy adott kisebbség önkormányzata képviselőire, akik nem az adott közösséghez tartoztak, hiszen többen szavaztak a kisebbségi választásokon, mint ahányan az 1990. és a 2001. évi népszámláláson valamelyik nemzetiséghez tartozónak vallották magukat. 2006-ban és 2010-ben már új jogi szabályozás alapján választhattak a nemzetiségi önkormányzati választásokon az érintettek, amelynek hátterét a

¹⁴² KÁLLAI Ernő–VARIJÚ Gabriella: A kisebbségi törvény. In: GYULAVÁRI Tamás–KÁLLAI Ernő (szerk.): A jövővénytől az államalkotó tényezőig. A nemzetiségi közösségek múltja és jelene Magyarországon. Országgyűlési Biztos Hivatala, Budapest, 2010. 178–204.

¹⁴³ MAGICZ 2010.

kisebbségi önkormányzati képviselők választásáról, valamint a nemzeti és etnikai kisebbségekre vonatkozó egyes törvények módosításáról rendelkező 2005. évi CXIV. törvény adta. Ezek folyamán 2006-ban 378, míg 2010-ben 424 német önkormányzati testület született Magyarországon.¹⁴⁴

3.1.2. A Törökbálinti Német Önkormányzat

Törökbálint Német Nemzetiségi Önkormányzata 1994-ben kezdte meg működését. A szervezet megszületésében kiemelkedő jelentőséggel bírt a St. Gerhards-Werkkel való kapcsolat, amely a szükséges szakmai háttérrel biztosította az önkormányzat számára a hőkorszaknak számító első években. A település polgármesterét nehezen tudták kezdetben meggyőzni arról, hogy Törökbálinton szükség van intézményes keretek között is ápolni a német hagyományokat, ezzel lehetőséget biztosítva az etnikai identitás fennmaradásának, továbbörökítésének. A képviselőtestület azonban – több német származású taggal is soraikban – támogatta a szervezet évről évre fokozatosan kikristályosodó és bővülő törekvéseit, amely ezáltal komoly, látványos eredményeket tudott felmutatni. A kezdeti hónapokban előfordult, hogy az utcán tartották a hivatalos ülésüket, ám ehhez képest 1996-97 fordulóján sikeresen kezdeményezték a település központjában egy német közösségi ház és egy német óvoda létesítését.

Végül már az 1997-es tanév kezdetén, Magyarországon elsőként, megnyitott a magyar-német kétnyelvű óvoda: az Ein Herz für Kinder (Csupaszív) Kétnyelvű Német Nemzetiségi Óvoda, méghozzá három csoporttal, valamint az e célból felújított épületben kapott helyet a Német Közösségi Ház is. Ez nagyot lendített a helyi német közösség életén, ugyanis otthont adott az intézmény irodája mellett egy német nyelvű könyvtárnak, valamint a születőben lévő hagyományőrző egyesületeknek: a Hagyományőrző Asszonykórusnak, a Sváb Egyesületnek, a Großturwaller Musikantennek.

1998-ban az ötfős testületben két új képviselőt választottak. A nemzetiségi önkormányzat ebben az időszakban a német nyelv identitásmegőrző szerepét hangsúlyozta, amely a működésében két fő irányban öltött testet: a már felnőtt

¹⁴⁴ Uo.

korosztálynak, akiknek a szocializációja során már nem játszott jelentős szerepet a német nyelv, pontosabban a helyi német dialektus átörökítése, német nyelvtanfolyamokat szerveztek.¹⁴⁵ A német önkormányzat ekkor célként tűzte ki német kéttannyelvű osztályok létrehozását. 1999 szeptemberében rendezték meg talán az eddigi legnagyobb visszhangot keltő eseményüket, amelyre meghívták a törökbálinti német gyökerekkel rendelkező családokat. Ezen alkalom következményeként született meg a Sváb Egyesület, amelybe azon nyomban 48-an léptek be egy nyilatkozat aláírásával.

2002-ben ismét két helyen változott a német kisebbségi önkormányzat képviselőtestületének összetétele. Az elsődleges célcsoportot ebben az időszakban is a gyermekek, fiatalok adták: heti rendszerességgel tartottak kézműves foglalkozásokat a német óvoda pedagógusai és német nyelvtanárok közreműködésével. Nyáron pedig kézműves tábor is szerveztek a fiatalság számára. A település kulturális rendezvényei, ünnepei, megemlékezései körében a német önkormányzat is fokozatosan egyre inkább tényezővé vált, sőt több esemény kapcsán a rendezői, szervezői szerepet is magára vállalta. Ezáltal az intézmény, a német kultúra elsődleges képviselője integráns elemévé vált a törökbálinti közéletnek.

2006-ban még öt fő képviselő adta meg az újfent két helyen változó nemzetiségi önkormányzat keretei között a helyi német közösség érdekképviseletének a lehetőségét. Új kezdeményezés volt a Fialal Svábok Egyesületének létrehozása, azonban ez nehézkesen alakult az elmúlt években, amely abból adódott, hogy továbbra is kérdés maradt a fiatalabb generációk tagjainak megszólításának megfelelő módja. 2010-től a jogszabályi változásoknak köszönhetően a képviselők száma négyre csökkent; a 2014-ben megválasztott testület ugyanazokból a tagokból tevődik össze, mint az előző ciklus során. A képviselők immáron az Észak-Magyarországi Német Önkormányzatok Szövetsége Egyesületének színeiben indultak, és nyerték el mandátumukat.

¹⁴⁵ Ez az egyik fő kérdése ennek a problematikának, hogy az irodalmi német nyelv oktatása mennyiben játszhat identitás-megőrző, -átörökítő szerepet, úgy, hogy valójában az érintettek szüleinek, nagyszüleinek, őseinek nyelve alig létezett írásos, vagyis formális keretek között oktatható formában.

A jelenlegi testület fő célkitűzése lényegét tekintve ugyanaz, mint az alapítók szándéka volt: a településen élt német ősök kultúrájának, hagyományainak megőrzése, továbbvitele. Ennek egyik fő építőköve a német nemzetiségi óvoda, amelynek népszerűségét, és egyben jelentőségét is mutatja az, hogy kb. négyszeres túljelentkezéssel szokott szembesülni a vezetőség a 20-22 hely betöltésére. Az általános iskolai oktatás terén jó kapcsolat alakult ki a Zimándy Ignác Iskola vezetőségével, pedagógusaival, és a Német Munkacsoport működésével. Ennek hangsúlyos eleme a Törökbálint német testvérvárosa, Süssen¹⁴⁶ egyik általános iskolájával szintén két évtizede tartó partnerkapcsolat, valamint a német nép- és honismeret tanterv szerinti oktatása.

Továbbra is rendszeres próba-, és fellépési lehetőséget, támogatást biztosít a német önkormányzat a Német Ház működtetésével a Großturwaller Musikantenek, a Hagyományőrző Svábkórusnak, a Großturwaller Tänzernek, a Großturwaller Achtenak. 2004 óta van lehetőség harmonika-oktatáson is részt venni az intézmény szervezésében.

3.2. Kulturális, hagyományőrző egyesületek

Mint ahogyan azt már korábban fejtegettem, egy etnikai kisebbség fennmaradása, identitásának megőrzése szempontjából kiemelkedő jelentőséggel bír, hogy hogyan, milyen formában tudja megélni hagyományait, kultúráját, és ebben milyen szervezetek, egyesületek segítik. Törökbálint első ránézésre irigylésre méltó helyzetben van, már amennyiben a kérdéses szerveződések mennyiségét vesszük alapul. Azonban az már egy másik kérdés, hogy ezek pontosabban kiknek is szólnak, kik azok, akiket meg tudnak szólítani. A következőkben röviden bemutatom a jelenleg a településen működő, a német hagyományokat megőrizni, napirenden tartani kívánó egyesületeket.

¹⁴⁶ Ez az a német település, ahova a legtöbb kitelepített került Törökbálintról.

3.2.1. Hagyományőrző Svábkórus¹⁴⁷

A Törökbálinti Hagyományőrző Svábkórus a rendszerváltás idején, 1989-ben kezdte el bontogatni a szárnyait. Az akkori nagyközség könyvtárvezetőjének volt az elgondolása, hogy a település német hagyományait, népdalait és népszokásait egy kórus keretein belül kellene feléleszteni. Ebben a segítségére volt a helyi németiséghez tartozókon kívül Szakály Mátyás énektanár Budaörsről, aki korábban a Lendvai Károly Férfikórust is vezette Törökbálinton. 14 fővel kezdték el a próbákat, és egy év elteltével már fellépésük is volt egy helyi rendezvényen. Szakály Mátyás gyűjtései jelentették az alapanyagot az énekléshez, amely énekek többsége *sváb* nyelven hangzott fel. A kórus tagjainak az önkormányzat segítségével sikerült a hagyományos öltözet elkészítéséhez anyagot beszerezniük, ám megvarrni a ruhákat már saját maguknak kellett.

Már az első években felléptek a törökbálinti rendezvényeken kívül a szomszédos települések ünnepein is. 1994-ben történt változás a kórusvezető posztján, ugyanis Megyaszi Zoltánné Mámmel Magdolna lett a kórus új direktora. A Német Közösségi Ház átadásával már valódi közösséggé formálódhatott a kórus, hiszen a hely már alkalmasnak bizonyult egyéb közösségépítő rendezvények, vacsorák megrendezésére is. A település művelődési házából való átköltözés 1997-ben mindenképpen jelentős esemény volt a kórus életében. 2001-ben Bólyban már harmonikakísérettel is kiegészülve ezüst diplomában részesült a kórus. 2001-től új karnagya lett a kórusnak Kaszás Sándor személyében, aki egészen 2014 decemberéig töltötte be a posztot. Azóta a Szigetcsépről érkező Dósa Attila vezényli a közösséget.

Az első karnagy, Szakály Mátyás zenepedagógus éveken keresztül gyűjtötte a környéken a hagyományos német énekeket, amelyeket akkoriban a felesége segítségével le is jegyzett: a mai napig ezekből a kottákból énekelnek a kórusban, ezzel elevenítve fel valamit a korábbi hagyományokból. Érdekesség, hogy a budaörsi német kórus is ebből a körülbelül 30 kottából álló repertoárból énekel. Amikor a kórus más, elsősorban környékbeli településen fellép, sok esetben a helyi német származású lakosok együtt éneklnek ezeket az énekeket velük, csak éppen némileg más dallammal, illetve szöveggel. Ezek a kapcsolatok kölcsönös meghívásokban öltenek testet

¹⁴⁷ A fejezetben leírtak a Törökbálinti Német Önkormányzat honlapjáról: tbnko.hu, valamint a kórus vezetőjével, Megyaszi Zoltánné Mámmel Magdolnával készített interjúból származnak.

különböző kórustalálkozókon; melyek elsősorban a közeli német hagyományú közösségekkel való együttműködést jelentik: főként Etyek, Budajenő, Budakeszi, Budaörs települések kórusaival. De olykor távolabbi helyekre is eljutnak: idén például Környére van meghívása a kórusnak, akikkel még érdekesebb lehet a tapasztalatcsere, hiszen több eltéréssel szembesülhetnek a hagyományokat illetően, mint a szomszédos települések esetén. A legtávolabb Törökbálint német testvértelepülésére: Süssenbe jutottak el fellépésükkel. Évente általában 8-10 fellépése van a kórusnak; hetente egy alkalommal próbálnak, egy-egy próba másfél óra időtartamú.

A Hagyományőrző Svábkórus fő nehézségét az elöregedés jelenti, ugyanis már a kezdeti időszakról fogva általában az idősebb korosztályokba tartozók jártak el énekelni. Ez azóta sem változott, ugyanis a mai tagság döntő hányadát ugyanúgy a legidősebbek adják: stabilan 15 és 20 fő között mozog a kórustagok létszáma, és jelenleg nem csupán a 20-as, 30-as éveikben járók, hanem a 40, 50 évesek is hiányoznak a közösségből. A generációs probléma, mint a legtöbb területet, a kórust is érzékenyen érinti: kérdéses, hogy a fiatalabbak megszólításának eredménytelensége következtében meddig tudja fenntartani önmagát, és így a helyi német nemzetiségi éneklés szervezett keretek közti megvalósulásának lehetőségét. A kórust némileg érintik „elszívó-hatások” is, ugyanis több kórus is működik párhuzamosan a városban: a már említett Lendvai Károly Férfikórus, a Törökbálinti Cantabile Kórus, valamint a Törökbálinti Kamarakórus Egyesület. A kórusok versengésében nehéz dolga van a svábkórusnak, ami a tagok létszámának emelését és az utánpótlás kérdését illeti.

A legfontosabb kérdés szemszögünkből az, hogy a svábkórusban való éneklés mennyiben segíthet a tagok számára abban, hogy német etnikai identitásukat megőrizzék. A kórusvezető szerint azonban a tagok több mint fele nem német származású, hanem magyar nemzeti identitással bír. Még az sem igaz, hogy helyi, törökbálinti identitása lenne mindenkinek, ugyanis Diószdról is többen járnak ide, és a többi tag közül sem mindenki kötődik szorosán a német hagyományokhoz. A kórus azonban kuriózumként csak német-sváb énekeket énekel, nem is szerepel a célok között az, hogy magyarul énekeljenek. Így annak, akinek ez elsődleges szempont, a kórusban ezt megtalálhatja.

3.2.2. Großturwaller Musikanten¹⁴⁸

Törökbálintnak több mint 100 évre visszamenőleg bizonyítottan komoly fúvószenesi hagyományai vannak. A 20. század első felében egyszerre több zenekar is játszott rendszeresen a településen, amelyek a helyi német kultúra középpontjába emelték a fúvószenét. A kitelepítéseket követően a német hagyományok szinte kivétel nélkül háttérbe szorultak, csupán néhány területen őrizték meg azokat. Így a zenekarok közül is csak egy zenekar marad(hatot)t meg, amelynek lényegében a Großturwaller Musikanten az örököse.

A zenekar 18 fővel alakult meg 1992-ben, méghozzá az Offner Bergland Kapelléből, Troll János karnagy irányításával, aki több mint 30 évig vezette a zenekart. A hangsúly a népi fúvószenesi hagyomány átörökítésén, továbbvitelén volt a kezdetektől fogva. Az együttes magas nívót képvisel, nemzetközi híre is van: felléptek már többek között Ausztriában, Németországban, Csehországban, Olaszországban és Szlovákiában. Fontosnak tartják, hogy a nemzetközi körforgásban benne maradjanak, de a Törökbálinthoz való kötődésük jelenti mindig is az alapot; a legfőbb anyagi támogatójuk is az önkormányzat.

A többi zenéhez kötődő egyesülethez hasonlóan a Großturwaller Musikanten tagságának kevesebb, mint a fele él Törökbálinton; járnak ide Etyekről, Diósdra, Mátyásról, Budapestről is. A teljes zenekar 22 főt jelent, de ritkán tudnak teljes létszámban fellépni, ezért általában 16 fő körüli létszámmal tudják magukat megmutatni. A törökbálinti tagok egy kivételével német származásúak, akik büszkén felvállalják ezt. Mivel nem profi a zenekar, ezért a tagok számára mindenképpen jelentőséggel bír az, hogy német zenét játszanak, olyan településeken lépnek fel, ahol németül beszélnek, így az identitásukhoz is sokat ad mindez hozzá.

Elméletileg hetente egy alkalommal van próbája a zenekarnak, de ezt nehezen tudják megvalósítani, így általában a fellépések előtt sűrítik össze a próbákat. A rendszeres fellépések: a havonta egy vasárnap délután megrendezendő sördélutánok adják a fellépések gerincét. Ez már egy régi, kb. 80 éves hagyomány Törökbálinton, ami

¹⁴⁸ A fejezetben leírtak a Törökbálinti Német Önkormányzat honlapjáról: tbnko.hu, valamint a kórus elnökével, Juhász Gyulával készített interjúból származnak.

különlegesnek tekinthető a Buda környéki németek életében. Fellépnek még különböző önkormányzati rendezvényeken (pl. Szent Flórián napi megemlékezés); a környékbeli településeken, de országos szinten is több fúvószenesi fesztiválon zenélnék évente. Ötévente részt vesznek minősítésen: a következő ilyen alkalom ez év májusában lesz Vecsésen. Az együttes tevékenységét a Magyar Fúvószenesi Szövetség három kategóriában is „fesztiválzenekar” tanúsítással minősítette.

A zenekar karmestere, Bán László a fellelhető német nemzetiségi anyagokat használja fel, és némileg át is dolgoz ezek közül több számot, amelyet játszanak. A zenekar már három albumot is megjelentetett az elmúlt évek során: ezek német nemzetiségi zenéket tartalmaznak, az egyik kifejezetten a szomszédos budaörsi hagyományos zenéket foglalja magában – ezek a Budaörsről kitelepített zenész, Herczog Szilveszter gyűjtéséből származnak. Elsősorban német zenéket játszanak, de mivel nagyobb igény mutatkozik például pop-dalok hallgatására, így ezekkel is foglalkoznak.

Az együttes tagjainak zöme 40 és 60 éves kor között van, és a zenekar utánpótlásának a biztosítása nehézségeket jelent, így erre a területre a jövőben nagyobb hangsúlyt kell fektetni. Bár komoly zeneiskola működik a városban, a Großturwaller Musikantenben hasznosítható hangszereken kevesen tanulnak a gyerekek közül.

3.2.3. Großturwaller Tänzer¹⁴⁹

A településen a néptáncok szervezett formában történő ápolásának szintén komolyabb hagyományai vannak. A Törökbálinti Hagyományőrző Tánccsoport mellett egy másik tánccsoport is immár több mint tíz éve működik Törökbálinton: a 2003 februárjában megalapított Großturwaller Tänzer, amely elsődlegesen a német táncok felelevenítésén, és ezáltal a helyi német hagyományok ápolásán munkálkodik. Érdekesség, hogy hivatalosan Budakeszin alakult meg a táncegyüttes, ahol az akkori koreográfus lakott. A kezdeti időben egy trombitás és egy harmonikás is kísérte a táncokat. Kb. 16 fővel indultak el, akiknek a fele még budakeszi volt, ám később

¹⁴⁹ A fejezetben leírtak a Törökbálinti Német Önkormányzat honlapjáról: tbnko.hu, valamint a tánccsoport vezetőjével, Pallai Ferencsel készített interjúból származnak.

áthelyezték a székhelyüket a Törökbálinti Német Önkormányzat támogatásával (az első ruhákat is ők készítették el a tánccsoport tagjainak) a Német Házba, így a hangsúly és a tagok köre is áthelyeződött Törökbálintra. A kezdeti tagságból 4 pár az, aki lényegében azóta táncol a csoportban; ám összesen a 12 év alatt már több tucatnyian, közel százan fordultak meg a csoportban. Jelenleg 10-12 pár az, akik rendszeresen járnak a hetente egy alkalommal 2 órát jelentő próbákra. (Komolyabb fellépések, illetve minősítők előtt azonban heteken keresztül hetente több alkalommal próbál a csoport.) A tánccsoport dinamikus növekedését tükrözi az is, hogy a közel 10 éven át a próbáknak helyszínéül szolgáló német házat kinőtték, így a lényegesen nagyobb mozgásteret biztosítani képes Művelődési Házban zajlanak jelenleg a próbák.

A tánccsoport színvonalas működését mutatja az, hogy már 2003-ban elutaztak az Europade-ra, 2004-ben pedig bronzérmeket nyertek az Ifjú Koreográfusok Versenyén. 2008-ban a magyarországi német néptánccsoportok minősítő versenyén ezüst minősítésben részesült a társaság. A különböző törökbálinti rendezvényeken már a kezdetek óta fellép a tánccsoport, ám lényegében kb. másfél éve fejlődtek odáig, hogy már több helyre is hívják őket fellépni – az egyik fellépésen megtetszik a műsoruk másoknak, akik ezután szívesen meghívják őket saját településükre. Ennek egyik elősegítője volt az is, hogy már önálló zenekara is van a csoportnak – akiknek hetente egyszer van próbájuk, a fellépéseket megelőzően a tánccsoporttal közösen is próbálnak. (Érdekes, hogy a zenekar többségében bicskei, valamint egy dunaharaszti tagból áll.) Szintén jártak már fellépésükkel a testvértelepülés Süssenben, valamint Székelyudvarhelyen is.

A tagok közül jelenleg is vannak nem Törökbálinton élők: öten járnak Budaörsről, egy fő Érdről, egy pedig Biatorbágyról érkezett. Az etnikai identitást tekintve azonban a tánccsoport esetén is elmondható, hogy többségében magyar nemzetiségűek alkotják a csoportot, és csupán egyharmaduk rendelkezik német ősökkel. A generációs probléma esetükben nem annyira releváns, ugyanis a tagok lényegében 20 és 50 éves kor közöttiek. A tánccsoport vezetője szerint az egyéni indokoknál fontosabb motivációs tényező a közösség, ami által még a nem német származásúak is elfogadják azt, ha például egy svábbálon történő fellépésük alkalmával közösen „svábnak” tekintik őket. Ennek eredményeképpen még a magyar

nemzetiségűek is könnyen azonosulnak egyfajta német identitással, amely számukra azonban csupán a próbák, illetve főként a fellépések alkalmával aktivizálódik. Sok esetben pedig a magyar nemzetiségűek azok, akik egyrészt többet tudnak a törökbálinti németek történetéről, másrészt a német hagyományokat is hangsúlyosabban ápolják.

Többen pedig azért is preferálhatják a német tánccsoportot, mert lényegében a német táncok könnyebben elsajátíthatónak minősülnek a magyarnál. A koreográfiák több neves koreográfustól származnak, akik az autentikus *sváb* táncokat örökítették meg. A törökbálinti tánccsoport ezeket kiegészíti tiroli, vagy egyéb marsch és polka táncokkal, amelyek eladhatóbbnak bizonyulnak a közönség számára.

3.2.4. Die Großturwaller¹⁵⁰

A szintén táncokat bemutató csoport: a Die Großturwaller 2004-ben alakult meg, méghozzá azzal a céllal, hogy a szüreti bálra egy újfajta bemutatóval kedveskedjenek a vendégeknek, és a további bálokon színesítsék a programot. Kezdetben Großturwaller Achte volt az együttes neve, ugyanis nyolcan alkották a csapatot, azóta azonban többen lemorzsolódtak: jelenleg általában négyen vagy öten lépnek fel. Az elmúlt években meglehetősen népszerűek lettek, ugyanis országsszerte több helyre hívják őket, főleg a nyári fesztiválszezonban. Az idei évre már 18(!) fellépést szerveztek le, általában *sváb* rendezvényekre: svábbálokra, borfesztiválókra.

A társaság másik fő célja a dirndli ruha népszerűsítése.¹⁵¹ A német nyelvterületeken divatosnak mondható viseletet játékos-táncos formában ismertetik meg a közönséggel fellépéseik során. A tánccsoport vezetője szerint ez a ruha manapság is divatos, például Ausztriában, még a fiatalok körében is. Neki van hagyományos *sváb* ruhája is, amelyet alkalmanként felvesz, de a bálokra szívesebben ölti fel a dirndli ruhát.

A tánccsoport tagjait már a megalakulásuk óta baráti szálak fűzik egymáshoz, ezért egy igazán összeszokott, és nem mellékesen viszonylag kis közösséget alkotnak,

¹⁵⁰ A fejezetben leírtak a Törökbálinti Német Önkormányzat honlapjáról: tbnko.hu, valamint a tánccsoport vezetőjével, Megyaszai Zoltánné Mámmel Magdolnával készített interjúból származnak.

¹⁵¹ Ez nem egyezik meg a településen hagyományos *sváb* öltözékkel.

ami megkönnyíti a próbák megszervezését, illetve a fellépések megszervezését is. Hetente egy alkalommal tartanak próbát. A tagok mindegyike rendelkezik német felmenőkkel. A táncsoport esetében a német identitásukban maga az öltözék tudja őket leginkább erősíteni, ugyanis egy ruha felöltésével egészen szemmel láthatóan különböznek a környezetüktől.

3.2.5. Harmonika Klub¹⁵²

A harmonika oktatás szintén 2004-ben indult el Törökbálinton a német önkormányzat hathatós támogatásával. A német önkormányzatot megkereste egy harmonika-oktató, akinek a vezetésével be is indult az oktatás. 12 gyermek részvételével indult a tanítás, de egy év alatt csupán ketten maradtak, ám a gyerekek helyett folyamatosan egyre több felnőtt kapcsolódott be a tanulásba. A tanulók létszáma időközben elérte a 20 főt is. A kezdeti cél tehát az volt, hogy a gyermekekkel sikerüljön megszerettetni ezt a hangszert, idővel azonban inkább a felnőttek körében vált népszerűvé ezen a hagyományos hangszeren való játék. A kezdeti években más, főként szomszédos településekről is jártak ide tanulni, ugyanis mindenki számára ingyenes volt a képzés. Ennek azonban idővel anyagi korlátjai adódtak, miáltal ez a lehetőség már csak a helyi, törökbálinti lakosoknak adatik meg.

Néhány éven belül kialakult egy zenekar is a tagokból, akik közül kb. hatan stabilan megmaradtak (köztük bicskei, érdi és budaörsi tagokkal). Amikor már voltak tapasztaltabb tanulók, a megmérettetésük céljából évente két alkalommal harmonika-klubdélután szerveztek számukra: egy zártkörű rendezvényt, ahova azonban többek között a Zeneművészeti Főiskoláról is hívtak meg vendégeket. Alkalmanként más településekre is meghívják őket játszani, pl. Érdre, vagy legutóbb Budafokra.

Az alapító Podonyi Józseftől 2014-ben Dósa Attila vette át a közösség vezetését, a harmonika oktatás folytatását. Jelenleg nyolc tanulója van, akik közül öten alkotják a zenekart. A legfiatalabb 7, a legidősebb pedig 77 éves; ennek fényében is változó előképzettséggel, illetve tehetséggel érkeznek a harmonikázást tanulni kívánók. A

¹⁵² A fejezetben leírtak a Törökbálinti Német Önkormányzat honlapjáról: tbnko.hu, valamint a harmonika-oktatás szervezőjével, Megyaszi Zoltánné Mámmel Magdolnával, és a harmonika-oktatóval, Dósa Attilával készített interjúkból származnak.

gyerekeket még az oktatási anyagokból tanítja, míg a felnőttek általában megmondják, hogy milyen zenét szeretnének játszani. A zenekarban azonban többségében *sváb* zenéket játszanak. A tanulók között van olyan, aki kifejezetten a német hagyományok megőrzése céljából jön ide harmonikát tanulni, van olyan is azonban, aki nem kifejezetten a német hagyományok, inkább a saját, vagy családi-, baráti köre szórakoztatására tanul vegyes stílusú zenéket játszani. Tervbe van véve a Svábkóruossal való együttműködés, néhány közös próba, közös fellépés megszervezése is. A harmonikaoktató szerint azok, akiket ez elsősorban érint – származásuk okán -, sokat jelenthet a zenélés a német identitás továbbörökítése szempontjából.

3.2.6. Sváb Egyesület¹⁵³

A Sváb Egyesület 1999-ben alakult meg, 48 belépő taggal. Jelenleg 70-75 aktívabb tagot számlál az egyesület, de összességében kb. 110-115 fő az, aki valamilyen szinten kapcsolódik az egyesület életéhez, amelynek elsődleges célja a törökbálinti sváb hagyományok ápolása, a német származású családok kapcsolattartásának elősegítése, támogatása. Reprezentatív eseményük a havonta megrendezésre kerülő Kaffeenachmittag, amely során az egyesülethez kötődő német származású törökbálintiak megoszthatják egymással történeteiket, gondolataikat, felidézhetik a korábbi hagyományokat. Ennek az eseménynek az eredeti céljai között szerepel a német tájnyelven való kommunikáció számára a feltételek megteremtése, azzal, hogy a tájnyelven még beszélni tudó, idősebb lakosok számára lehetőséget biztosítanak a találkozásra. A szerző is eljutott egy hasonló eseményre, amelyen beigazolódott az a jelzés, miszerint az összejövetelen zajló beszélgetéseknek a döntő többsége magyar nyelven zajlik, csupán egy-egy mondatot váltanak egymással tájnyelven a legidősebbek közül. A rendezvényen mindenki hozott magával egy tálca süteményt, amellyel körbekínálta a jelenlévőket. Összesen kb. 20 fő jelent meg ezen az alkalmon.

A Sváb Egyesület másik fő programja a szintén havonta egyszer sorra kerülő klubdélutánok. Ezeknek egy része a Kaffeenachmittaghoz hasonlóan egy baráti hangulatú összejövetelt jelent, ahol megoszthatják egymás között élményeiket,

¹⁵³ A fejezetben leírtak a Törökbálinti Német Önkormányzat honlapjáról: tbnko.hu, valamint az egyesület vezetőjével, Megyaszi Zoltánné Mámmel Magdolnával készített interjúból származnak.

emlékeiket a résztvevők. Azonban évente több alkalommal szerveznek nagyobb buszos kirándulásokat más német hagyományokkal rendelkező településekre: ezeken az utazásokon általában 50 személyes busszal vesznek részt a törökbálintiak, amely nem csupán az idősebb korosztályokba tartozókkal telik meg. A következő alkalommal a taksonyi német közösség tagjaival közösen fognak elutazni Györkönybe, ahol megtekintik a helyi német emlékeket, találkoznak az ottani német származású lakosokkal. Ezek az alkalmak mind azt szolgálják, hogy más közösségek megismerésén keresztül saját identitásukban is megerősödhesse az idősebb generáció képviselői, és élményekkel, érzésekkel gazdagodva térjenek vissza otthonukba.

3.3. Német nemzetiségi oktatás-nevelés Törökbálinton

3.3.1. Német nemzetiségi oktatás Magyarországon

A teljes beolvadás elkerülése, a német identitás megőrzése egyik kulcsának bizonyul(hat) a nemzetiségi nyelvoktatás. A Magyarország területén évszázadokon keresztül élő német származású csoportok többsége azonban nem az „irodalmi” németet beszélte, hanem valamilyen tájszólást. Itt elegendő csupán a *sváb*, illetve bajor származásúakra gondolnunk, akiknek a dialektusa nagymértékben különbözik a „Hochdeutsch”-tól. Ezáltal az oktatásszervezők, iskolaigazgatók, pedagógusok – elméletileg - gyakran szembesülhetnek a dilemmával: az adott települési környezetben az iskolai német nyelvoktatás alkalmával a hagyományok ápolását tartásuk szemük előtt, és az általuk ismert nyelvjárás ismeretét adják tovább, vagy pedig a mindennapi életben használhatóbb, a pedagógusok által ismert standard német nyelvét. Bár a valóságban lényegében mindig utóbbira esik a választás, ez ugyanúgy bírhat identitás-fenntartó, -megerősítő, -továbbörökítő funkcióval. A dialektusok oktatása többek között azért sem megvalósítható, mivel nincsen olyan színvonalú humán erőforrás, vagyis képzett pedagógiai kar, akik képesek lennének oktatni ezeket a – manapság már inkább kuriózumnak minősülő – tájnyelveket. A nyelvjárások formális keretek között folyó oktatásának infrastrukturális feltételei sem kellőképpen adottak ahhoz, hogy megvalósulhasson ezen dialektusok átadása: pl. tankönyvek hiánya.

A kisebbségek, hivatalos nevén a nemzetiségek tagjai számára nyújtandó oktatási, köznevelési szolgáltatást több törvény szabályozza. A 2011-es esztendő végén

elfogadott nemzetiségi törvény – vagyis pontosabban a 2011. évi CLXXIX. törvény a nemzetiségek jogairól, az 1993. évi LXXVII. törvény a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól utóda – az egyéni nemzetiségi jogok között megemlíti, hogy „a nemzetiséghez tartozó személynek joga van [...] megtanulni anyanyelvét, részt venni anyanyelvű köznevelésben, oktatásban és művelődésben”; valamint „az oktatási esélyegyenlőséghez és a kulturális szolgáltatásokhoz”.¹⁵⁴ A megfelelő létszámra vonatkoztatva „a településen meg kell szervezni és fenn kell tartani a nemzetiségi óvodai nevelést, továbbá a nemzetiségi iskolai nevelés-oktatást [...] ha ezt ugyanahhoz a nemzetiséghez tartozó nyolc (gyermek) tanuló szülője a fenntartótól kérte”.¹⁵⁵ Tárgyunkhoz szorosan kapcsolódik még a következő bekezdés, ugyanis a valódi identitás-átörökítést hasonló módon lehet megvalósítani: „a nemzetiségi óvodai nevelésben, iskolai nevelésben-oktatásban biztosítani kell a népismeret tárgykörébe tartozó ismeretanyag elsajátítását, így különösen a nemzetiség és az anyaország történelmének, irodalmának, földrajzának, kulturális értékeinek és hagyományainak, a nemzetiségi jogok és intézményrendszerének megismerését”.¹⁵⁶

A második legfontosabb szabályrendszer természetesen a köznevelési törvény,¹⁵⁷ ugyanis az egyes közoktatási intézményekben folyó munkának a kereteit ez határozza meg. Ebben nem szerepel külön a nemzetiségek oktatását szabályozó rész, ám több pontban megjelenik a nemzetiségi oktatás, mint a közoktatás egy speciális részterülete. Alapvető fontosságú eleme ennek az, hogy a gyermekeknek joga van kisebbségi (az új törvény(ek) terminológiáját használva nemzetiségi) hovatartozásának megfelelő oktatásban, nevelésben részesülni.¹⁵⁸

A kisebbségi nyelvoktatás öt fő típusa közül számunkra leginkább releváns a nyelvoktató kisebbségi oktatás. A kisebbségi oktatás tartalmi követelményei között szintén szerepel a kisebbségi identitás kialakításának eszménye: „a nyelv tudása hozzájárul a kisebbségi azonosságtudat formálódásához, lehetővé teszi az irodalmi értékek megismerését. A nyelv közösségalkotó és – megtartó erő. E feladatát a

¹⁵⁴ 2011. évi CLXXIX. törvény A nemzetiségek jogairól 12. § (1) b) és c)

¹⁵⁵ 22.§ (5)

¹⁵⁶ 23.§ (2)

¹⁵⁷ 2011. évi CXCV. törvény a nemzeti köznevelésről

¹⁵⁸ 46.§ (3) c)

kisebbségi népismeret, kultúra megismerésével együtt képes ellátni”.¹⁵⁹ Az általános célkitűzéseket a 2. pontban találhatjuk: „a kisebbség nyelvének tanítása gyakorlati nyelvi készségek kialakítására, a kisebbség nyelve szóbeli és írásbeli megértésére, illetve művelt köznyelvi szintű használatára törekszik”. A kisebbségi népismeret tananyagába a kisebbségek történelméről, hagyományairól, kultúrájáról és jelenéről szóló ismeretek tartoznak, amelyek a tanulók magyartól eltérő identitását erősítheti. Három fő témakört határoz meg a rendelet: az első a kisebbség nyelve, tárgyi, valamint szellemi kultúrája, ahova sorolandó a már korábban lehetséges irányként felvetett - nyelvhasználati sajátosságok körébe sorolható - különböző nyelvváltozatok, nyelvjárások; vizuális kultúra; hagyományok, jelképek, szokások, ünnepek, kulturális javak; ének-, zene- és tánckultúra; valamint szociológiai és településföldrajzi ismeretek. A második fő témakör a kisebbség kultúraformáló és történelemalakító szerepe, egyszóval civilizációja: ide tartozik az anyanemzet történelmének, irodalmának, földrajzának feldolgozása; oktatás- és kultúrtörténet, valamint a kisebbségek további országokban élő csoportjai. Végül kiemelendő a kisebbségi – és állampolgári – jogok témaköre, amely a kisebbségi jogokkal, azok intézményrendszerével, valamint a nemzetközi kapcsolatokkal ismerteti meg a tanulókat. Legújabbban a Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról szóló 110/2014 (VI: 4.) korm. rendelet I.2.1. pontja írja le a nemzetiségi oktatás elveit, valamint az órakeret százalékos felosztását. A német nemzetiségi nép- és honismeret külön tanóráként való bevezetésére 2013. szeptember 1-től került sor felmenő rendszerben, tehát 1. és 5. évfolyamtól, ám lényeges az, hogy a német hagyományok és kultúra különböző tanórán kívüli tevékenységek alkalmával is felszínre kerüljön. Ezek a lehetőségek széles spektrumot ölelhetnek fel: a teljesség igénye nélkül például kirándulások, táborok; szakkörök, népdal- és tánckörök, színjátszó csoportok, zenekarok, játszóházak tartoznak ide.¹⁶⁰

3.3.2. Csupaszív Kétnyelvű Óvoda¹⁶¹

Mint ahogyan azt korábban említettem, a német nemzetiségi óvodai nevelés felélesztése, újrastrukturálása a Törökbálinti Német Önkormányzat elsődleges

¹⁵⁹ A kisebbségi oktatás tartalmi követelményeinek 1. pontjából.

¹⁶⁰ 32/1997. (XI. 5.) MKM rendelet

¹⁶¹ A fejezetben leírtak az óvoda vezetőjével, Karsainé Gasser Máriával készült interjúból származnak.

célkitűzései között szerepelt, és viszonylag hamar el is tudták indítani az óvodát a Német Házzal egy épületben. Fejlődéslélektanilag bizonyított tény az, hogy a gyermekek a növekedésük első éveiben a legfogékonyabbak, a legnyitottabbak a körülöttük lévő világ felé. Éppen ezért nagyon fontosnak tartja mind a német önkormányzat, mind az óvodának a vezetősége, hogy már egészen kisgyermek-korban megalapozzák az ide járó gyermekeknek egyrészt a német nyelvtudását, másrészt pedig a német kultúrához, hagyományokhoz való kötődést, speciális ismeretek elsajátítását.

Az óvodában három csoport van, csoportonként általában 20-24 gyermek nevelkedik az intézmény falai között. Jelenleg összesen 69 óvodás jár ide, ám volt olyan év, amikor 84-re rúgott a létszám: folyamatosan túljelentkezéssel szembesül az óvoda vezetése. Kifejezetten népszerűnek mondható tehát a kétnyelvű óvoda, így más településekről csak kivételes esetben vesznek föl gyermekeket.

Az óvoda az indulásakor, 1997-ben még német nemzetiségi nyelvű volt, vagyis a német volt a mindennapi nyelv a működésük során. Ez azonban idővel megváltozott, főként a szülői igényekre, akik egyre inkább a – német-magyar – kétnyelvű nevelést kezdték preferálni; a másik ok pedig az volt, hogy a gyermekeknek egyre inkább hiányzott az előzetes nyelvtudás az óvodába történő felvételükkor, vagyis otthoni, családi környezetben egyre kevesebben hallottak német szót. Az óvodavezető szerint *„nem csupán a nyelv, de a kultúra átadásában is már inkább az intézményeké a fő szerep, nem a családoké”*. A főváros közelsége és a város lakosságának összetételében és a hagyományokhoz való viszonyukban – ennek leginkább eklatáns példája a nyelvvesztés folyamata - bekövetkező változások eredményezik jelen kérdésben azt, hogy az óvoda nyújthat elsődlegesen olyan tudást az itt nevelkedő gyermekek számára, amelynek segítségével később érezhetnek némi kötődést a német származásukhoz, és ha kevésbé érzékelhetően, de egyfajta német identitást is adhat nekik. Az óvodába több olyan gyermek jár, akiknek a szülei, nagyszülei nem kötődnek Törökbálinthoz, máshonnan költöztek ide. Azokat a szülőket, akik ide íratják gyermeküket, általában két fő cél vezérli döntésükben: elsősorban – még napjainkban is 60-70% – a német identitás családon belüli továbbörökítése, másrészt pedig a német nyelv korai

fejlesztése. Ez véleményem szerint mindenképpen kiemelendő arány, elsősorban a későbbiekben bemutatandó általános iskolában tapasztaltak fényében.

A német nyelv elsajátítását eleinte mindennapos szituációkban, majd később tervezett játékok és különböző tevékenységek végzésével oldják meg. Különböző nevelési módszerekkel dolgoznak, melyekben hangsúlyos a különböző érzékszervek megmozgatása: így tudják a különböző nemzetiségi tartalmakat (pl. viselet, lakás, berendezések, konyha, étkezési szokások) bemutatni számukra – ezen néprajzi ismeretekkel kell rendelkeznie az óvodában dolgozó pedagógusoknak is. A különböző tevékenységekbe a gyermekeket is bevonják: pl. a képfestésbe. Az óvodának jó kapcsolatai vannak a Törökbálinti Falumúzeummal (Heimatmuseum), ahol kifejezett múzeumpedagógiai alkalmakat is tudnak vezetni a gyermekeknek. Bár egyre kevesebb az olyan óvodapedagógus – akik számára előírás, hogy német nemzetiségi képzettséggel is rendelkezniük kell -, aki még tájnyelven is tud beszélni a német mellett, mégis igyekeznek különböző mondókákat, meséket, énekeket tájnyelven is megismertetni a gyermekekkel. Az óvodába járók elsősorban egy passzív nyelvtudást visznek magukkal, természetesen ezt is különböző szinten, de a többség az itt megszerzett nyelvi készségeket kamatoztatni képes az általános iskolai nyelvtanulás során.

A szülőkkel igyekeznek tartani a kapcsolatot, már csak azért is, mert a gyermekek esetén fontos, hogy a családi környezetben is találkozhassanak azokkal a tartalmakkal, amelyekkel az óvodában megismerkednek. Éppen ezért szoktak közös szülő-gyermek programokat is szervezni. Három évvel ezelőtt például a szülők német táncdal léptek fel egy ilyen alkalmon, ahol egy mesejátékot adtak elő. Vannak közös táncszínek, rendszeresen fellépnek a törökbálinti svábbálon, német mintára pedig minden évben Márton-napi lámpás felvonuláson vesznek részt a gyermekek szüleikkel – a sok egyéb program mellett. Az óvodából továbbkerülő gyermekeknek a többsége a Zimándy Ignác Általános Iskolában folytatja iskolai pályafutását, ahol lehetőségük van német nemzetiségi oktatásban részt venni. Többen mennek hasonló okokból a szomszédos budaörsi Bleyer Jakab Német Nemzetiségi Általános Iskolába is.

3.3.3. Német nemzetiségi oktatás Törökbálinton a Zimándy Ignác Általános Iskolában¹⁶²

Törökbálinton két általános iskola várja a település gyermekeit, amelyek közül a régebbi, Zimándy Ignácról elnevezett az, amelyik felvállalta a német nemzetiségi oktatás megszervezését a település német gyökereire, hagyományaira való tekintettel. Ebben az oktatási intézményben 1962-ben indult újra a német nyelv oktatása, méghozzá a felsőbb évfolyamokban, választható tárgyként. Jelenleg az iskola tanulói közül (a tanulói összlétszám 643 fő) 229-en használják ki ezt a lehetőséget, az első osztálytól kezdve egészen a nyolcadik osztályig. Évfolyamonként ingadozik az, hogy hányan, milyen arányban jelentkeznek az emelt óraszámú oktatásban való részvételre, ezért nincsen előre meghatározva az, hogy indul-e például csak német nemzetiségi osztály. A törvényi szabályozásnak megfelelően hetente öt nyelvóra mellett egy nép- és honismeret óra keretei között tanulják a diákok a nyelvet, illetve ismerkednek a német kultúrával és hagyományokkal. A duplaórák nem jellemzőek a nyelvoktatásra, így lényegében minden nap van egy németórájuk a tanulóknak.

A nép- és honismeret órákon használt tankönyv nyelvezete elsősorban olyanok számára megfelelő, akik otthonukban is használják a német nyelvet. Az általam megkérdezett pedagógus tapasztalatai szerint azonban elenyésző azoknak a tanulóknak a száma, akik a szüleikkel, nagyszüleikkel rendszeresen beszélgetnek németül – elsősorban azoknál fordul ez elő, akik huzamosabb ideig német nyelvterületen éltek szüleikkel, de olyan gyermekekre nem emlékszik, akivel otthonában a német identitás továbbörökítése céljával beszélgetnek német nyelven. Az iskolában használt tankönyv csupán negyven oldalas, amelyet négy éven keresztül használnak a diákok: ez meglehetősen kevésnek bizonyul a pedagógus szerint. A hetedik-nyolcadik évfolyamnak szóló tankönyvben olyan nehéz témák is előkerülnek, mint a kitelepítés, amelyeket a munkaközösség döntése értelmében magyar nyelven ismertetnek a tanulókkal, akiknek a többsége pedig például ezzel az igen fontos témával nincs is tisztában, ugyanis nem rendelkezik német felmenőkkel, akiket érintett a történelmi esemény. A nép- és honismereti órákat igyekeznek minél színesebbé tenni, ezért

¹⁶² A fejezetben leírtak a Zimándy Ignác Általános Iskola egyik német nyelvet oktató, és a nemzetiségi német oktatást koordináló pedagógussal, Megyeri Líviával készült interjúból származnak.

előfordult már többek között az, hogy régi fényképeket kértek a tanulóktól, hogy hozzanak be az órára, ahol családjukról, felmenőikről szerezhettek ebből a szempontból is speciális ismereteket, például a népviselet tekintetében. Próbálták összehasonlítani a régi és az újabb törökbálinti térképeket, amelyek német emlékeket tartalmaztak; a régi temetőben megvizsgálták a német sírfeliratokat. Emellett – az óvodához hasonlóan – az iskolában is szerveznek múzeumpedagógiai órákat a Falumúzeumban – ezáltal is igyekeznek a helyi szokásokra fókuszálni amellet, hogy a tananyag alapvetően országos szintű ismereteket közvetít, vagyis a regionális-helyi szintű ismeretek átadása az adott iskolán, pedagógusokon múlik.

A pedagógus tapasztalatai alapján szinte kivétel nélkül azért íratják a szülők német nemzetiségi oktatásban való részvételre a gyermekeiket, hogy megtanuljanak németül; olyan, aki a német identitás továbbörökítése szempontjából teszi ezt, már nem igazán jelentkezik. A nép- és honismereti órákon is lényegében német nyelvű népdalok, mondókák kerülnek elő, de tájnyelven született hasonló elemekkel már nem találkozunk a diákok. A helyi tájnyelven történő kommunikáció pedig a jelenlegi általános iskolás generáció számára már nem fedezhető fel, ami alapján elmondhatjuk, hogy a nyelvvelhagyás folyamatosan bekövetkezik a helyi német kisebbség körében. A tájnyelv és a német hagyományok továbbadása azért sem lehet teljes mértékben hiteles, mert a tárgyat oktató pedagógusok többsége sem rendelkezik német identitással, hiába foglalkozik a kérdéssel nap mint nap. A német nyelv oktatásában azonban jó teljesítményt nyújt az iskola, és több gyermeket is motiváltta tudnak tenni a német tanulásában. Az oktatás eredményességét jelzi az is, hogy a szomszédos településekről is járnak ide a gyermekek a német nyelvtanulás miatt. Érdeemes megjegyezni, hogy elsősorban értelmiségi szülők gyermekei járnak a német nemzetiségi oktatást biztosító osztályokba, akiknél fontos az, hogy a gyermek jól teljesítsen a tanulásban, ezek között pedig a német nyelv tanulásában is.

3.3.4. Német tánc tanítás a néptánc óra keretein belül¹⁶³

A német nemzetiségi oktatáshoz a Zimándy Iskolában lényegében hozzá tartozik a német néptánc-oktatás is – még ha a gyakorlatban a tantervi előírások miatt

¹⁶³ A fejezetben leírtak a Zimándy Ignác Általános Iskola egyik néptáncot oktató pedagógusával, Udvarhelyi Ildikóval készült interjúból származnak.

nincs is igazi lehetőség a tanórák kombinálására. A nemzetiségi németet tanuló osztályok többségét ugyanaz a pedagógus – akivel az interjú is készült – tanítja táncolni, aki jobban elsajátította a magyartól eltérő hagyománnyal bíró német táncokat. Ez heti egy tanóra német táncsal történő ismerkedést, azok elsajátítását jelenti az érintett tanulók számára, ám a jogszabályi változások következtében újra kell strukturálni az oktatás ezen formáját: minden bizonnyal a nép- és honismeret órába fogják integrálni a tánctanítást. Az alsóbb évfolyamoknál fontosnak tartja a pedagógus, hogy bizonyos népi játékokat, dalokat tanuljanak a gyerekek, amelyek tapasztalatai szerint gyakran hiányoznak a pedagógusok eszközkészletéből. Az általam megkérdezett táncoktató nem tud németül, és a magyar táncokat tudja elsősorban, ám mégis igyekszik folyamatosan képezni magát, és így a kisebb gyermekeknek is német játékokat megtanítani, ezáltal a nyelvi készségeiket és a táncon keresztül a mozgásukat is fejleszteni.

A német táncoktatás a település német hagyományaira való tekintettel már 1992-ben megkezdődött, először mint szakkör, vagy más néven sportkör. Több mint tíz éve már a tanterv részévé vált a tánctanítás, amikor első osztálytól negyedekig, majd pedig a mindennapos testnevelés részeként már elsőől hatodik osztályig vesznek részt a programban a diákok. Emellett a szakkör is tovább működik, tehát a gyermekeknek van lehetőségük a tanórákon kívül is fejleszteni tánc tudásukat. A szakkörök igen népszerűek, ahol ugyanúgy magyar és német táncokat is táncolnak a tanulók, mint az órákon. Külön német táncoktatás nincsen, de a hatodik évfolyamban, ahol heti két órát jelent a szakkör, az egyik óra német, a másik pedig magyar táncok oktatásával zajlik. Érdekes, hogy az alsóbb évfolyamokban népszerűbbek a német táncok, mert általában könnyebbek a magyarnál, ám a nagyobbaknál már nagyobb igény mutatkozik a nehezebbnek bizonyuló magyar táncok iránt. A szakkörökre járó gyerekek rendszeresen vesznek részt fellépéseken is. Német táncokat általában a svábbálon, a majálison és a tanév végi bemutatókon tárnak a nagyközönség elé.

3.3.5. Partneriskolai kapcsolat a süsseni iskolával¹⁶⁴

Az iskola tanulóinak mindezek mellett lehetőségük van a város német testvértelepülése, Süssen általános iskolájának, a Johann-Georg-Fischer Grund- und Hauptschule diákjaival csereprogramban részt venni. Ez a kapcsolat 1990-ben kezdődött, amikor a süsseni iskola igazgatója (Josef Zeiss, maga is kitelepített törökbálinti német családnak a leszármazottja) felkereste a Zimándy iskolát. A németeknél a partneriskolai kapcsolatoknak már régebbi hagyományai voltak, illetve a kitelepített németeket - akkor még mindenképpen – erősebb összetartás jellemezte. 1991-ben kölcsönös látogatást tett egymásnál a két iskolának a vezetősége, majd 1992-től tavaszi-őszi rendszerben már tanulócsoportok is kölcsönös látogatást tehetek egymásnál: a gyermekek családjai fogadták a partneriskolából érkező tanulókat, akik ugyanígy fogadták később a partner-tanulót saját családjukban. Általában 15 diák utazott, így egy nagyobb busszal közös kirándulásokat is tudtak szervezni az adott település környékén, egyúttal az egész országot, egymás kultúráját, hagyományait is jobban megismertetve a másik környezetben felnövő gyerekekkel. A programban akár alsó évfolyamokba járó tanulók is bekapcsolódhattak, ám fontos volt, hogy rendelkezzenek elegendő szintű német nyelvtudással – a hangsúly ugyanis azon volt, hogy a gyermekek kipróbálhassák német tudásukat anyanyelven beszélő tanulókkal történő interakció során. Szempont volt az is, hogy a törökbálinti fogadó családok körében tudjon valaki magasabb szinten németül, hogy ne okozzon problémát az, ha a vendég gyermeknek valamilyen nehézsége adódik: ezt tudja egyértelműen kommunikálni vendéglátói felé. Ez kölcsönösen azonban nem működhetett, ugyanis - bár előfordult még az 1990-es években, hogy a német családokban az idősebbek közül még beszélt valaki magyarul, de nem ez volt a jellemző – a németeknél az iskolába járó generációban már nem voltak olyanok, akik tudtak magyarul akár csak néhány szót.¹⁶⁵

¹⁶⁴ A fejezetben leírtak a partnerkapcsolat törökbálinti létrehozójával, Szalma István német nyelvet oktató pedagógussal készült interjúból, valamint a Patenschaft Törökbálint – Süssen 1990-1995. című gyűjteményből származnak.

¹⁶⁵ Érdekesség, hogy a társadalmi változások eredményeképpen a süsseni iskolából azóta már több nem német származású diák is megfordult a csereprogramban (pl. török származású családok már Németországban született leszármazottai). Ez jellemzi többek között a két település ifjúsági szervezetei közti hasonló kapcsolatot is, amely így már nehezen tudja megadni annak a lehetőségét, hogy a történelmi kapcsolatokat, a törökbálintiak szempontjából a német identitást felélesszék a fiatalabb generációk képviselőiben, miáltal a partneri viszonyt inkább a közös élmények, tapasztalatcserék, a nyelvgyakorlási lehetőség kihasználása jellemzi. A Törökbálinti Ifjúsági Önkormányzat tagjai közül pedig

A legérdekesebb pedig talán, hogy szempontként merült fel az, hogy lehetőség szerint – ha még csak távolabbi, de mégis – rokon gyermekek is bekapcsolódjanak a programba, ezáltal is szimbolikusan összekapcsolva a közel 50 éve szétszakított települési közösséget. Ebből is kiolvasható, hogy a német származású családok gyermekei magas arányban vettek részt a partnerkapcsolatban.

A partneriskolai kapcsolat kisebb-nagyobb megpróbáltatásokon keresztülmenve a mai napig jellemzi a két település iskoláit. A jelenlegi szisztémában az egyik évben a Zimándy iskolából utaznak diákok, a másik évben pedig Süssenből érkezik egy csoport. Ez a korábbiakhoz lényegében hasonlóan 20-20 gyermeket jelent; elsősorban a felsőbb évfolyamba járók részére adott a lehetőség (6., 7., 8. osztályosoknak), akik már jobb német nyelvi tudással rendelkeznek. A kezdetekhez hasonlóan a gyermekek családjai látják vendégül a diákokat, akik így közelebbről is megismerhetik egymás mindennapi életét, kultúráját.

3.4. A vallás és a nemzetiségi identitás összefüggései

3.4.1. A magyarországi németek vallásossága

A kisebbségi vallásokat (és a vallási kisebbségeket) több megközelítésből is vizsgálhatjuk: a kisebbségben élők vallásosságát, a vallásnak ehhez kapcsolódó természetét, az etnikainak minősíthető vallások intézményesülését sokféleképpen magyarázhatjuk.¹⁶⁶ Bár emellett fontos megjegyezni, hogy az adott csoporthoz tartozók ezeket a magyarázatokat mennyire tartják érvényesnek magukra nézve, ezért a specifikusabb, konkrétabb elemzéseket is figyelembe kell vennünk.¹⁶⁷ A vallási kisebbségek és az – esetünkben relevánsabbnak tekinthető – kisebbségi közösségek vallásossága vizsgálatának középpontjában az a meghatározás áll, miszerint kisebbségi

többeknek már az angol az elsődlegesen beszélt idegen nyelve, akik így angol nyelven kommunikálnak a találkozási során a német partnerszervezet tagjaival.

¹⁶⁶ Ld. többek között MOLNÁR Tamás: A hatalom két arca: politikum és szentség. Európa Kiadó, Budapest, 1992. BOGLÁR Lajos: A kultúra arcai. Napvilág Kiadó, Budapest, 2001. ELIADE, Mircea: Okkultizmus, boszorkányság, és kulturális divatok. Osiris Kiadó, Budapest, 2002.

¹⁶⁷ Ld. például TURNER, Victor W.: A rituális folyamat. Osiris Kiadó, Budapest, 2002. RIES, Julien: A szent antropológiája. A Homo religiosus eredete és problémája. Typotex Kiadó, Budapest, 2003. PAPP Richárd: Van-e zsidó revival? Múlt és Jövő Kiadó, Budapest, 2005.

élethelyzetekben az adott valláshoz való tartozás fokozottabb mértékben jelenhet meg.¹⁶⁸

Közelítve a hazai németiség társadalmi viszonyrendszeréhez, elgondolásom szerint a funkcionista megközelítés alkalmazható az elemzendő kérdésben. Ez lényegében azt jelenti, hogy a kultúra egyes elemei sajátos szerepet játszanak, ezáltal sajátos funkciókat töltenek be egy adott csoport életében. Így van ez a vallásossággal is, amelynek komoly szerepe lehet egy adott etnikai-nemzetiségi- nemzeti csoport identitásának formálásában, megőrzésében. A svábok – többségében – római katolikus vallásának – a funkcionalizmus elméletéhez kapcsolódóan – szerteágazó funkciói léteznek, ezek közé tartozik az integráló, az elválasztó, az akkulturáló és a túlélési stratégiai funkció, amelyek az évszázadok folyamán eltérő hangsúllyal jelentek meg a hazai németiség életében.¹⁶⁹ Dunabogdány példáján láthatjuk, hogy a vallás az egyéni szükségletek kielégítése mellett a csoporton belüli egyensúly fenntartását is szolgálhatja. A katolikus egyház évszázadokon keresztül biztosította egy adott közösségben az állandóságot, a stabilitást, a folytonosságot, és szilárd normakereteket nyújtott a településen élők számára. A katolikus pap meghatározó szerepe egy bizonyos „szellemi vezető” státusban nyilvánult meg, és az identitás-fenntartásban is meghatározó volt a személyisége a nyelvhasználaton keresztül: magyar vagy német nyelven zajlottak-e az istentiszteletek. A vallást azonban önmagában erős érzelmi szálak hatották át a németek esetében, ami által az etnikai identitásukban mindvégig meghatározó szerepet töltött be a vallásosság.¹⁷⁰ Mindent összevetve ez úgy hatott, hogy a német többségű településeken a vallási élet lényegét tekintve változatlan maradt, és ez nem csupán az istentiszteleteket és a felekezethez való tartozást

¹⁶⁸ A. GERGELY András: Vallás, etnicitás, kisebbség kulturális antropológiai nézőpontból. In: A. GERGELY András–PAPP Richárd (szerk.): A szakralitás arcai. Vallási kisebbségek, kisebbségi vallások. Nyitott Könyvműhely, Budapest, 2007. 7–15.

¹⁶⁹ BINDORFFER Györgyi: Egyház, vallás, etnikai identitás. Katolicizmus és protestantizmus a magyarországi svábok körében. In: A. GERGELY András–PAPP Richárd (szerk.): A szakralitás arcai. Vallási kisebbségek, kisebbségi vallások. Nyitott Könyvműhely, Budapest, 2007b. 63–78.

¹⁷⁰ BINDORFFER 2001.

jelentette, hanem a vallás által vált az egyén a falu közösségének tagjává: így megnőtt a csoporthoz kötődés tudata, és ez beépült a nemzetiséghez tartozók identitásába.¹⁷¹

A 18. században a magyar területekre betelepült német parasztok többsége – a délnémet területekre jellemző - római katolikus vallású volt, ám kisebb arányban evangélikusok és reformátusok is érkeztek; ezek a vallási csoportok pedig gyakran egymással szemben határozták meg magukat. A sváb falvakban az egyház jelentette a normakereteket, biztosította a folytonosságot, a hitélet és az elemi szintű iskoláztatás felkínálása mellett. A német nyelvű Bibliának meghatározó szerepe volt az írni-olvasni tanulásban, aminek következtében a sváb többségű településekre a legritkább esetben volt jellemző az analfabetizmus. Mindebben az egyházi vezetők: papok, lelkészek mellett nagy szerepe volt a kántortanítóknak és iskolamestereknek is, akik tulajdonképpen szellemi vezetőknek minősültek az évtizedek folyamán.¹⁷²

A házasodás mellett több sváb hagyomány fonódott össze a katolikus egyház életével, a különböző ünnepek szertartásaival, amelyek hozzájárultak a sváb identitástudat megőrzéséhez. Ilyen főbb egyházi ünnepek voltak a karácsony, szilveszter, templombúcsú, pünkösd, mindenszentek, valamint a Budakeszin például a szocializmus évtizedei alatt is megőrződött, a népi vallásossághoz kapcsolódó Úrnapi virágszőnyeg-készítés és a húsvéti Kálvária-járás. Budakeszin az eredetileg heterogén német lakosságot a katolikus vallás kapcsolta össze, és ez maradt – a második világháborút követően a lakosság kb. 80%-át érintő kitelepítések után kialakuló politikai rendszerben is – az összetartó erő a nemzetiségi csoportban. Az ünnepeknek, a rítusokhoz köthető motívumoknak kiemelkedő szerep jutott a hagyományok megőrzésében és a német azonosságtudat fenntartásában. Ehhez hozzájárult az is, hogy a kitelepítettek is egyre gyakrabban jártak haza például az Úrnapi virágszőnyeg elkészítésekor, amelyre ők maguk is hoztak virágokat. Az egyházi ünnepekhez kapcsolódnak még a német nyelvű szentmisék tartása, valamint a Szent Márton-napi lampionos felvonulás (elsősorban a gyermekek részére); itt azonban felmerül az is, hogy a korábban nem feltétlenül létező eseményt hagyományteremtő szándékkal

¹⁷¹ Galambos-Göller, Franz: Die Rolle der Religiosität bei der Erhaltung der Muttersprache und der Identität der Ungarndeutschen. In: Hambuch, Wendelin (szerk.): Kirche und Glaube der Ungarndeutschen. St. Gerhards-Werk Ungarn e.V., Budapest, 1995. 14–29.

¹⁷² BINDORFFER 2007b.

rendezik meg, tulajdonképpen az identitáskeresést célozva ezzel: új etnikai kohéziós szimbólumnak is tekinthető mindez. A nem vallásos ünnepek közül több is szerepet játszik a sváb identitás megőrzésében: ilyenek a farsangi bálok (ide kapcsolódóan a fánkkészítés), a templomi búcsú világi részeként megrendezett sörfesztiválok, a húsvéti locsolkodás, valamint a nemzeti ünnepek.¹⁷³

A második világháborút követően a vallás az etnikai identitás megőrzésével párhuzamosan komoly szerepet játszott a kettős identitás kialakulásában is, vagyis egyben a magyar nemzeti identitásban való részesedést is lehetővé tette. Mivel az istentiszteletek magyar nyelven folytak, a katolikus egyház felekezeti iskoláiban magyar nyelven oktattak, valamint a külön nemzetiségi egyházi szervezet hiányában a – többségi társadalomhoz tartozókkal – közösen megélt vallás kulturális egységesüléshez vezetett, vagyis az etnikai különbségek kiegyenlítődéését, az asszimiláció egy szeletét is jelentette.¹⁷⁴

3.4.2. A német identitás és a vallásosság kapcsolata Törökbálinton¹⁷⁵

Törökbálint hagyományosan római katolikus többségű település volt, az etnikai megoszlástól függetlenül: a délszlávok és a németek is döntően római katolikus felekezetűek voltak. A már korábban említett magyarosítási folyamat a vallásgyakorlók számára is érzékelhetővé vált a 19. század utolsó harmadában (amikor a magyar énekek kerültek előtérbe a miséken),¹⁷⁶ ám egy 1920-ban született helyi rendelet még úgy szabályozta a templomban használatos nyelvet, hogy az elsődleges nyelv a német lehetett: a hétköznapi szentmisék német nyelvűek voltak, míg vasárnaponként csak a reggeli szertartás zajlott magyar nyelven, a főmise a prédikációt beleértve már németül.¹⁷⁷ A vallási megoszlás - az élet minden területéhez hasonlóan - a kitelepítésekkel változott meg, amikor református felekezetű telepesek is érkeztek Törökbálintra. Ekkor a kitelepítéseket megelőzően jellemző vasárnaponkénti egy

¹⁷³ GALLASY Katalin: Virágszőnyeg Budakeszin. Sváb hagyományok és katolikus szertartások összefonódása. In: A. GERGELY András–PAPP Richárd (szerk.): A szakralitás arcai. Vallási kisebbségek, kisebbségi vallások. Nyitott Könyvműhely, Budapest, 2007. 110–135.

¹⁷⁴ BINDORFFER 2007b.

¹⁷⁵ A fejezetben leírtak döntően a római katolikus plébánia lelkipásztori kisegítőjével, Nagy Józseffel, valamint a St. Gerhards-Werk törökbálinti szervezetének volt elnökével, Szalma Istvánnal készült interjúkból származnak.

¹⁷⁶ WITTINGER 1901. 74–75.

¹⁷⁷ Levéltári forrásokra hivatkozva: PETTINGER-SZALMA 2013.

német nyelvű szentmise megünneplése is megszűnt, amely által a német templomi énekek is szinte néhány év leforgása alatt feledésbe merültek a településen. Bár néhányan megőrizték otthonukban a német nyelvű imakönyveket, amelyeket néhány idősebb törökbálinti még a kezében hordott a szentmisékre a kitelepítéseket követően is – ők magukban ezeket a német nyelvű szövegeket imádkozták a templomban. A lelkipásztori kisegítő emlékszik még olyan idősekre, akik sváb népviseletben jártak a szentmisékre, és utána svábul váltottak néhány szót; ám mindezek folyamatosan eltűntek az 1960-as évek végétől fogva.

A főbb vallásos ünnepek, amelyeknek még német jellegzetességük volt, az Úrnapja, illetve a templomi búcsú, valamint a Mária-kápolnának a búcsúja. Az úrnap körmenet során meg volt határozva, hogy melyik közösség melyik részét készíti el a virágszőnyegnek és az oltároknak, így például a Xavéri Szent Ferenc kápolnánál (a templom mellett) a felsővári svábok készítették el az oltárt.

A kitelepített törökbálintiakkal való kapcsolatok intézményes szintű felvételének egyik fontos építőköveként 1978-ban a törökbálinti és a süsseni római katolikus plébános kezdeményezésére megszervezték az első ökumenikus utat Törökbálintra, amelyen főleg olyanok vettek részt a németországi fél részéről, akik kíváncsiak voltak arra, hogy honnan érkeztek településükre 30 évvel korábban a magyarországi németek. A vendégek törökbálinti családoknál szálltak meg, ezzel is erősítve a két település lakosai közti kapcsolatokat. 1982-ben szervezték meg a második ökumenikus utat, amely során a korábbi találkozó tapasztalatait leszűrve igyekeztek minél inkább Törökbálintra összpontosítani, például a közös vacsorát nem Budapesten, hanem egy helyi étteremben rendezték meg.

A törökbálinti németek vallásos identitása felélesztésének legfontosabb eseményét a St. Gerhards-Werk törökbálinti egyesületének megalapítása jelentette. A Magyarországi Katolikus Németek Egyesület fő feladatául tűzte ki, hogy „a magyarországi német közösségeket a keresztény etika, a katolikus hit és erkölcsstan alapján alakítsa, továbbfejlessze. A legfőbb célja a magyarországi németek lelki identitástudatának a felkeltése és megőrzése, valamint a németiség szellemi

örökségének a továbbadása”.¹⁷⁸ Az egyesület Budapesten szervezett német nyelvű szentmiséket, amelyekre Szalma István német nyelvtanár vezetésével többen jártak be Törökbálintról is – elsősorban érdeklődő gyermekek a német nyelvet tanuló általános iskolás osztályokból. Idővel lehetőség nyílt helyi szintű egyesületek megalapítására is, így Törökbálinton is kialakult ismeretségeken keresztül a német nemzetiségűek vallásos identitásának megerősítését elsősorban német nyelvű liturgiák szervezésével célul kitűző egyesület. Országos szintű alkalmakon is részt vettek Törökbálintról közösségek, így például a májusi litániákon (Maiandacht) Máriaremetén vagy a Villányi úti Szent Imre templomban. Szent Gellért ünnepén a Sziklatemplomban tartottak német nyelvű szentmiséket. 1996-ban a kitelepítések emlékére tartottak hivatalosan Törökbálinton első alkalommal német nyelvű szentmisét, ugyanis a II. Vatikáni zsinatot megelőzően csupán az énekek és a prédikáció voltak nemzetiségi – német - nyelven, a mise szövegét latinul mondták. Ezt követően még néhány alkalommal szerveztek német nyelvű szentmiséket, valamint vasárnapi litániákat is.

A kezdeti fellángolásokat követően azonban az egyesület vezetésének realizálnia kellett, hogy Törökbálinton nincsen egy olyan fogékony közösség, akik számára mindezeket a szolgáltatásokat fel lehetett kínálni. A legsikeresebbnek mondható a német nyelvű hittantáborok megszervezése, amelyekre minden nyáron sor került Nadapon.¹⁷⁹ Ezek a megnövekvő igényeket kielégítendő a kezdeti egyhetes alkalmakon túlnőve kétszer egyhetes táborokká nőttek, nyaranta kb. 50-60, Törökbálintról és környékéről származó, német nyelven tanuló általános és középiskolás gyermek számára. A tábor ma elsősorban az érdi Marianum Általános Iskola diákjai számára elérhető, egyhetes alkalmakat jelent Iszkaszentgyörgyön.

Megemlítendő még a hagyományos mariazelli zarándoklatok felélesztése, amelyek a 19. század végétől már jellemzőek voltak a településen. Ezeknek egyik fő szervezője Törökbálinton a 20. század első felében Ludwig Leber volt, akit azonban szintén kitelepítettek; ám ezután a St. Gerhards-Werk egyik alapítójaként a Magyarországról kitelepített németeknek szervezte meg a zarándoklatokat.

¹⁷⁸ Részlet a St. Gerhards-Werk Ungarn e. V. Egyesület alapszabályából.

¹⁷⁹ Szintén német hagyományokkal rendelkező Velencei-tóhoz közeli kitelepülés.

4. A törökbálinti németek etnikai identitása

Az elkészült tíz személyes interjú természetéből fakadóan tartalmaz közös vonásokat ugyanúgy, mint a személyes történetek sajátosságaiból fakadó, egymástól eltérő elemeket, tapasztalatokat. Úgy vélem, hogy a beszélgetésekből, interjúkból alkothatunk egy általánosan elfogadható képet elsősorban a vizsgált korosztályba tartozó német származású egyének önazonosságáról, a németiséghez, svábsághoz való viszonyáról, míg a fiatalabb korosztályokba tartozók – akiknek a közvetlen vizsgálatára végül nem terjedt ki a munka – körére vonatkozóan szintén olyan következtetéseket vonhatunk le, amelyek megadhatják az alapját a törökbálinti németek etnikai identitása változási folyamatának megrajzolásához. Az etnikai identitás több összetevőjét vizsgálom a következőkben: a nyelvhasználatot, a hagyományokhoz, kultúrához fűződő viszonyt, a vallásosságot, valamint a távoli rokonokkal, korábbi ismerősökkel való kapcsolattartást.

Minden egyes interjú külön tapasztalat, élmény volt a kutató számára. A megkérdezettek többsége hamar megnyílt számomra, és érdekelte őket, hogy miért foglalkozom ezzel a témával, és mit szeretnék ezzel elérni. Lényegében minden alkalommal együtt utazhattam vissza az időben az interjúalanyokkal, akikben sok fájdalom és öröm tört fel, amikor a régmúlt időkre visszaemlékeztek. Éppen ezért úgy vélem, hogy nagy bátorságra volt szüksége azoknak, akik nyitottak voltak a beszélgetésre.¹⁸⁰

4.1. Nyelvhasználat

4.1.1. A német dialektus használata Törökbálinton a kitelepítéseket megelőzően

1946-ot megelőzően Törökbálint lakossága többségének a sváb nyelv volt az anyanyelve. A '30-as években született generációba tartozók szüleinek nagyobbik része már tudott valamennyit magyarul is, azonban a nagyszülők sokszor nem tudtak

¹⁸⁰ Ezúton is hálásan köszönöm interjúalanyaimnak, hogy a rendelkezésemre álltak. Nevük feltüntetéséhez mindegyikük hozzájárult; a következő személyek által elhangzottak képezik a negyedik részben leírt eredményeket (zárójelben jelzem az illetők életkorát): Boldog Lajosné (80), Kátayné Bunth Katalin (74), Gigler József (82), Helter Ferenc (60), Hutschneider Márton (85), Kronavetter István (86), Scheiblinger Péter (61), Schmidt János (80), Szalczinger József (67), Wölbling István (80).

magyarul kommunikálni, így az általam megkérdezettekkel is természetes volt, hogy svábul beszéltek.

„A mi nyelvünk a sváb volt, mert az egész család az volt, az idősebb nagymamám magyarul is alig tudott. Ez pedig átjött ránk is.” (H. M. – 85 éves)

„De az öregasszonyok nem is tudtak magyarul. A boltokban is svábul beszélünk még a háború előtt, még az Ecksteinékkel¹⁸¹ is.” (W. I. - 80)

Otthonukban, családjaikban a mindennapi élet során a svábot használták az egymással történő kommunikációban: ez számított természetesnek. Ebből fakadóan az általam megkérdezettek többsége, akik a kitelepítéseket megelőzően látták meg a napvilágot, a sváb nyelvet tanulták meg elsőként. Azért volt ez alól is kivétel: az egyik, 1935-ben született nő, akit örökbe fogadtak, „mostohaapja” magyar volt, akivel hol magyarul, hol svábul beszélt a „mostohaanyja”, de mivel a nagymamával is svábul beszéltek, mégis a sváb vált az elsődlegessé számára. Többen is úgy fogalmaztak, hogy „konyhanyelven” beszéltek svábul. Azt, hogy mit értettek ez alatt, nem tisztáztam, de arra következtetek, hogy ez utalás a sváb dialektus azon jellegzetességére, hogy miszerint lényegében nincsen írásbelisége, csupán szóban használták a nyelvet beszélők.¹⁸² Történt olyan is, hogy valamit svábul akartak leírni, és ehhez a gót betűket használták, amely az irodalmi német nyelv tanulására is jellemző volt akkoriban.

„A családon belül ritkán beszélünk magyarul, ott csak németül.” (W. I. - 80)

„Svábul beszélünk otthon, de mindenki tudott magyarul.” (K. I. - 86)

További speciális esetek is adódtak még: ritkább esetben a nyelvvesztés már a megkérdezettek szülei generációjában megkezdődött, ami így a többséghez képest egy generációval korábban elindíthatta a sváb dialektus elhagyását:

„Én a szüleimmel már magyarul beszélgettem, úgyhogy én a törökbálinti sváb dialektust nem tanultam meg, de mindent megértettem a nagymamám miatt. Ő svábul beszélt hozzám, csak én magyarul válaszoltam, ahogyan az az iskolában is szokás volt. Tehát én holt német nyelvtudással nőttem föl.” (Sch. J. - 80)

A magyar nyelv elsajátítása sok esetben a közoktatási intézményekben történt meg. Volt magyar és német óvoda is, így aki például sváb anyanyelvűként a magyar óvodába

¹⁸¹ Ennek külön érdekessége, hogy az Eckstein család zsidó volt, akik minden bizonnyal megtanulták a mindennapi élethez, munkához kapcsolódó szavakat svábul a gördülékenyebb kommunikáció érdekében.

¹⁸² Természetesen nem kizárólag szóban élő nyelv, ugyanis születtek már dialektusban írott szövegek is, de általánosságban nem volt jellemző az írásbeliség.

került, már ott megtanulhatott magyarul, ami később az iskolai tanulmányok során segítséget jelenthetett.

„Magyarul pedig csak akkor kezdtem beszélni, amikor megkezdtem az iskolát. Mi az óvodában is svábul beszéltünk, mert akkor sok gyerek még nem tudott magyarul.” (H. M. - 85)

Az iskolában a tanórákon kívül az egymás közti kommunikációban is egyre inkább a magyar nyelv vált dominánssá, de gyakran keverték - akár egy mondaton belül is - a két nyelvet.

„Ugyanígy volt az iskolában is, ahol magyarul folyt a tanítás. Az osztály fele az németül beszélt, de közülük mindenki tudott magyarul is, így egymás között inkább magyarul beszéltünk. Akkoriban úgy ment, hogy elkezdtek a mondatot németül, aztán magyarul fejezték be, illetve a modernizáció miatt sok új kifejezés került a magyarból a németbe, így a német beszéd közben mondtak egy-két magyar szót is.” (Sch. J. - 80)

Erre is van azonban ellenpélda; volt, aki élesebben igyekezett elválasztani egymástól az egyes szituációkban, hogy melyik nyelvet alkalmazza:

„Akkor, ha tudtuk, hogy ki sváb, akkor svábul beszélgettünk. [...] Szóval az iskolában csak a magyarokkal beszéltünk magyarul, de az órák magyarul voltak.” (W. I. - 80)

Azok, akik az iskolában tanulták az irodalmi német nyelvet, kifejezett nehézséget is okozhatott annak a dialektussal való összevetése.

„Én az iskolában németül tanultam, ott viszont hivatalos németet tanultam, az viszont nehezebb dolog volt, mert átültetni a svábot a hivatalos németbe, az lehetetlen. Lehet, hogy ezért van az én fejemben káosz. [...] Kifejezésben a törökbálinti szerintem szebb volt, de a nyelvtanát nem tudom megmondani, mert leírni semmit sem írtunk le svábul. Amit írni kellett, azt a góttal, a rendes német írással írtuk.” (B. L. - 80)

Érdekeség, hogy volt olyan időszak Törökbálinton, amikor vallási, nemi és nemzetiségi hovatartozásra való tekintettel volt lehetősége a gyerekeknek a tanulmányaikat folytatni. A régebbi, a katolikus templomhoz közeli iskola volt a katolikus és magyar nyelvű intézmény fiúknak, míg a település központjában található pedig a németeket várta, korábban pedig leányiskolaként is aposztrofálták.

„A Szent István utcában volt a vegyes iskola. A felét németül tanultuk még gót betűvel írni és olvasni, a másik felében magyarul tanultunk.” (H. M. - 85)

4.1.2. A kitelepítések okozta törés a nyelvhasználatban – az interetnikus konfliktusok hatásai a sváb nyelv elhagyására

Az interjúim kikerülhetetlen elemeit képezték a második világháborút követően a német származásúakat érintő kitelepítések helyi vonatkozásainak a felidézése, az

eseményeknek az élet minden területén érezhető hatásainak a körülménye. Ennek a traumatizáló eseménysorozatnak a története nem szerepel elemzésem fókuszában, röviden mégis feleleveníték néhány olyan elemet, amelyet szükségesnek vélek megemlíteni a továbbiakban leírtak könnyebb érthetősége kedvéért.

Törökbálintról az elsők között kezdték meg a német ajkúak kitelepítését 1946 januárjában. Az elüldözöttek házaik elsősorban a „partizánok” és a „kubikusok” kapták meg, akik igényeik alapján kaphatták meg a házak kulcsait. Később pedig jöttek Heves megyéből (Gyöngyösvisonta, Kál-Kápolna, Erdőtelek) és Erdélyből is betelepülő családok. Sokszor előfordult, hogy szinte még el sem hagyták otthonaikat a svábok, az új beköltözők már ott kopogtattak az ajtónál. Talán a legextrémebb helyzetek akkor adódtak, amikor akár csak egy rövid időszakot is együtt töltöttek a házakban a kitelepítendő és a betelepülő. Elsőként érthető módon a gazdagabb sváb porták keltek el, majd volt olyan időszak is, amikor szabadon végigmehettek egy utcán a betelepülők, és a számukra megfelelőnek tűnő házat biztosították nekik, még úgy is, hogy laktak benne. Olyan esetek is előfordultak, hogy amikor az egyik házat már lényegében felélték a betelepülők, mentek tovább egy másikba megtenni ugyanezt.

Törökbálint ebben az időszakban ismét etnikailag vegyesebb településsé vált, amely azonban lényegében a mai napig élő szembenállásokat hozott magával, még ha ezek a szembenállások ma már többnyire látensnek, az emberek lelkében élnek, és már talán csak a szűk családi környezetben verbalizálódnak. Ezek a konfliktusok az akkori gyerekek számára talán könnyebben feloldozást nyertek, ám nyilvánvaló jelei fellelhetőek voltak a beszélgetéseim során.

„Itt Törökbálinton szerintem befogadóak voltak. Imitt-amott voltak nézeteltérések, de szépen éltünk egymás mellett. Szinte az összes osztálytársam telepes volt, de összebarátkoztunk. Nem is tudtuk mi már, hogy hogyan lehetne másként. A szüleink is megbecsülték az embertársukat. Csak azért, mert valaki telepes volt, nem haragudtak.” (Sch. P. - 61)

Élményként maradt meg például, hogy biciskával jártak iskolába a betelepülő gyerekek, félelmet ébresztve az ehhez nem hozzászokott törökbálinti gyerekekben. A legsúlyosabb eleme a szembenállásnak azonban az volt, hogy minden rendészeti beavatkozás és hatás nélkül, a betelepülők erélyessége folytán nem mertek a német származásúak nyilvánosan az anyanyelvükön beszélni. Ha azonban ez mégis megtörtént, szembe kellett nézniük a megvetéssel és a durva figyelmeztetésekkel. Erre

próbáltak a svábok is reagálni, de a közelmúlt tapasztalatainak olyan mély hatása volt a lelkükben, hogy nem mertek érdemben szembeszállni a támadásokkal, mert féltek, hogy ők is hamarosan elhagyni kényszerülnek otthonaikat.

„Bizony bicskáztak, és ment az, hogy „rohadt sváb”, aztán ment ez vissza is, hogy „te jöttment”. [...] Aki itt maradt, az meg a fülét-farkát behúzta, mert nem tudott magyarul: már az öregek, mert a fiatalok megtanultak magyarul. Tudom, hogy a Damásdi boltban, az zsidó üzlet volt, ment az öreg néni, és nem tudta magyarul hogy kell kérni, és mondta, hogy „Ne adjatok neki! Tanuljon meg magyarul, és akkor jöjjön vissza!”. Ez valóban igaz, ezt a saját fülemmel hallottam, és állítólag másnál is ez történt, szegény asszony sírt is. És akkor összefogtunk páran gyerekek, és elvállaltuk, hogy majd mi járunk boltba a néniknek, de előbb-utóbb aztán ők is megtanultak, ahogy itt kellett élniük. [...] Az Iglódi Rózsi néniék is mentek kapálni, és ha szembe jött egy telepes, akkor mondták, hogy „Nem szégyellik magukat? Nem tudnak magyarul beszélni?” Hát irritálta az idegeneket, ha svábul beszéltek.” (B. L. - 80)

„Sok öregasszony maradt itt Törökbálinton, mint például a Führinger Teri, a Fallenbüchel Léni „Mám”, mert így mondtuk, ők a bolt előtt álltak, és vártak, hogy jöjjön egy gyerek, aki tud magyarul, mert őket nem szolgálták ki. Aztán mentem én és bevásároltam nekik, mire a boltos rám szólt, hogy ne merjek többé ilyet tenni.” (W. I. - 80)

„Voltak még összetartó családok, akik mindig összejöttek és svábul beszélgettek, de különösebben utcán nem beszéltek, mert azt mondták, hogy „Magyar kenyeret eszel, beszélj magyarul!”.” (B. K. - 74)

„Például volt olyan, hogy összetalálkoztam egy barátommal a villamoson, elkezdtünk svábul beszélni, aztán ránk szóltak, hogy hagyjuk abba, és akkor kénytelenek voltunk. Egy csomó telepes volt már akkor itt, és persze volt, aki haver volt, mert összecsiszolódott a nép, de azt nem viselték el, ha nem értették, hogy miről beszélünk. Azt mondták, hogy nem Németországban, hanem Magyarországon vagyunk, úgyhogy beszéljünk is magyarul. [...] És az, hogy a kitelepítés után 20 évig meg sem lehetett szólalni, az véget vetett a dolognak.” (H. M. - 85)

„Az anyai nagyapám [...] a kitelepítés után aztán próbált velünk németül beszélni, de akkor még nem nagyon lehetett, és én sem voltam annyira hajlandó megszólalni, mert féltünk, hogy mégis rákerülünk a listára. [...] Akkoriban itt senki sem beszélt németül, legfeljebb otthon a családban, de ezeket ugye én nem tudhatom. Sokszor fenyegetéseket kaptunk, ha németül beszélünk, illetve féltünk attól is, hogy lesz még több kitelepítési hullám.” (Sch. J. - 80)

„1945 után az utcán már nem beszélünk németül, mert akkor kiabálták, hogy „Rohadt sváb!”. Akkoriban nagyon nehéz volt, és én nagyon haragszom azokra az emberekre. [...] Amikor azok idejöttek, akkor mi az utca közepén mentünk, nem a járdán, mert ahol ők laktak, ott leütötték az embert, meg bicskáztak.” (W. I. - 80)

„Mentünk az utcán a barátommal a '40-es évek végén, svábul beszélünk, és mögöttünk jött egy illető, akinek amúgy a felesége sváb asszony volt, és mondta, hogy „Ti még mindig sváboztok? Nem volt elég? Ki akartok települni ti is?” (K. I. - 86)

Érdekesség, hogy a törökbálinti őslakosok és a betelepülők közötti viszonya területileg és a szerint is differenciálódott, hogy honnan érkeztek a telepesek. A település központjában, ahol a gazdagabb sváb portákra költöztek az új lakók, élesebb volt a viszony a két fél között, míg a külső területeken ezeket kevésbé lehetett megtapasztalni.

„Az utcánkban, akiket kitelepítettek, a helyükre kerülőkkel nem volt nagy ellentét a Deák Ferenc utcában. Volt egy-két család, akik aktívan részt vettek a kitelepítés lebonyolításában, ők persze közutálatnak örvendtek, és a kitelepítések lefolyása után ők el is költöztek innen. Akik utána jöttek, azok Csehszlovákiából kitelepített magyarok voltak. Velük nagyon jó kapcsolatunk volt; de Magyarország távolabbi részeiből is jöttek. Ellentét volt viszont a csángókkal, de itt az utcában nem tudok ilyenről. Ők inkább az Ófaluban voltak. Nem tudom már bántani őket, de komoly ellentétek voltak.” (Sch. J. - 80)

„[...] a rácokat kitelepítették a németységük miatt, és utána a helyükbe hoztak olyanokat a Felvidékről, Pozsonyligetfaluból, svábokat, akiket a magyarságuk miatt telepítettek ki onnan. Az idetelepülők közül ezek voltak a legjobban megértők. Ezek együtt éreztek, mert őket is kidobták.” (K. I. - 86)

A kitelepítéseket megelőzően születettek elmondásaiból arra következtettem volna, hogy az 1960-as évektől kezdve már háttérbe szorultak a – még hogyha csak verbális, de mégis – nyílt agresszió formái a svábokkal szemben, ám a legfiatalabb, 1955-ben született interjúalanyom még hasonló konfliktusokról számolt be a gyermekkoráról, ami azt tanúsítja, hogy a településen jelen lévő interetnikus szembenállások legalább két évtizedig jelen voltak Törökbálinton.

„Mindenki félt, legalábbis ez az emlékem róla. Anyukámnak mindig szemrehányást tettek, hogy miért beszél velem németül. [...] Bizony sokszor a fejemhez verték, hogy „Kis hülye sváb!”; és biztos voltak ennek anyagi vonzatai is abból kifolyólag, hogy mivel a nagymamámék kint éltek Németországban, akkor kaptam olyan ajándékokat, ami másnak nem volt. Például gyerekbiciklit, mert olyan senkinek sem volt, veszélyes is volt vele elmenni a boltba, és egy fél nap elment vele, hogy a nagyobb fiúk elvették a biciklimet, amíg bent voltam a boltban, és nem adták vissza. „Fogd be a szád, kis hülye sváb!” És nem akarták visszaadni. De az utcán is mindig svábul beszéltem velem, és én gyerekként szégyelltem azt, hogy sváb vagyok, hogy beszéltem ezt a nyelvet, mivel maceráltak mindig miatta.” (H. F. - 60)

Mindezek hatására a megkérdezettek gyermekei többségének számára a sváb nyelv használata már nem volt része a mindennapoknak. A szülők egymás között még beszéltek svábul, egyrészt például olyan helyzetben, amikor nem akarták, hogy a gyermek megértse őket, másrészt féltették is gyermekeiket attól, hogy rossz tapasztalataik miatt bajuk származik a sváb nyelv használatából.

„A sajtójainkkal csak magyarul beszélünk.” (Sch. J. - 80)

„A gyerekek tudtak svábul, de inkább magyarul beszélünk velük, mert tudtam, hogy az nekik nehézség lenne, ha csak svábul tudnának.” (W. I. - 80)

„[...] a gyerekek úgy voltak vele, hogy mivel máshol nem hallották az embereket svábul beszélni, mivel mindenki ódzkodott tőle, akkor kinevettek bennünket, mert nem értették mit beszélünk.” (H. M. - 85)

„A lányom az valamennyire érti, az ő gyerekei viszont egy szót sem. Úgyhogy kihalóban van, valamit kéne csinálni.” (G. J. - 82)

„Amikor kiköltöztünk ide, akkor a feleségemmel beszélgettünk svábul, hogy ő ne értse meg, meg azt hittük alszik már, és hogy „Mit vegyünk ennek a gyereknek karácsonyra?“, erre válaszolt, hogy „Bohócot vegyetek!“, szóval megértette.” (K. I. - 86)

Ritkább esetben még rendszeresen találkozhattak a gyermekek a sváb nyelvvel, elsősorban olyan nagyszüleikkel való kapcsolattartás alkalmával, akik számára életük végéig a sváb maradt az elsődleges nyelv.

„A nagyobbik lányom mindent megértett, mert ő volt a legelső, a mamával akkor tárgyaltunk. Ő mindent megértett, de nem tanult meg beszélni. A többiek pedig mindig nevettek, amikor svábul beszélünk.” (B. L. - 80)

„Az én anyukám mindig svábul beszélt az én fiammal, így jól megtanult, és az iskolában is németül tanult. Sőt, a mai napig is sokszor még úgy beszél velem.” (B. K. - 74)

„...fiam, aki '56-ban született. Sajnos ő sem tud svábul. Megért mindent svábul, de beszélni csak németül tud. [...] Meg a nagyanyjával svábul beszélt úgy nagyjából, de sajnos mi sem erőltettük, mert sajnos hátrányos volt.” (K. I. - 86)

Természetesen több árnyalata létezik ennek, és a sváb nyelv elhagyásával párhuzamosan sok esetben az irodalmi német nyelv elsajátításával olyan előnyökre tettek szert a gyermekek, amelyek később a megélhetésüket jelentette/jelenti: többen például német cégnél, vagy konkrétan Németországban vették hasznát annak, hogy ilyen formában megőriztek valamit a származásukból, családi örökségükből.

„A lányom szépen megtanult németül, középiskola után diplomázott is. Ő sokat jár Németországba, holnap megy például Hamburgba.” (Sch. J. - 80)

„Két gyerekem van, az idősebbik a lányom, a fiatalabbik pedig fiú, köztük pedig négy év van. Már mind a ketten Németországban élnek.” (W. I. - 80)

Általános tendencia volt, hogy a sváb mint anyanyelv kiveszett a hétköznapi használatból, amelyet csupán alkalmanként tudtak újra feleleveníteni azok, akiknek volt még hova visszanyúlniuk e tekintetben.

„A kisebbik öcsém, a Feri iskola elején még egyáltalán nem tudott magyarul, viszont az iskolában teljesen elfelejtette a svábot.” (H. M. - 85)

„Érdekes ez a sváb nyelv, hát az anyanyelvem... Amikor bekerültem az iskolába, akkor meg kellett kapaszkodni, hogy megértem a dolgokat. Gimnáziumban aztán kezdtem elfelejteni, egyetemen meg tökéletesen elfelejtettem. Aztán amikor már lehetett kimenni, és amikor kint voltam legalább egy hétig, mint hogyha életemben mindig jól ment volna, jött a sváb.” (G. J. - 82)

Többen őriznek német nyelvű könyveket, és a televízióban is elérhető német adásokat is igyekeznek kihasználni.

„De az Astrát vissza fogom hozni, mert ott tudom gyakorolni a nyelvet. Van könyvtáram, szótáram.” (G. J. - 82)

„[...] én a mai napig a német tévét nézem, a feleségem meg pláne. Rengeteg német könyvünk van, de nekem nincs türelmem. A feleségem perfektül olvasta, és gót betűs könyveket is olvasott.” (K. I. - 86)

Azok közül, akik beszélnek még valamilyen szinten svábul, ma már kevés lehetőséget látnak arra, hogy gyakorolják. Szerintük szinte nincs is már olyan, akivel beszélgethetnének, ami azonban a feltárásaim alapján nem állja meg teljes mértékben a helyét, ám az igaz, hogy egymástól nagyobb fizikai távolságra laknak, ezért idősebb korokra nehézséget okozhat ezen akadály leküzdése.

„De már nem tudunk sokkal beszélgetni, meg nem is beszélgetünk igazából.” (B. K. - 74)

„A nagyobbik öcsém, a Pista érti a svábot, de már nem beszél. A sváb klubba is le szokott járni, ott beszéljük páran még a svábot főként a Holczer Annussal, szóval vannak még, akik tudnak ezt-azt. [...] Így ma már nehéz is gyakorolni az anyanyelvet, mert nincs kivel beszélni.” (H. M. - 85)

„Vannak még, de már nincsenek sokan, de akik olyan folyékonyan beszélnek, mint ahogy a szüleim beszéltek, olyanok szerintem már nincsenek itt a faluban. Beszélnek, megértik, de ez már messze van tőle.” (H. F. - 60)

4.2. Sváb hagyományok, kultúra¹⁸³

4.2.1. Közösségi élet a kitelepítések előtt

Törökbálinton elsősorban a bálók, a fúvószeneképzés egyrészt a sváb kultúra, másrészt a szórakozás középpontját. Több helyen volt lehetősége bálozni a lakosoknak, amely helyeknek sokszor megvolt a maga célközönsége: az egyik a fiataloknak, a másik az idősebbeknek, de azért többségében korukat tekintve vegyes volt a résztvevők köre. Többek visszaemlékezése szerint a második világháborút megelőzően 7-8 (!) rezes banda játszott rendszeresen a településen, amely a négyezer körüli lakosságszámhoz viszonyítva soknak mondható; de az igény biztosan megvolt rá.

„Voltak bálók, a háborúig minden volt. Öt helyen volt bál. A felsővárban volt a fiataloké, a Pertl-féle volt az öregeké, volt lent az OMÚV-nél, az is egy kocsmá volt, vegyes volt. Volt egy a focipálya felé is, és volt még a HÉV-állomásnál is, ezek is vegyesek voltak.” (B. L. - 80)

Jellemzőek voltak még a szüreti bálók, amelyek a település környéki szőlőkhöz kapcsolódóan lehetőséget teremtettek a mulatozásra. Sok helyen történt disznóvágás, amelynek voltak helyi sváb jellegzetességei is.

¹⁸³ A témában fellelhető releváns forrás: MAGOS Béla: Törökbálint és Diósd lakodalmas szokásai. Törökbálint és Diósd Önkormányzata, 1998.

„Minden családnál volt néhány disznó, nálunk is volt, az ól még most is megvan. Aztán az öléstől kezdve mindent csináltunk. [...] volt az a sváb specialitás, a „Saures”, amit ettünk, a savanyú máj.” (G. J. - 82)

„Amit én tudok, az a tollfosztás, a kukoricafosztás, a disznóvágás nagy divat volt a településen.” (H. F. - 60)

„Húsvétkor volt a báránytánc, egy órán át táncoltak, és akinél a bárány volt, az nyerte meg.” (W. I. - 80)

„Divat volt régen az Anna-bál, az is egy nagyon kellemes színfolt volt. Régen volt az Anna-bál előtti bál a Pertl-féle ház előtt, ami akkor vendéglő volt, most a falumúzeum. Ott volt a báránytánc, amit az Anna-bálon újra felelevenítettünk.” (Sz. J. - 67)

Többen részletesen kifejtették a megszokott étkezési rendet, speciális sváb ételeket, az ehhez kapcsolódó szokásokat. Ezek talán azért maradhattak meg jobban az emlékezetekben, mert inkább a mindennapi élethez tartoztak, mint a más jellegű szokások, hagyományok.

„A vasárnapi étrend még különös volt a sváboknál, főleg ott, ahol disznót is vágtak. [...] Disznóvágás az leginkább húsvétkor volt, akkor a nagymamám csinált fűszerezett sonkát, amit tésztával vont be, és azt sütötte meg. [...] Volt még a krumplis knédli, vagy a szilvás gombóc.” (H. M. - 85)

„Nagyon jó ételnek tartom még a tunkedlit [...] Ez úgy nézett ki, hogy hagymás és paradicsomos alapon állt, ebben virsli és kolbász volt, és ez van összefőzve. [...] Aztán elkészült a vasárnapi menü, ami húsleves volt. Általában három fogásos volt, mert a levesben lévő húst paradicsommártással ettük meg, és utána jött a főétel, ami hétköznap tészta volt, szerdán és pénteken. Vasárnap viszont baromfi volt, disznó csak disznóvágásnál. Nem volt olyan ház, ahol vasárnap nem volt sütemény. Sokszor volt rácsos süti. A sváb asszonyok általában véve jól tudtak főzni, a férfiak a munkával voltak elfoglalva.” (Sz. J. - 67)

4.2.2. Radikális változások a kitelepítések hatására – a sváb hagyományok kihalása

A kitelepítéseket követően a megváltozott etnikai összetételű településen alig maradt meg valami a korábbi kulturális értékekből, hagyományokból; új élet kezdődött Törökbálinton. A közösségi élet középpontjában álló fúvószenei hagyományokat például csupán egy zenekar volt képes továbbvinni, amely túlélte a vészterhes időszakot.¹⁸⁴

„Az a helyzet, hogy a sváb hagyományok a kitelepítések és az asszimiláció hatására nagyon csorbultak.” (H. F. - 60)

„Olyan is volt, hogy farsangkor vitték a kis fehér kötőben a fánkot és a bort az asztaltársaságoknak, ez volt a batyubál. Ez sokáig működött, de aztán ennek is vége lett.” (B. L. - 80)

¹⁸⁴ A korábban már leírt későbbi Großturwaller Musikanten.

A háború után minden nehezen indult újra, és az őslakosoknak a betelepülőkkel való konfliktusos viszonya a kultúra területén is megjelent, bár többnyire inkább közelebb hozta egymáshoz a feleket. A szorosabb értelemben vett sváb hagyományok megőrzése azonban több szinten is akadályokba ütközhetett.

„Talán '48-ban vagy '49-ben mulattak először, de az már a kultúrházban volt: na, ott voltak nagy verekedések. Pörögtél és hozzáértél valakihez, akkor ment aztán minden, nagyon éles volt a helyzet.” (B. L. - 80)

„Sváb bál és tánc az én koromban már nem volt. [...] Ha nyíltan nem is mondták ki, hogy a svábok nem csinálhatnak ezt-azt, de éreztük, hogy a sváboknak otthon kell maradniuk, legalábbis én ezt így láttam, így tapasztaltam a saját bőrömen.” (H. F. - 60)

Az egyik hagyomány, amely a mai napig is megjelenik a településen, a disznóvágás. A sördélutánokkal, amelyek az 1980-as évektől jelentek meg rendszeresen Törökbálinton, igyekeztek feleleveníteni a korábbi bálok hangulatát a fúvószenek megjelenésével. Ezek az alkalmak jelenthetnek még némi kapaszkodót a sváb származásúak számára a hagyományok megőrzését tekintve. Évente megrendezésre kerülő esemény volt még például a telepi búcsú, amelynek voltak még sváb jellegzetességei.

„Kijöttünk ide a Winhoffer vendéglőbe, ahol most a Leber Lajos bácsi táblája van, itt játszott minden búcsú hétfőjén a rezes banda, és tánc volt. Ez volt a telepi búcsú, és ennek volt olyan rangja, mint a falusinak, csak nem voltak sátrak. Ez inkább egy táncmulatság volt.” (Sz. J. - 67)

4.3. Vallásosság

4.3.1. Vallási hagyományok a kitelepítéseket megelőzően

Törökbálint lakosságának döntő többsége római katolikus vallású volt a 20. század első felében. A második világháborúig a sváboknak lehetőségük volt részt venni német nyelvű szertartásokon is, amelynek segítségével meg tudták őrizni családi hagyományait, és egyben etnikai identitásukat. Itt hangsúlyozom, hogy a szertartások szövegei ekkor még latin nyelvűek voltak, és csupán az énekek és a prédikáció folytak a hívek nyelvén. Ez Törökbálint esetében is a német nyelv használatát jelentette, ugyanis az énekek irodalmi német nyelven voltak nyomtatott formában is elérhetőek, a tájnyelvvvel szemben, amely nem rendelkezett hasonló írásbeliséggel. A templomba járás sok családban kötelezően hozzá tartozott a vasárnapokhoz.

„Arra emlékszem még, hogy a templom felirata a szentély előtti boltívén német nyelvű volt. Jobb oldalt a szentély boltívén németül „Gegrüßet seist du, Maria!”, a másik oldalon pedig magyarul „Üdvözlégy Mária!”.” (Sch. J. - 80)

„Gyerekkoromban templomba mentünk minden vasárnap meg ünnepeken, mindig imádkoztunk is, ez szigorú rendben zajlott. Az ünnepek is nagy felvonulással voltak.” (B. L. - 80)

„A sváb emberek a vasárnapot délelőtt a templomnak szentelték.” (Sz. J. - 67)

Az Úrnapi körmenet volt az egyik fő vallási esemény, amely az akkori település nagyságát tekintve szinte a fél falun végiment, méghozzá úgy, hogy végig virágszőnyeget készítettek - főként a saját házuk előtt - a családok. Megszokott kép volt, hogy az idősebb asszonyok imakönyvekkel mentek az istentiszteletekre.

„Régen végimentünk a falun, körös-körül. Minden ház maga díszítette az utcát, az nagyon nagy és nagyon szép ünnep volt. Lejöttünk a templom előtt, bekanyarodtunk a Dózsa utcába, körbementünk a pataknál hátra, a Szent Istvánon előre, a Hősök terénél pedig vissza. Ez nagyon gyönyörű volt, de hát vége lett. Aki nem szedett virágot... nem mondta senki, hogy mit kell csinálni, hanem mindenki tudta, hogy mi a dolga. Nem volt üres hely, szerintem kibeszélték volna vagy valami.” (B. L. - 80)

Voltak még rendszeresen vasárnapi litániák is, amelyen többen is részt vettek a megkérdezettek közül.

„A gyerekkoromban a nagymutterrel jártam fel, közel is laktunk a templomhoz, úgyhogy nem kellett messzi menni. Vele rorátéra és litániára is jártam. Ezek a háború előtt németül voltak, de a háború után csak magyarul.” (H. M. - 85)

4.3.2. Változások a vallási hagyományokban

Az 1940-es évek második felétől a vallási hagyományok megélésében is gyökeres változások következtek be Törökbálinton. Ennek alapját az újonnan kifejlődő politikai rendszer rakta le, amely alapjaiban egyházellenes intézkedéseket hozott. A nemzetiségi csoportokba tartozók ezen felül kétszeresen is hátrányt szenvedtek, hiszen a nemzetiségi nyelvű szertartások is megszűntek a településen, ezen szinte néhány év leforgása alatt kimondva a halálos ítéletet a korábbi sváb kötődésű vallási hagyományokra. A német énekek is rövid időn belül feledésbe merültek.

„Aztán amikor mentünk fel a templomba, akkor ott ültek és írták, hogy kik mennek, aztán amikor bevonultam katonának, azt mondja a politikai, hogy „Maga jár templomba!” Mondom neki, hogy miért ne, hát katolikus vagyok, én a hitemet nem hagyom.” (W. I. - 80)

„Az énekek nagyon szépek voltak, azok német énekek voltak, de a háború után azokat sem énekelték már, magyar énekek kerültek a helyükbe.” (H. M. - 85)

Többen említették meg a településen utolsóként még sváb népviseletben templomba járó asszonyt, akinek a halálával több, a svábsághoz kötődő szimbólum tűnt el a törökbálinti nyilvánosságból.

„A puccos napokon a sváb asszonyok felvették a gyönyörű szép ruhájukat. Jó emlékekkel emlékszem az Izeli nénire, aki az utolsó napig népviseletben járva, rózsafüzérrel a kezében járt a templomba.” (Sz. J. - 67)

A leginkább reprezentatívnak mondható Úrnap körmenet megmaradt a templom közvetlen környezetében, miáltal fokozatosan elvesztette korábbi lényeges közösség-összetartó szerepét.

„A vallásüldözések idején persze erre már nem volt lehetőség, így a virágszőnyeg összezsugorodott a templom környékére. De persze ezt a magyarok már a svábokkal együtt csinálják.” (Sch. J. - 80)

Később a templomi búcsú vált a legnagyobb vallási kötődésű eseménnyé, amely kiegészült vásárral, különböző szórakozási lehetőségek elérésével is.

„[...] a hatvanas évekig nagy búcsúk voltak. Néha az első világháborús emlékműig is felért az árusok sora.” (Sch. P. - 61)

A vallásnak Törökbálinton is szerepe volt azonban az őslakosok és a betelepülő közösségek összekovácsolásában, még hogyha ez nem is lehetett könnyű.

„Az első időkben elég nehezen barátkoztak össze a bálintiak, de ha engem nézünk, akkor nekem számos ilyen barátom volt. Velük a templomban ismerkedtem meg, ott barátkoztunk össze. Ministráltam, ők is, és ott összejöttünk, udvaroltam is telepes lánynak, jó aztán a végén sváb lányt vettem el feleségül.” (K. I. - 86)

4.4. Egy szétszakadt közösség – kapcsolat a kitelepítettekkel

4.4.1. Általános visszatekintés

Törökbálintról a kitelepítések során a legtöbb német az Ulm és Stuttgart között fekvő Süssen településére került. A két város között az 1980-as évektől kezdve évről évre egyre gyümölcsözőbb kapcsolat alakult ki, amely magában foglalta mind egyes közösségek – például a kórusok, iskolák, különböző kulturális egyesületek – közti kölcsönös kapcsolatfelvételt és –építést, mind pedig a szétszakított családok, rokonok, barátok közti kapcsolatokat újrafelvetelét és megerősödését. A politikai rendszer szigorúságának enyhülésével, a rendszerváltással, később pedig Magyarország Európai Unió csatlakozásával megnyíló határok elérésével a kapcsolatok egyre könnyebbé és

intenzívebbé válhattak. A két település ünnepein, jeles eseményein jelen vannak a testvértelepülés küldöttségének tagjai, többen akár évente többször is ellátogatnak a másik városba.

Dolgozatomban nincsen lehetőségem ezt a kapcsolatot mélyebben elemezni, de az etnikai identitás, a családi kötődések megőrzése szempontjából fontosnak vélem érinteni ezt a témakört, annyiban, hogy az interjúalanyaimnak milyen lehetőségei voltak arra, hogy fenntartsák a kapcsolatot családtagjaikkal, vagy akár korábbi szomszédjaikkal, és ez mit jelent számukra. A kérdést érintve többször fölmerült, megválaszolhatatlan kérdés volt az, miszerint kik jártak jobban: azok, akiket kitelepítettek, vagy az itthon maradottak. Általános konklúzióként azt mondhatjuk, hogy mindkét csoport tagjainak komoly nehézségekkel kellett szembesülniük az 1946-ot követő első időszakban. Az itthon maradtak közösségi szintű konfliktusairól már írtam, de a kitelepítetteknek is nehéz volt integrálódni abba a társadalomba, amelynek területéről évszázadokkal korábban őseik elindultak új hazájukba. Eleinte megvetéssel, lenézéssel kellett szembesülniük, és csak kitartó munkával érhatték el azt, hogy új hazájukban megbecsült állampolgárok legyenek.

4.4.2. Személyes érintettségek

Több megkérdezett nem tart már fenn kapcsolatot a kitelepített rokonokkal, ismerősökkel. Ennek fő okai elsősorban az érintettek korából fakadnak: az itthoniak már nehezebben vállalnak hosszabb utakat, míg a kitelepítettek közül – az itthon maradottakhoz hasonlóan – nagyon sokan elhunytak már, és a fiatalabb generációkkal való kapcsolattartás már nem valósul meg, lényegét tekintve fokozatosan feledésbe merülnek a 70 évvel ezelőtti történetek.

„Anyukám oldaláról, a Mann oldalról vitték ki a komaasszonyt. [...] Őket vitték ki, aztán mi is voltunk náluk, meg ők is nálunk, de ők már meghaltak, és a gyerekeik is, így már csak baráti kapcsolatok vannak; viszont már senkivel semmilyen kapcsolatot nem tartok. Elhúlnak ezek az emlékek.” (B. L. - 80)

„Jártam ki Németországba, a nejem is mindig ment. Neki a Rascher család kint él, velük jártunk össze jó párszor, de aztán már mi sem bírtuk, mind kiöregedtünk, a gyerekeknek meg megvolt a maguk témája, úgyhogy egy idő után elmaradoztak ezek a látogatások.” (H. M. - 85)

„Voltam kint Németországban, nem is egyszer, háromszor. A feleségem rokonaival tartottuk jobban, de Kronavetter Mihály volt az unokatestvérem, aki egyben a legjobb barátom volt. Ha minden igaz, ő még él, de már nagyon idős, és évek óta nincs kapcsolatunk.” (K. I. - 86)

A legtöbben azonban, ha nem is személyesen, de legalább telefonon vagy valamilyen más kommunikációs eszköz segítségével tartják a kapcsolatot, azonban elsősorban a saját generációjukba tartozókkal; a gyermekek korosztályától kezdve ez megszűnőben van.

„Nekem az apai részről van egy első unokatestvérem, ő Ulm mellett lakik Eibachban. Anyai részről pedig van egy Süssenben, velük a mai napig tartjuk a kapcsolatot, de ott is a gyerekek már megnőttek. A fiatalok már ott sem ismernek minket, csak az én korosztályom, az idősebbek pedig már meghaltak.” (B. K. - 74)

„De tartjuk a kapcsolatokat, évenként–kétévenként találkozunk, van telefon is, és most tanulom az internetet, azzal is tartjuk a kapcsolatot.” (G. J. - 82)

4.5. Tematizációk

A tematizációs kérdések alkalmazása – mely során negyven hívószóval kapcsolatban kértem arra az interjúalanyaimat, hogy társítsák hozzá a magyar, a sváb, vagy a német jelzők valamelyikét – kisebb nehézségekbe ütközött. Többen – főleg az idősebbek közül – eleinte nehezen értették azt, hogy mire lennének kíváncsi ennek kapcsán. Mégis úgy gondolom, hogy annak ellenére, hogy tíz elkészült listából nem lehet általánosításokat megfogalmazni az egész sváb származású közösség tekintetében, több érdekes megállapítást tehetünk azzal kapcsolatban, hogy elsősorban a megkérdezettek korosztályára vonatkoztatva miként viszonyulnak ma a származásukhoz, milyen etnikai-nemzeti identitás mutatkozik meg esetükben.

4.5.1. Az etnikai identitás megjelenésének területei

A következőkben azokat a hívószavakat emelem ki, amelyek esetében a legtöbb, magyartól eltérő jelző jelent meg a válaszok során. Úgy vélem, hogy ezekkel érzékeltetni lehet azt, hogy milyen területeken kapcsolódnak német nemzetiségükhöz a megkérdezettek.

A *gyerek* szó esetén négyen mondták a sváb jelzőt, és további három esetben jelent meg a német jelző is a válaszokban, amiből arra következtettem, hogy elsősorban a téma kapcsán saját gyermekkorukra emlékeztek vissza, ehhez kapcsolódtak a válaszadók: ez pedig számukra többségében a nemzetiséghez kapcsolódott. A *falu* esetében öten mondták a sváb, míg ketten a német jelzőt, ami szintén a múltba való visszatekintéssel magyarázható, hiszen a megkérdezettek

többsége még a sváb többségű közösség tagjaként született és növekedett gyermekkorának első felében („*ez sváb falu volt.*” – B. L.). A föld ehhez hasonlóan négy főnek jelentett sváb földet, ami szintén a korábbi település- és birtokviszonyokkal magyarázható, ugyanis a második világháborúig sok svábnak a megélhetését biztosította a földművelés („*Itt olyan gyönyörű kertek és földek voltak, de már sehol sincsenek*” – B. L.).

Az iparhoz társították a legtöbben (négyen) a német jelzőt, azzal magyarázva ezt, hogy a németek hoztak be Magyarországra több ipari fejlesztést, technikát, amellyel hozzájárultak az ország építéséhez – hasonló magyarázattal említették még ketten a sváb jelzőt és a németet még két kombinációban („*nem lenne sok szakma Magyarországon, ha annak idején nem telepítették volna ide a németeket. Ők sok ipart hoztak ide, a szerszámoknál sok a német név*” – H. F.). A pénz többeknek inkább azért jelenthetett németet (3 fő) vagy svábot (2), mert szeretnének olyan erős gazdasággal bírni államhoz tartozni, amely erősebb valutával is rendelkezik. Másrészt ez kapcsolódhat ahhoz is, hogy spórolósnak tartják magukat a svábok, és a környezetük is őket, ami elsősorban a pénz megtakarításával és felhalmozásával magyarázható.

A *szorgalom* és a *takarékosság* szavak esetében egyaránt nyolcan választották a sváb jelzőt, amivel egyértelműen saját etnikai közösségüket jellemezték, ezzel többször megkülönböztetve magukat a magyaroktól („*Takarékosság: Ez egyértelmű! A svábság verte fogához a filléreket!*” – H. M.). Ezekkel a jelzőkkel gyakran illetik ma is a német származásúakat, amelyet magukra nézve is érvényesnek vélnék. A *humor* esetén négyen hozták fel a német és a sváb jelzőt is, ezzel is talán a büszkeségüket mutatva, és jelezve, hogy saját humorral is rendelkeznek.

A *lehetőség* és a *vereség* kapcsán egyaránt négyen említették a sváb jelzőt, további kettő illetve egy fő pedig a németet, ami egymással párhuzamba is állítható: valószínűleg korábbi emlékeikre hagyatkozhattak, amikor még a sváboknak több lehetőségük volt a boldogulásra a településen („*A svábságot emelném ki, mert ebben a dologban is élen jártak.*” – Sz. J.), míg a vereséggel elsősorban a kitelepítések során történeteket említették meg („*A kitelepítés az egy vereség.*” – B. L.).

A kultúra terén összesen hatan említették a sváb vagy a német jelzőt a *tánc*cal kapcsolatban, ami a régebbi bálókra való visszaemlékezésekből fakadhatott („*A svábok nagyon szerettek táncolni.*” – B. L.), valamint több esetben reménykedve tekintettek a jelenlegi táncsoport további felvirágzására is. A *zene* kapcsán mindössze egy fő mondta a magyar jelzőt, míg a többiek valamilyen formában a sváb és a német zenét emelték ki, öten mondták a sváb jelzőt önmagában („*nekem a sváb zene a zene*” – H. M.). Ehhez hozzájárulhatott az, hogy a korábban működő színes fúvószenesi életből egy zenekar még ma is működik a településen, így elérhető közelségben maradhatott a Törökbálinton hagyományos sváb zenével való találkozás.

4.5.2. A tematizációk csoportosítása

Összesítve az identitás-hívószavakra adott válaszokat, azokat nyolc főbb csoportba osztottam, mindegyikbe öt-öt szó tartozott. Ezek összevetéséből a következő megállapításokat tehetjük, amelyek között vannak egyértelműnek, előre várhatónak ítélni való gondolatok mellett érdekesebb eredmények is.

A demográfiai tematizáció (gyerek, házasság, jelen, jövő, sors) az etnikai csoport fennmaradásának lehetőségeit járja körül, amely a származáson alapulva a közösség újratermelését jelenti.¹⁸⁵ Az eredmények alapján, mely szerint az említések felében (24) a magyar jelző került elő, arra következtethetünk, hogy a megkérdezettek nem látják biztosítottnak az etnikai csoport jövőjét („*Jövő: A svábság szempontjából nagyon borúsnak látom. Maximum írásokban fog valaki emlékezni, hogy itt valaha svábok laktak.*” – H. F.); a sváb említések (9) inkább a származásra, a múltra, a gyökerekre utalnak. A *sors* vegyes jelzőkkel való illétése pedig inkább a magyar társadalommal rokon történelmi események összefüggésével magyarázható („*Az kegyetlen volt a sváboknak. A magyarok is szenvedtek, én nem azt mondom. [...] De senki nem mondott semmit, még csak azt sem, hogy ne haragudjatok, hogy elzavartunk benneteket. Idehozták ezt a népet felépíteni ezt az országot, és amikor sikerült, akkor kirúgták őket innen.*” – H. F.).

Az antropológiai-pszichológiai tematizáció (kicsapongó élet, szórakozás, szorgalom, takarékoság, törekvés) a sztereotípiák és előítéletek jelenlétét hivatottak

¹⁸⁵ BINDORFFER 2001. 70.

megvilágítani.¹⁸⁶ Ennek során jelent meg a legnagyobb számban a sváb etnikai jelző (22), többször, mint a magyar (20). Ez főként annak tudható be, hogy a *szorgalom* és *takarékosság* szavakat egyértelműen a svábsággal azonosították („*Nem azt mondanám, hogy az osztrákok vagy a németek ne lennének szorgalmasak, de a svábokkal össze sem lehet hasonlítani.*” – H. M.), míg a *kicsapongó élet* és a *szórakozás*, vagyis az előzőek bizonyos értelemben vett ellentétei a magyarokra volt inkább jellemző („*magyar, mert ott sokkal több lumpen ember van*” – B. K.). Mindez a gyermek- és fiatalkori tapasztalatokon alapulhat, amikor még érzékelhetőbbek voltak ezek a különbségek a településen a svábok és a magyarok között. A *törekvés* volt az, amelyik mindhárom jelzővel többször említésre került, vagyis nem volt valódi etnikai meghatározottsága.

A természeti-földrajzi tematizáció (falu, haza, ország, szivárvány, táj) az életnek a természeti környezetét járja körül,¹⁸⁷ amely alapján első ránézésre azt gondolhatnánk, hogy csak magyar jelzőkkel illethetőek a kérdezett szavak, hiszen Törökbálinthoz kapcsolhatóak, mégis megjelentek a sváb (9), a német (4) és a vegyes jelzők is (összesen 5), sőt, ketten a *táj* szó kapcsán Ausztriára asszociáltak. A legérdekesebb a *faluj* jellemzése, hiszen csak ketten tartották magyarnak, míg öten svábnak, ketten németnek említették. Ez is arra utal, hogy a múltban Törökbálint sváb többségű település volt, és mivel ma már város, faluként a hagyományos sváb kistelepülésként él a válaszadók emlékezetében („*Ez már nem sváb falu sajnos.*” – H. F.).

A gazdasági tematizáció a gazdasági közérzetet, a mindennapi élettel járó szükségletek elérésének lehetőségeit foglalja magában (hívószavai: életszínvonal, föld, ipar, kenyér, pénz).¹⁸⁸ Érdekes, hogy ebben a csoportban volt a legkevesebb a magyar jelző említése (19), 11 sváb és 10 német mellett, míg a vegyes jelzők közül négy alkalommal jelent meg a magyar-német. A *földet* talán többen értelmezték földrajzi egységként, mint gazdasági hasznot hozó területként, így 4-4 alkalommal illették magyar és sváb jelzővel, ám közülük többen asszociáltak a svábok által a településen korábban megmunkált termőföldekre („*Nekünk valamikor a föld a megélhetés egyik*

¹⁸⁶ Uo. 72.

¹⁸⁷ Uo. 76.

¹⁸⁸ Uo. 77.

része volt, az a sváboknál szent volt.” – H. M.). Az ipar esetén többségében kiemelték a német ipar hatását a magyar gazdaság fejlődésére, amely gazdasági kapcsolat a mai napig hangsúllyal bír.

A társadalmi tematizáció hívószavaival (cél, érdek, humor, lehetőség, oktatás) a többségi társadalomhoz fűződő viszonyt, a velük való hasonlóságot és beágyazottságot jeleníthetjük meg.¹⁸⁹ Érdekesség, hogy csupán az esetek kevesebb, mint felében került elő a magyar jelző (22 alkalommal), 9-szer szerepelt a sváb és 10-szer a német, a vegyesek (magyar-sváb, magyar-német, sváb-német) pedig két-két alkalommal. A *cél* és a *lehetőség* szavak gyakori német és sváb jelzővel való ellátása inkább a svábok és a német társadalom céltudatosságára utalhatnak, amely összefüggésben állhat a takarékoságukkal és szorgalmukkal. Az *oktatást* hatan mondták magyarnak, ami a beágyazottságot jelenti, a német említések (2) inkább azt az elgondolást jelezhetik, miszerint Németországban irigylésre méltóan működik az oktatási rendszer.

A történelmi tematizáció (hívószavai: győzelem, hős, király, korona, vereség) az élet folyamatából következően a magyarsággal együtt közösen megélt történelmet jelenti, amely közös sors az eredményekben is tükröződik.¹⁹⁰ Többségében a magyar jelző került elő (31), míg a sváb (7) és a német (5) kevesebb alkalommal. A *vereséget* vonatkoztatták leginkább a svábságra, amely egyértelműen a második világháborút követő eseményekre jelentenek utalást: vereségként élték meg a település közösségének szétszakítását. A győzelem német (2) és sváb (1) említése inkább a gazdasági sikerességre és a jelenre utalhatnak, mintsem a 20. század derekán végbement eseményekre.

A politikai tematizáció az állami intézményrendszerhez, szimbólumokhoz való viszonyt tükrözi (az állam, címer, himnusz, parlament, zászló hívószavakkal).¹⁹¹ A politikai tematizáció az, amely az etnikai tudáskészletben lényegét tekintve nem értelmezhető, csupán a nemzeti tudáskészlet keretei között,¹⁹² mégis érdekes eredmény, és a kettős identitás létét leginkább megerősítő következtetés, miszerint a

¹⁸⁹ Uo. 78.

¹⁹⁰ Uo. 83.

¹⁹¹ Uo. 92.

¹⁹² Uo. 103.

legnagyobb számban itt jelent meg a magyar jelző (37), önmagában a német 5, míg a magyar-német 4 alkalommal került elő. A *parlament* esetén érdemes megjegyezni a három német, és az egy magyar-német jelzős említést, ami arra utalhat, hogy a német államberendezkedést mintaszerűnek tartják a magyar állam számára is („*Ez a parlament, ami jól működik és példaértékű, az a Bundestag.*” – Sz. J.).

Végül a kulturális tematizáció keretein belül a mindennapi élet mellett az ünnepek, valamint a tömeg- és magas kultúrához való viszonyt jelenítik meg (a lakodalom, művészet, tánc, tudomány, zene szavakkal).¹⁹³ Bár többségében itt is a magyar jelzők kerültek elő (23 alkalommal), a sváb jelző is gyakori volt (12). A kulturális elemek keveredését és összefonódását jellemzi az, hogy összesen 10 alkalommal kerültek elő vegyes jelzők, a legtöbb esetben a magyar-német (4), de a magyar-sváb is három alkalommal. A magas kultúrát (*művészet, tudomány*) elsősorban a többségi magyarokra értelmezték, ám büszkeséggel említve híres magyar származású embereket, míg a tömegkultúrához tartozó *tánc* és *zene* szavakat nagyobb számban illették sváb (összesen 8) és német (2) illetve vegyes jelzőkkel, ami a hagyományokra történő visszaemlékezésekből és a jelenleg is elérhető kulturális elemek létéből fakadhattak.

5. Zárszó

A dolgozatom kérdésfelvetésére utalva a Törökbálinton élő német származásúak általam közelebbről szemügyre vett csoportjára általánosan elmondható, hogy szűk körben őrzik még sváb kötődésüket, nyelvüket, hagyományaik néhány elemét, ám etnikai-nemzeti identitásukat tekintve kettős identitás jellemző leginkább rájuk. A magyar nemzethez való tartozás már hosszabb ideje alapvetőnek tekinthető számukra, az már gyerekkorukban sem volt kérdés, hogy a magyar államhoz, a magyar társadalomhoz tartoznak, nemzetiségüket tekintve elsősorban magyarnak vallották magukat. „*Nemzetiségem van, kötődésem van a svábokhoz, de magyar vagyok. Például volt a népszámlálás, és én nem írtam azt, hogy német vagyok, mert magyar vagyok.*” (B. K.) A sváb etnikai identitás elsősorban a nyelvhasználat kapcsán aktivizálódik a mai napig is, ám ennek folyamatosan szűkülő lehetőségei

¹⁹³ Uo. 101.

vannak: már csak néhány tucatnyian élnek a településen, akik valamilyen szinten beszélik a száz évvel ezelőtt még a törökbálinti utcán mindennapos német dialektust. *„Én svábnak születtem, és ezt nem is tagadom. Én is magyar érzelmű vagyok, mert itt születtem Magyarországon, de az anyanyelvem az sváb.” – H. M. „Mi, törökbálintiak, nem voltunk német érzelműek.” – K. I.* A kettős identitás talán legszebb példáját mutatja a következő kijelentés: *„én hordtam sokáig egy olyan jelvényt, amin egyben volt a magyar és a német zászló” – H. F.*

A nyelvelhagyás folyamata, már ami a tájnyelvet illeti, néhány év múlva véget ér. Nagy kérdés lesz az elkövetkezendő időszakban, hogy a nyelvelhagyással párhuzamosan az etnikai identitás is eltűnik-e a településen, és amennyiben nem, milyen formában tud tovább élni. A többségi magyar környezetben alig vannak valódi lehetőségek a régi törökbálinti hagyományok megélésére – bár komoly erőfeszítéseket tesznek a vizsgált hagyományőrző és kulturális egyesületek –, így összességében bekövetkezik az, amit az egyik interjúalanyom röviden így fogalmazott: *„sajnos asszimilálódtunk” – G. J.*

Többen voltak, akik a munkájuk során hasznát vették nyelvtudásuknak, bár ez a nyelvtudás már inkább az irodalmi német nyelvet jelentette. *„[...] olyan munkahelyre kerültem, ahol tudtam használni, úgyhogy ebből a nyelvből életem meg, élek meg a mai napig.” – H. F.* Ezekben az esetekben speciálisan segíthet a német nyelv az etnikai identitás megőrzésében, hiszen nem közvetlenül azt a nyelvet használják, amely tulajdonképpen az anyanyelvük volt, mégis összekapcsolható vele. Mivel a hagyományok, a kultúra és a vallás terén nagyon kevés maradt meg Törökbálinton a korábbi sváb emlékekből, így a nyelvhez – legalább az irodalmi némethez – fűződő viszony jelentheti a német identitás fennmaradását.

A munkám során minden témakörben felmerült a kérdés, hogy mennyire mélyen érdemes, szükséges az adott területtel foglalkozni. Úgy gondolom, hogy több irányban is lehetne folytatni a kutatást, elsősorban a fiatalabb generációk bevonásával közelebbről szemügyre venni azt, hogy hogyan megy végbe a sváb nyelv elhagyása a településen, és ezt a kitelepítéseket követő új társadalmi környezetben megszülető generációk képviselői hogyan élik meg, mennyiben foglalkoztatja őket. Nagyon

érdekesnek találnám a környező, német hagyományokkal rendelkező településekkel való összehasonlítást is. A téma történelmi beágyazottsága következtében mindenképpen sürgetőnek vélem az általam érintett kérdések alaposabb vizsgálatát Törökbálinton, valamint esetlegesen más német gyökerekkel bíró településen, hiszen a sorsfordító időkről emlékekkel rendelkező generációk képviselői már csupán néhány évig lesznek köztünk, hogy elmondhassák azt, hogy milyen volt egy sváb többségű közösség tagjaként élni a mindennapokat – és hogyan vált a sváb többségből maroknyi sváb kisebbség.

Irodalomjegyzék

- A. GERGELY András: Vallás, etnicitás, kisebbség kulturális antropológiai nézőpontból. In: A. GERGELY András–PAPP Richárd (szerk.): A szakralitás arcai. Vallási kisebbségek, kisebbségi vallások. Nyitott Könyvműhely, Budapest, 2007. 7–15.
- ALMÁSI János: Geschichte der Deutschen in Ungarn. Zusammenfassung mit Dokumenten. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1999.
- ANDERSON, Benedict: Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism. Verso, London, 1991.
- ANTHIAS, F.–YUVAL-DAVIES, N.: Racialized Boundaries. Race, Gender, Colour and Class and the Antiracist Struggle. Routledge, London, 1992.
- BABBIE, Earl: A társadalomtudományi kutatás gyakorlata. Balassi Kiadó, Budapest, 2003.
- BALIBAR, Étienne–WALLERSTEIN, IMMANUEL: Race, Nation, Class. Ambiguous Identities. Verso, New York–London, 1991.
- BALOGH Sándor (szerk.): A magyar állam és a nemzetiségek 1848–1993. Napvilág, Budapest, 2002.
- BANTON, Michael: Racial and Ethnic Competition. Cambridge University Press, Cambridge, 1983.
- BARTH, Fredrik: Introduction. In: BARTH, Fredrik (szerk.): Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organization of Cultural Differences. George Allen & Unwin, London, 1969. 9–38.
- BARTH, Fredrik: Régi és új problémák az etnicitás elemzésében. Régió, 1996/1. 2–25.

- BELL, Daniel: Ethnicity and Social Change. In: GLAZER, Nathan–MOYNIHAN, Daniel P. (szerk.): Ethnicity: Theory and Experience. Harvard University Press, Cambridge, 1975. 141–174.
- BELLÉR Béla: A magyarországi németek rövid története. Magvető Kiadó, Budapest, 1981.
- BELLÉR Béla: Ungarns Nationalitätenschulpolitik von der Ratio Educationis bis zur Gegenwart (1777–1990). In: Archiv der Deutschen aus Ungarn. Suevia Pannonica, Heidelberg 1991. 52–66.
- BIBÓ, István: Az európai egyensúlyról és békéről. In: BIBÓ, ISTVÁN: Válogatott tanulmányok. I. kötet. Magvető, Budapest, 1986. 295–728.
- BINDORFFER Györgyi: Kettős identitás. Etnikai és nemzeti azonosságtudat Dunabogdányban. Új Mandátum Könyvkiadó, MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2001.
- BINDORFFER Györgyi: Asszimiláció és túlélés. In: KOVÁCS Nóra–SZARKA László (szerk.): Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2002. 1–31.
- BINDORFFER Györgyi: Németek a népszámlálások tükrében – 1980, 1990, 2001. In: KOVÁCS Nóra–SZARKA László (szerk.): Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből II. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2003. 253–266.
- BINDORFFER Györgyi (szerk.): Változatok a kettős identitásra. Gondolat – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2007a.
- BINDORFFER Györgyi: Egyház, vallás, etnikai identitás. Katolicizmus és protestantizmus a magyarországi svábok körében. In: A. GERGELY András–PAPP Richárd (szerk.): A szakralitás arcai. Vallási kisebbségek, kisebbségi vallások. Nyitott Könyvműhely, Budapest, 2007b. 63–78.
- BÍRÓ Gáspár: Az identitásválasztás szabadsága. Osiris-Századvég, Budapest, 1995.

- BOGLÁR Lajos: A kultúra arcai. Napvilág Kiadó, Budapest, 2001.
- BRASS, Paul R.: Ethnicity and Nationalism. Theory and Comparison. Sage, London, 1991.
- BROMLEJ, J. V.: Etnosz és néprajz. Gondolat, Budapest, 1976.
- CHUN, Ki-Taek: Ethnicity and Ethnic Identity: Taming the Untamed. In: SARBIN, Theodore R.–SCHEIBE, Karl E. (szerk.): Studies in Social Identity. Prager, New York, 1983. 184–204.
- CSEPELI György: Csoporttudat – nemzettudat. Magvető, Budapest, 1987.
- CSEPELI György: Etnocentrizmus a nemzeti ideológiában. Világosság, 1988. 8/9. 541–550. CSEPELI György: Nemzeti tudattalan. Thalassa, 1990/1. 43–46.
- CSEPELI György: Nemzet által homályosan. Századvég, Budapest, 1992.
- CSEPELI György: Nemzeti és kisebbségi előítéletek. Cigányfűró, 1994/1. 20–24.
- CZIBULKA Zoltán–HEINZ Ervin–LAKATOS Miklós (összeáll.): A magyarországi németek kitelepítése és az 1941. évi népszámlálás. Budapest, Magyar Statisztikai Társaság Statisztikatörténeti Szakosztálya – Központi Statisztikai Hivatal, 2004.
- DE VOS, George: Ethnic Pluralism: Conflict and Accommodation. In: DE VOS, George–ROMANUCCI-ROSS, L. (szerk.): Ethnic Identity: Cultural Continuities and Changes. The University of Chicago Press, Chicago-London, 1982. 5–41.
- DOBOS Balázs: A magyarországi németek kitelepítése az 1941-es népszámlálás tükrében. Kisebbségkutatás, 2005/3. http://www.hhrf.org/kisebbssegkutatás/kk_2005_03/cikk.php?id=954 (letöltve: 2015. 01. 31.)
- DOISE, Willem: Csoportközi viszonyok és reprezentációk. In: PATAKI, FERENC (szerk.): Csoportlélektan. Gondolat, Budapest, 1980. 667–693.

- DURKHEIM, Émile: *The Elementary Form of the Religious Life*. George Allen and Unwin Ltd., London, 1976.
- ELIADE, Mircea: *Okkultizmus, boszorkányság, és kulturális divatok*. Osiris Kiadó, Budapest, 2002.
- ERDŐS Ferenc: *Mór története – Geschichte von Moor*. Mór Város Önkormányzata, Mór 2002.
- ERIKSON, H. Erik: *Childhood and Society*. Norton, New York, 1964.
- ERIKSON, H. Erik: *Identity: Youth and Crisis*. Norton, New York, 1968.
- FEHÉR István: *A magyarországi németek kitelepítése 1945–1950*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988.
- GALAMBOS-GÖLLER, Franz: *Die Rolle der Religiosität bei der Erhaltung der Muttersprache und der Identität der Ungarndeutschen*. In: HAMBUCH, Wendelin (szerk.): *Kirche und Glaube der Ungarndeutschen*. St. Gerhards-Werk Ungarn e.V., Budapest, 1995. 14–29.
- GALGÓCZY Károly: *Pest-Pilis-Solt-Kiskun megye monographiája*. III. kötet: a megye részletes leírása. Pestmegye közönsége, Budapest, 1877.
- GALLASY Katalin: *Virágszőnyeg Budakeszin. Sváb hagyományok és katolikus szertartások összefonódása*. In: A. GERGELY András–PAPP Richárd (szerk.): *A szakralitás arcai. Vallási kisebbségek, kisebbségi vallások*. Nyitott Könyvműhely, Budapest, 2007. 110–135.
- GELLNER, Ernest: *Nations and Nationalism*. Cornell University Press, Ithaca-London, 1983.
- GILES, H.–BOURHIS, R. Y.–TAYLOR, D. M.: *Towards a Theory of Language in Ethnic Group Relations*. In: GILES, H. (szerk.): *Language, Ethnicity and Intergroup Relations*. Academic Press, New York, 1977. 307–347.
- GINDER, Paul: *A kollektív felelősségről*. In: *História*, 1996/7. sz.

- GLAZER, Nathan–MOYNIHAN, Daniel P.: Beyond the Melting Pot. M.I.T. Press, Cambridge, 1970.
- GORDON, Milton M.: Assimilation in American Life: The Role of Race, Religion and National Origin. Oxford University Press, New York, 1964.
- GRÓSZ András (szerk.): Jogfosztások Budaörsön. Entrechtungen in Budaörs (1944-1948). Bleyer Jakab Helytörténeti Gyűjtemény, Budaörs, 2010.
- GRÓSZ András: Egy kisebbségpolitikus küzdelmei és vívódásai. In: Mából a tegnapról. Képek Magyarország 19. és 20. századi történelméből. ELTE BTK Új- és Jelenkori Magyar Történeti Tanszék, Budapest, 2012. 195–210.
- HAMBUCH, Wendelin (szerk.): Kirche und Glaube der Ungarndeutschen. St. Gerhards-Werk Ungarn e.V., Budapest 1995.
- HECKMANN, Friedrich: Ethnische Minderheiten, Volk und Nation. Soziologie interethnischer Beziehungen. Ferdinand Enke Verlag, Stuttgart, 1992.
- HÉRA Gábor–LIGETI György: Módszertan. Bevezetés a társadalmi jelenségek kutatásába. Osiris Kiadó, Budapest, 2006.
- HICKS, G. L.: Introduction: Problems in the Study of Ethnicity. In: HICKS, G. L.–LEIS, Ph. E. (szerk.): Ethnic Encounters: Identities and Contexts. Duxbury Press, North Scituate, 1977. 1–20.
- HOBBSBAWM, Eric J.: Nations and nationalism since 1780. Programme, myth, reality. Cambridge University Press, Cambridge, 1990.
- HOROWITZ, Donald L.: Ethnic Identity. In: GLAZER, Nathan–MOYNIHAN, Daniel P. (szerk.): Ethnicity: Theory and Experience. Harvard University Press, Cambridge, 1975. 111–141.
- HUTTERER, C. J.: A magyarországi német népcsoport. In: FODOR P.–KÖVÁGÓ L.–STARK F.–VERSEGHI Gy. (szerk.): Együtt a nemzetiségekkel. Kossuth, Budapest, 1984. 279-289. HUTTERER, M.: Die deutsche Volksgruppe in Ungarn. In: BALASSA

I.–KLOTZ, C.–MANHERZ K. (szerk.): Beiträge zur Volkskunde der Ungarndeutschen. Néprajzi Társaság, Budapest, 1975. 11–33.

- Joó Rudolf: Etnikumok és regionalizmus Nyugat-Európában. Gondolat, Budapest, 1988.
- KATONA Judit: Nemzeti sztereotípiák és néprajz. In: KATONA Judit–VIGA Gyula (szerk.): Az interetnikus kapcsolatok kutatásának újabb eredményei. Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 1996. 59–66.
- KÁLLAI Ernő–VARJÚ Gabriella: A kisebbségi törvény. In: GYULAVÁRI Tamás–KÁLLAI Ernő (szerk.): A jövevényektől az államalkotó tényezőkhöz. A nemzetiségi közösségek múltja és jelene Magyarországon. Országgyűlési Biztos Hivatala, Budapest, 2010. 178–204.
- KENDE Péter: Politikai közösség és nemzet. Magyar Tudomány, 1994/4. 443–454.
- KIDDER, L. H.–STEWART, V. M.: Csoportmeghatározások: a jelképekből fakadó hatalom és társadalmi szerepek. In: CSEPELI György (szerk.): Előítéletek és csoportközi viszonyok. KJK, Budapest, 1980. 129–142.
- Kiss Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára. 2. kötet. 2. jav. és bőv. kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1997.
- KOROM Mihály: Az elhurcolás és a szülőföldről való elűzés néhány kérdése. In: ZIELBAUER György (szerk.): A magyarországi németek elhurcolása és elűzése. Országos Német Önkormányzat, Budapest, 1996.
- KOVÁCS András: Identitás és etnicitás. Zsidó identitásproblémák a háború utáni Magyarországon. In: KOVÁCS M. Mária–KASHTI, Yitzhak M.–ERŐS Ferenc (szerk.): Zsidóság, identitás, történelem. T-Twins, Budapest, 1992. 97–113.
- KŐVÁGÓ László: Nemzetiségi kérdések a mai Magyarországon. Kossuth, Budapest, 1981.
- KRAPPMAN, Lothar: Az identitás szociológiai dimenziói. Az interakciós folyamatokban való részvétel szerkezeti feltételei. Oktatási Minisztérium Marxizmus-Leninizmus Főosztálya, Budapest, 1980.

- KVALE, Steinar: Az interjú. Bevezetés a kvalitatív kutatás interjútechnikáiba. Józsoveg Műhely Kiadó, Budapest, 2005.
- LÁZÁR Guy: A magyar lakosság politikai-történelmi tudata a közvélemény-kutatások tükrében. TK, Budapest, 1983.
- LÁZÁR Guy: A kisebbségek nemzeti és etnikai identitásának kialakulása. Régió, 1995/1–2. 28–63.
- LÁZÁR Guy: A felnőtt lakosság nemzeti identitása a kisebbségekhez való viszony tükrében. In: Többség – kisebbség. Tanulmányok a nemzeti tudat témaköréből. Osiris-MTA ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport, Budapest, 1996. 9–115.
- MAGICZ András: A kisebbségi önkormányzatok és a kisebbségi választójog. In: GYULAVÁRI Tamás–KÁLLAI Ernő (szerk.): A jövevényektől az államalkotó tényezőkhöz. A nemzetiségi közösségek múltja és jelene Magyarországon. Országgyűlési Biztos Hivatala, Budapest, 2010. 205–228.
- MAGOS Béla: Törökbálint és Diósd lakodalmas szokásai. Törökbálint és Diósd Önkormányzata, 1998.
- MANHERZ Károly: A magyarországi német nemzetiség néprajzáról. TIT, Budapest, 1982. MANHERZ Károly (szerk.): A magyarországi németek. Útmutató Kiadó, Budapest, 1998.
- MANNHEIM, Karl: Ideology and Utopia. An Introduction to the Sociology of Knowledge. Harcourt, Brace, Jovanovich, Publishers; New York, London, 1985.
- MARCHUT Réka: A Pest megyei németek kitelepítése a kitelepítési névjegyzékek alapján. In: Vázlatok két évszázad magyar történelméből. ELTE BTK Új- és Jelenkori Magyar Történelmi Tanszék, Budapest, 2010. 171–187.
- MARCHUT Réka: Pest megyei németek a második világháború idején. In: Mából a tegnaptól. Képek Magyarország 19. és 20. századi történelméből. ELTE BTK Új- és Jelenkori Magyar Történelmi Tanszék, Budapest, 2012. 211–224.

- MARCHUT Réka: Erőterek metszéspontjában. Magyarországi németek 1920–1940 között – különös tekintettel Pest megyére. In: BÁRDI Nándor–TÓTH Ágnes (szerk.): Önazonosság és tagoltság. Elemzések a kulturális megosztottságról. Tér és Terep 9. Argumentum, Budapest, 2013. 327–340.
- MOLNÁR É.–RADÓ P.–TARJÁN G. G.: Nagybörzsöny. Egy község múltja és jelene. In: TARJÁN G. G. (szerk.): Együttélés. Tanulmányok a Pest megyei nemzetiségek köréből. Pest megyei Tanács VB, Budapest, 1990. 67–306.
- MOLNÁR Tamás: A hatalom két arca: politikum és szentség. Európa Kiadó, Budapest, 1992.
- NÉMEDI Dénes: Durkheim tudásszociológiája. ELTE Szociológiai Intézet, Budapest, 1995.
- NIEDERHAUSER Emil: Interetnikus kapcsolatok – egy történész szemével. In: KATONA Judit–VIGA Gyula (szerk.): Az interetnikus kapcsolatok kutatásának újabb eredményei. Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 1996. 17–24.
- NIEDERMÜLLER Péter: Kulturális és társadalmi identitás: a néprajzi megközelítés eredményei és kérdőjelei. In: VÁRINÉ SZILÁGYI Ibolya–NIEDERMÜLLER Péter (szerk.): Az identitás kettős tükörben. TIT, Budapest, 1989. 204–233.
- NYÍRI K.: Hagyomány és gyakorlati tudás. Medvetánc, 1985-86/4/1. 77–90.
- OLSON, Mancur: A kollektív cselekvés logikája. Művelődési Minisztérium Marxizmus-Leninizmus Oktatási Főosztálya, Budapest, 1982.
- PAPP Richárd: Van-e zsidó revival? Múlt és Jövő Kiadó, Budapest, 2005.
- PARK, Robert E.–BURGESS, Ernest W.: Introduction to the Science of Sociology. University of Chicago Press, Chicago, 1921.
- PATAKI Ferenc: Az én és a társadalmi azonosságtudat. Kossuth, Budapest, 1982.
- PETTINGER-SZALMA Vendel: Az egyházi oktatás története Törökbálinton. Mesterszakos szakdolgozat, ELTE Pedagógiai és Pszichológiai Kar, 2013.

- RADÓ Péter: Asszimiláció és nyelvhasználat. (Nemzeti kisebbségek Magyarországon.) Citoyen Kiadó, Budapest, 1992.
- RENAN, Ernest: What is a Nation? In: ELEY, G.–SUNY, R. G. (szerk.): Becoming National. Oxford University Press, New York-Oxford, 1996. 42–55.
- REX, J.: Race Relations in Sociological Theory. Wiedenfeld and Nicolson, London, 1970.
- RIES, Julien: A szent antropológiája. A Homo religiosus eredete és problémája. Typotex Kiadó, Budapest, 2003.
- SCHERMERHORN, Richard A.: Comparative Ethnic Relations. Random House, New York, 1970.
- SCHÖDL, Günter: Nationalstaat und Minderheit. In: Archiv der Deutschen aus Ungarn. Suevia Pannonica, Heidelberg, 1991. 81–90.
- SCHÜTZ, Alfred: Collected Papers. I. The Problem of Social Reality. Martinus Nijhoff, Hága, 1962.
- SCHÜTZ, Alfred–LUCKMANN, Thomas: Strukturen der Lebenswelt. Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1979.
- SEEWANN, Gerhard: Siebenbürger Sachse, Ungarndeutscher, Donauschwaben. In: SEEWANN, Gerhard (szerk.): Minderheitsfragen in Südosteuropa. Oldenburg Verlag, München, 1992. 139–155.
- SEIDMAN, Irving: Az interjú mint kvalitatív kutatási módszer. Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 2002.
- SIMMEL, Georg: The Social and the Individual Level (An Example of General Sociology). In: WOLFF, Kurt H. (szerk.): The Sociology of George Simmel. The Free Press, Glencoe, 1950.
- SIMPSON, G. E.–YINGER, J. H.: An Analyses of Prejudice and Discrimination. Plenum Press, New York, 1986.

- SMITH, Anthony D.: The Ethnic Origins of Nations. Basil Blackwell, London, 1986.
- STARK Tamás: A magyarországi németek sorsa, 1944–1949. In: Rubicon, 2007a/1–2. sz.
- STARK Tamás: Most jött el az ideje. 20. századi népvándorlás. Kelet-Közép-Európa etnikai átrendeződése 1939 és 1949 között. In: Rubicon, 2007/1–2. sz.
- SZITA László: A németek bevándorlása Magyarországra a 18. században és szerepük az országépítésben. In: ZIELBAUER György (szerk.): A magyarországi németek hozzájárulása a közös haza építéséhez. Országos Német Önkormányzat, Budapest. 1996a. 62–94.
- SZÚCS Jenő: Vázlat Európa három történeti régiójáról. Magvető, Budapest, 1983.
- SZÚCS Jenő: Nemzet és történelem. Gondolat, Budapest, 1984.
- TAJFEL, Henri: Social Identity and Intergroup Behaviour. Social Science Information, 1974/13. 65–93.
- TAJFEL, Henri: The Social Psychology of Minorities. Minority Rights Group, London, 1978a
- TAJFEL, Henri: The Psychological Structure of Intergroup Relations. In: TAJFEL, Henri (szerk.): Differentiation between Social Groups. Academic Press, London, 1978b. 27-98.
- TILKOVSKY Loránt: Hét évtized a magyarországi németek történetéből. 1919–1989. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1989.
- TILKOVSKY Loránt: Magyarországi németek szovjet munkatáborokban. In: Regio, 1991/1.
- TILKOVSKY Loránt: Ungarndeutschtum, Gesamtdeutschtum, ungarische Nationalitätenpolitik seit 1918. In: Archiv der Deutschen aus Ungarn. Suevia Pannonica, Heidelberg, 1991. 22–32.

- TILKOVSKY Loránt: A magyarországi németek a két világháború között. In: ZIELBAUER György (szerk.): A magyarországi németek hozzájárulása a közös haza építéséhez. Országos Német Önkormányzat, Budapest. 1996. 124–134.
- TOMKA Miklós: Die Rolle und Bedeutung des Glaubenslebens und der Pastoral in Ungarn. In: HAMBUCH, Wendelin (szerk.): Kirche und Glaube der Ungarndeutschen. St. Gerhards-Werk Ungarn e.V., Budapest, 1995. 42–68.
- TÓTH Ágnes: Telepítések Magyarországon 1945–1948 között. A németek kitelepítése, a belső népmozgások és a szlovák-magyar lakosságcsere összefüggései. BKMÖL, Kecskemét, 1993.
- TURNER, Victor W.: A rituális folyamat. Osiris Kiadó, Budapest, 2002.
- YOUNG, Crawford: The Politics of Cultural Pluralism. University of Wisconsin Press, Madison, 1976.
- WAGLEY, Charles–HARRIS, Marvin: Minorities in the New World. Columbia University Press, New York, 1958.
- WITTINGER Antal: Török-Bálint története és leírása. Szerzői kiadás, Budapest, 1901.
- ZAVALLONI, M.: Ego-ecology: the Study of the Interaction between Social and Personal Identities. In: JACOBSON-WIDDING, A. (szerk.): Identity: Personal and Socio-Cultural. Alquist & Wiksell, Uppsala, 1983. 205–232.
- ZAVALLONI, M.: Identity and Hyperidentities: The Representational Foundation of Self and Culture. Papers on Social Representations, 1993. Vol. 2 (3). 218–235.
- ZEISS, Franz: Törökbálint – Großturwall. 1. kötet. Törökbálint, 1996.
- ZEISS, Franz: Törökbálint – Großturwall. 2. és 3. kötet egy könyvben. 2. átd. és bőv. kiad. Törökbálint Város Önkormányzata – Német Kisebbségi Önkormányzat, Törökbálint, 2006.

- ZIELBAUER György: Adatok és tények a magyarországi németiség történetéből (1945–1949). Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989.
- ZIELBAUER György (szerk.): Magyarországi németek elhurcolása 1944/45. A kollektív büntetés első állomása. (Dokumentumkötet) Magyarországi Németek Szövetsége, Budapest, 1990.
- ZIELBAUER György: A magyarországi németek hozzájárulása a közös haza építéséhez. Országos Német Önkormányzat, Budapest, 1996a.
- ZIELBAUER György: A magyarországi németek elhurcolása és elűzése – Válogatott szemelvények a korabeli magyar sajtóból 1944–1948. Országos Német Önkormányzat, Budapest, 1996b.
- ZINNER Tibor: A magyarországi németek kitelepítése. Die Aussiedlung der Ungarndeutschen. Magyar Hivatalos Közlönykiadó, Budapest, 2004.
- Magyarország történeti statisztikai helységnévtára. XV. kötet, Pest megye. Központi Statisztikai Hivatal Népszámlálási Főosztály, Budapest, 2000.
- *Népszámlálási adatok:*
 - 2001: <http://www.nepszamlalas2001.hu/hun/kotetek/04/tartalom.html> (letöltés dátuma: 2015. 01. 31.)
 - 2011: KSH 2011. évi népszámlálás 3. Országos adatok. Budapest, 2013 http://www.ksh.hu/nepszamlalas/teruleti_adatok (letöltés dátuma: 2015. 01. 31.)
- *Nemzetiségi önkormányzati választási adatok:*
 - Nemzetiségi választópolgárként történő nyilvántartás statisztikája nemzetiségenként, 2014. http://valasztas.hu//hu/nemz2014/895/895_0.html#downloads (letöltés dátuma: 2015. 02. 28.)

Függelék

A Törökbálintról kitelepítettek lakhelyei a korábbi Német Szövetségi Köztársaságban

Aalen	Eibach	Murrhardt
Backnang	FleHINGEN	NENNINGEN
Bauerbach	Friedrichstal	Karlsruhe-Neureut
Beutelsbach	Gaildorf	Ottenbach
Berghausen	Gosbach	ÖFFINGEN
Bittenfeld	Göppingen	Salach
Blankenloch	Graben-Neudorf	Söllingen
Bretten	Grötzingen	SüSSEN
Brötlingen	Hamburg	Stuttgart
Büchig/Br.	Heiningen/Bc.	Weingarten/Ka.
Deggingen	Heiningen/Göp.	Waiblingen
Dürenbüchig/Br.	Ilvesheim/Ma.	Wössingen
Eggenstein	Ketsch/Ma.	Wöschbach
Endersbach		

Forrás: ZEISS 2006. 130.

Interjúvázlatok

Nemzetiségi önkormányzati képviselők:

Mióta képviseli a helyi németek érdekeit?

Milyen tapasztalatai vannak a tevékenységükkel kapcsolatban?

Kiket szeretnének megszólítani?

Milyen eszközökkel lehet segíteni a német identitás megőrzését?

Hogyan szólíthatóak meg a fiatalabb korosztályokba tartozó német származásúak?

Milyen programokat, célkitűzéseket kívánnak megvalósítani?

Mennyiben tapasztalják a német identitás jelenlétét a településen?

Hányan, milyen formában őrzik még a sváb nyelvet?

Milyen kulturális hagyományok, szokások, ünnepek, szimbólumok élnek még a németiség helyi történelméből?

Milyen hasonló szervezetekkel, önkormányzatokkal vannak kapcsolataik?

Van-e kapcsolatuk a Törökbálintról kitelepített családokkal, azok leszármazottaival, esetleges közösségeikkel?

Kulturális egyesületek képviselői:

Hogyan, mikor született meg az egyesület?

Hogyan fejlődött, milyen nehézségek, akadályok jelentkeztek?

Milyen céljai vannak?

Mennyire érte el célját az eltelt időszakban?

Kik – lehetnek - tagjai az egyesületnek?

Mennyiben tud hozzájárulni az egyesület a német identitás megőrzéséhez?

Milyen rendezvényeken, milyen gyakorisággal vannak jelen?

Milyen egyéb formái elképzelhetőek a német hagyományok megőrzésének, a sváb kultúra fennmaradásának?

Nemzetiségi német oktatásban résztvevő pedagógusok:

Hányan részesülnek/részesültek az elmúlt években nemzetiségi nyelvoktatásban az iskolában? Milyen arányban volt ez az évfolyamokhoz képest?

Mennyiben adhat többet a diákoknak a nemzetiségi német nyelvoktatás?

Vannak-e olyan gyerekek, akik esetében van relevanciája a német nyelv oktatásának a német identitás megőrzése tekintetében?

Előkerülnek-e a nyelvjárásokba tartozó szavak, kifejezések, dalok, szövegek a nyelvoktatás során?

Lehet-e célja a nemzetiségi nyelvoktatásnak a német identitás továbbadása?

Katolikus egyház képviselői:

Miben jelentkezik a helyi egyházközség életében a sváb hagyomány?

Vannak-e még olyan énekek, imaszövegek, amelyek fennmaradtak a múltból, és ma is jelen vannak a liturgiában?

Az egyházi ünnepekben van-e német hagyományokra utaló jel?

Az egyházközség közösségében érezhető-e a német származásúak összetartása, összezárása?

Lehet-e szerepe az egyháznak a német identitás megőrzésében?

Személyes interjúk:

Mikor született? Egész életében Törökbálinton élt?

Tudja, hogy mikor és honnan érkezett a családja Magyarországra?

Beszéljen a családjáról: szüleiről, testvéreiről. Milyen nyelven beszélt velük?

Beszéljen a baráti kapcsolatairól, iskolai, munkahelyi tapasztalatairól. Milyen nyelvhasználati szokásaik voltak?

Hogyan változtak idővel a nyelvhasználati szokásai? Gyermekével, unokáival milyen nyelven beszél? Olvas, beszél németül/svábul? Ha igen, kivel beszélget?

Hogyan kötődik a német hagyományokhoz, kultúrához (zene, tánc, szokások, ünnepek, szimbólumok)? Milyen emlékei vannak a helyi német hagyományokat, kultúrát tekintve (tárgyi, szellemi)?

Milyen viszony fűzte a közvetlen és távolabbi környezetéhez?

Jár templomba? Ha igen, rendszeresen? Vallásos? Milyen emlékei vannak a vallásosság és a nyelvhasználat összefüggéseiről?

Saját maga, illetve a családjában volt-e kitelepített? Vannak kitelepített rokonai? Vannak rokonai Németországban? Van-e kapcsolata kitelepített rokonokkal, barátokkal, ismerősökkel? Hogyan tekint Németországra?

Tematizációk:

Rendelje hozzá az alábbi szavakhoz a magyar, német és sváb jelzők valamelyikét!

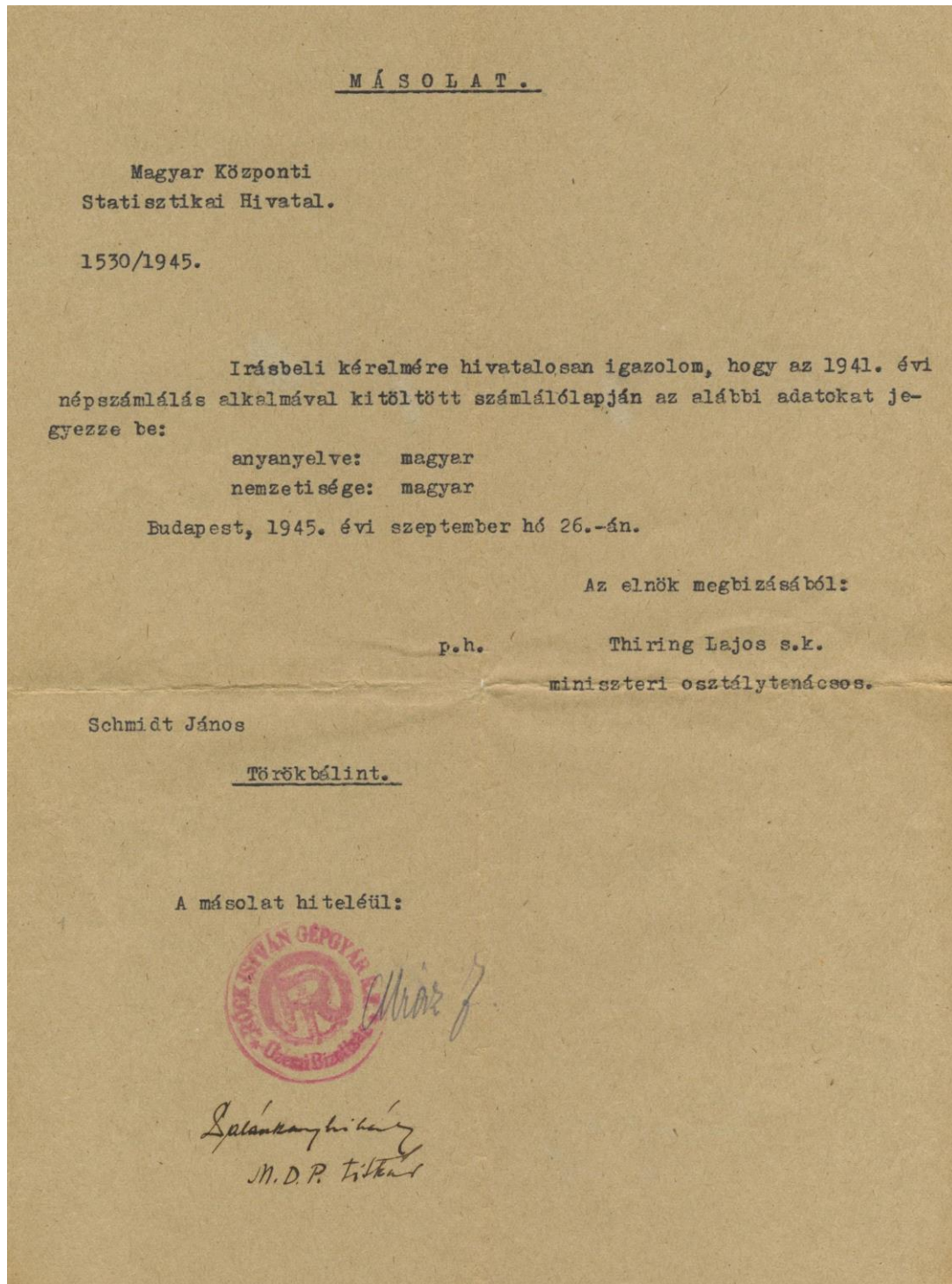
állam, cél, címer, életszínvonal, érdek, falu, föld, gyerek, győzelem, haza, házasság, himnusz, hős, humor, ipar, jelen, jövő, kenyér, kicsapongó élet, király, korona, lakodalom, lehetőség, művészet, oktatás, ország, parlament, pénz, sors, szivárvány, szórakozás, szorgalom, táj, takarékoság, tánc, törekvés, tudomány, vereség, zászló, zene

Tematizációkhoz kapcsolt jelzők

<i>Tematizációk</i>	magyar	sváb	német	magyar- sváb	magyar- német	sváb- német	osztrák	magyar- sváb- német
gyerek	3	4	1		1			1
házasság	6	1	1		2			
jelen	6	2						
jövő	5	1	2					1
sors	4	1	1	1	1			2
kicsapongó élet	8	2						
szórakozás	7	2						
szorgalom		8	1		1			
takarékosság	1	8	1					
törekvés	4	2	3					1
falu	2	5	2			1		
haza	6		1	1	1	1		
ország	8		1		1			
szivárvány	8	2						
táj	6	2					2	
életszínvonal	6	2	2					
föld	4	4				1		
ipar	2	2	4		1	1		
kenyér	5	1	1	2	1			
pénz	2	2	3		2			1
cél	5	1	3			1		
érdek	5				1	1		2
humor	2	3	3	1	1			
lehetőség	4	4	2					
oktatás	6	1	2	1				
győzelem	5	1	2	1				1
hős	7	1			1			1
király	7		2					
korona	8	1			1			
vereség	4	4	1					1
állam	9	1						
címer	9				1			
himnusz	8		1		1			
parlament	6		3		1			
zászló	5	2	1		1			
lakodalom	4	2	1	2	1			
művészet	7				1		1	
tánc	4	3			1	1		1
tudomány	7	2		1				
zene	1	5	2		1	1		

Tematizációk	magyar	sváb	német	magyar- sváb	magyar- német	sváb- német	osztrák	magyar- sváb- német
demográfiai	24	9	5	1	4	0	0	4
pszichológiai	20	22	5	0	1	0	0	1
természeti	30	9	4	1	2	2	2	0
gazdasági	19	11	10	2	4	2	0	1
politikai	37	3	5	0	4	0	0	0
társadalmi	22	9	10	2	2	2	0	2
történelmi	31	7	5	1	2	0	0	3
kulturális	23	12	3	3	4	2	1	1

Dokumentumok

1. ábra: Anyanyelvet és nemzetiséget igazoló dokumentum 1945-ből

M Á S O L A T .

Központi
Statisztikai Hivatal
Budapest. II., Keleti Károly-u. 5-7.
Budapest. 114. postafiók.
Telefonszám: 160-190

27943/1947.sz.

Schmidt Jánosné sz. Kubicssek Erzsébet
/: szül. 1911.:/
Törökbálint.

Irásbeli kérelmére hivatalosan igazolom, hogy az 1941. évi népszámlálás alkalmával kitöltött számlálólapján az alábbi adatokat jegyezte be:

anyja neve: Hujj Erzsébet
anyanyelve: magyar
nemzetisége: magyar

Budapest, 1947. évi augusztus 30.-n.

Az elnök megbízásából:

p.h.

Semjén László s.k.
stat.felügyelő.

A másolat hitelűl:

Szalankayhild
M. D. P. titkár

2. ábra: Anyanyelvet és nemzetiséget igazoló dokumentum 1947-ből

M á s o l a t
Magyar központi Statisztikai Hivatal. 1530/1945.
- - - Irásbeli kérelmére hivatalosan igazolom, hogy az 1941. évi
népszámlálás alkalmával kitöltött számlálólapján az alábbi adatokat
jegyezze be: - - - - -
anyanyelve: magyar - - - - -
nemzetisége : magyar - - - - -
Budapest, 1945. évi szeptember hó 26-án. - - - - -
Az előök megbízásából: Olvashatatlan aláírás s.k. miniszteri osztály-
tanácsos. P.H. - - - - -
Schmidt János Tordóbalint. - - - - -

6 Ft. illeték
141.414/1923.
sz. pü. min. r. a-
lapján készpénz-
ben rovatott le.

353/1948. sorszám.

Ez a másolat a S c h m i d t J á n o s ur
részéről eredetiként felmutatott bélyegtelen igazolvánnyal egyező.

Kelt Budapesten, az ezerkilencszáznegyvennyol-
cadik /:1948.:/ évi szeptember hó tizenhetedik /:17.:/ napján.-

[Handwritten signature]
közjegyző.

3. ábra: Anyanyelvet és nemzetiséget igazoló dokumentum 1948-ból

M á s o l a t
Központi Statisztikai Hivatal Budapest, II. keleti Karoly+u.5-7. Bu-
dapest 114. postafiók. Telefonszám:160-190.-
27943/1947. sz.
Schmidt Jánosné sz.Kubicsek Erzsébet /:szül.1911:/18órkbalint.-
- - - Irasbeli kérelmére hivatalosan igazolom, hogy az 1941. évi
népszámlálás alkalmával kitöltött számlálólapján az alábbi adato-
kat jegyezte be: -
anyja neve: Hujj Erzsébet -
anyanyelve: magyar -
nemzetisége:magyar-
Budapest, 1947. évi augusztus hó 30-n. Az elnök megbízásából:Sem-
jén László s.k. stat. felügyelő. P.H. -

6. Ft. illeték
141.414/1923.
sz. pü. min. r. a-
lapján készpénz-
ben rovatott le.

353/1948. sorszám.

Ez a másolat a Schmidt János ur
részéről eredetiként felmutatott bélyegtelen igazolvánnyal egyező.
Kelt Budapesten, az ezerkilencszáznegyvennyol-
cadik /:1948.:/ évi szeptember hó tizebhetedik /:7.:/ napján.-

 J. Semjén
közjegyző.

4. ábra: Anyanyelvet és nemzetiséget igazoló dokumentum 1948-ból

Másolat az eredetiről.
 Magyarorszáhi nemzeteket áttelepítő II. oszlop miniszteri vagyonirozse csoportja.
 7/1947. W.

H a t á r o z a t .

81/336 Pettinger Vendel 1885 Törökbálint Zimádi u. 4.
 82/387 Pettinger Vendelné 1893 " " "
 83/338, Pettinger Róza 1921 " " " számalatti személy

ket az áttelepülés által 30 napra visszatartom, mivel Pettinger Vendel az irattár-
 rukban elfekvő orvosi bizonyítvány tanúsága szerint jelenleg kórházi orvosi
 ápolásban részesül. Betegsége végbélrák /carcína rectii/
 Budafok, 1947. augusztus 24.-én

Miniszteri Biztos rendeletéből:
 Pálffy Adom s.k. csp. vezető

dr. Chyba Janka s.k.
 szerelvénykísérő orvos.

A másolat hitelű
 Törökbálint, 1947. augusztus 26.

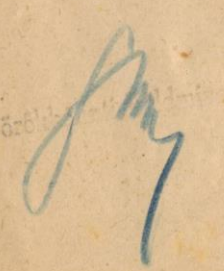

6. ábra: Mentességet igazoló dokumentum 1947-ből

Átvételi elismervény

A kitételepítéssel kapcsolatban Pekinger Vendel Zsófia u 4
 szám alatti lakostól 6 2 0 kggr. búzát
 449 " rozsot
 36 " zabot
 424 " árpat

és 50 üveg veg-es befőttest megőrzés végett átvettem
 Törökbálint 1947 augusztus 29 én

5. ábra: Átvételi elismervény – "megőrzés végett"

I. Áttelepítési Miniszteri Biztosságt. 61.
666/1946.

Az I. sz. Áttelepítési Miniszteri Biztosság irattárában 538/Ámb.-1946. és 477/Ámb. 1946. sz. iratok alapján igazolom, hogy Varga-
di Wienhoffer András Törökbálint, Fő utca 21. sz. lakost és Pettinger
Vendel Törökbálint, Zimádni utca 4. sz. alatti lakost a mentesítés kére-
ségeen döntő öttagú bizottság mentesítette. A mentesítő bizottság nevében
Gerzely Lóránt bizottsági tag 1946. február hó 27.-én a mentesítés érvé-
nyes voltát szóbelileg is megemlítette, megerősítette.

Ugyancsak igazolom, hogy a mentesítő bizottság Horaszi
/Holl/József Törökbálint, Fő utca 89. sz. alatti lakost és családját
szintén mentesítette.

Ezt az igazolást nevezettek kérésére a földigénylő bizottsá-
nál való felhasználás végett adtam ki.

Etyek, 1946. március hó 7.

Dr. Császár Bálint
/Dr. Császár Bálint./
h.áttelepítési miniszteri biztos.

Hitelesítés a túlfoldalon.

8. ábra: Mentésítési dokumentum 1946-ból (1. oldal)

665/1947. sorszám.-

6.- forint
~~141414~~
1923 D. M. ren-
delet alapján
kézpénzben
nyújtott ki.
évi augusztus hó 23. huszonharmadik napján.-

Tanusítom, hogy ez a másolat az előttem eredetiként
felmutatott egy ívből álló és bélyegtelen okirattal
mindenben egyező.-

Kelt Budapesten, 1947. ezerkilencszáznegyvenhetedik
évi augusztus hó 23. huszonharmadik napján.-

Dr. Hedry Aladár
mint dr. Hedry Aladár budapesti
közjegyzőnek a budapesti közjegyzői
kamara 890/1947. számú rendelve-
nyével kirendelt helyettese.

7. ábra: Mentésítési dokumentum 1946-ból (2. oldal)

A KISEBBSÉGI ÖNKORMÁNYZAT VÁZLATOS PROGRAMJA:

1. OKTATÁS

A Német Kisebbségi Önkormányzat elvállalja az iskolai német nyelvi versenyek védnökségét, a helyezettek díjazását és szorgalmazza a környező települések nemzetiségi nyelvet oktató iskoláival közös programok rendezését. / nyelvi vetélkedő, gyermekkórusok találkozója /

Az anyaországgal való kapcsolattartás az identitás megőrzésének nélkülözhetetlen eszköze, ezért támogatja a Zimándy Ignác Ált. Iskola és a Süssen-i J.G. Fischer Schule közötti partnerkapcsolatot és annak további fejlesztését.

Az N.K.Ö. szorgalmazza konstruktív kapcsolat kialakítását a helybeli iskolákkal.

A felnőtt nemzetiségi lakosság nyelvtudásának fejlesztésére tanfolyamok indítását szorgalmazza.

Szorgalmazza az óvodákban folyó német nyelvoktatás fejlesztését.

2. ÜNNEPEK

Az N.K.Ö. a régi hagyományokhoz ragaszkodva ünnepét minden év június 23-án, Jézus Szíve ünnepén tartja meg.

Az ünnep méltó megünneplésében szorosan együttműködik a Római Katolikus Plébániával és a St. Gerhards-Werk országos és helyi egyesületével.

Támogatjuk a német nyelvű hittanos tábor további működését.

Szorgalmazzuk a helyi németiség életében mindig meghatározó Maria-Zell-i zarándokutak felelevenítését a St. Gerhards-Werk bevonásával.

3. KULTURÁLIS RENDEZVÉNYEK

Évenkénti rendszerességgel nemzetiségi találkozók rendezése, amin kórusok és táncsoportok lépnek fel.

A helyi kisebbség ünnepéhez kapcsolva kulturális rendezvények szervezése és lebonyolítása. /Hazai és külföldi vendégek meghívása./

A helyi rendezvények megtartásában számítunk a német nemzetiséghez kötődő helyi énekkarok, zenekarok, egyesületek és együttesek támogatására és részvételére.

. / .

9. ábra: A kisebbségi önkormányzat vázlatos programja 1995-ből (1. oldal)

4. HAGYOMÁNYŐRZÉS

A még fellelhető tárgyi és kulturális emlékek gyűjtése, rendszerezése és ezek segítségével a hagyományok hiteles őrzése, valamint az oktatás számára segédanyagok összeállítása az N.K.Ö. fontos feladata.

E feladatok megoldásához az N.K.Ö. munkacsoportot hoz létre.

Terveink és elképzeléseink megvalósításához számítunk a Nagyközségi Önkormányzat nagylelkű támogatására.

Elképzeléseink, terveink megvalósulásáról a jövőben folyamatosan tájékoztatjuk választóinkat és a törökbálinti polgárokat.

Törökbálint, 1995. április 21.

I. A nemzetiségi önkormányzat jogállása

A nemzetiségi önkormányzat önálló jogi személy, ennek megfelelően a hatáskörébe tartozó ügyekben önállóan dönt. Az önálló döntési jogosítványokkal a kisebbségi önkormányzat

10. ábra: A kisebbségi önkormányzat vázlatos programja 1995-ből (2. oldal)

Képek

A képeket a nemzetiségi önkormányzat archívumából (11–21.), valamint Pettinger-Szalma Vendel saját készítésű gyűjteményéből (22–44.) válogattam.

11. ábra: Öt idős asszony népviseletben

12. ábra: Anna-hegyi pince előtt

13. ábra: Asszony két gyermekkel

14. ábra: Czeisz–Hutschneider házaspár

15. ábra: A Bernhard család

17. ábra: 1932-es szüreti mulatság

16. ábra: Fink Henrik vendéglője

18. ábra: Mariazelli zárándoklat 1954-ben Léber Lajos szervezésében (alsó sorban jobbról a harmadik)

19. ábra: Izeli néni, 1980-as évek második fele

20. ábra: Großturwaller Musikanten

21. ábra: Svábkörus

23. ábra: Német nyelvű sírkő 1895-ből

22. ábra: "Magdalena Killin 1853" - szenteltvíztartó a templomban

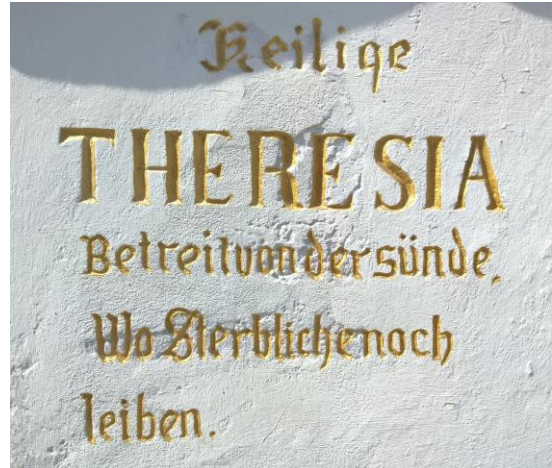
24. ábra: "Jesus fällt zum ersten Mal" - stáció, amely először a templomban, majd a kápolnában volt elhelyezve. Utóbbi 2014-es felújítása óta nem lett visszahelyezve

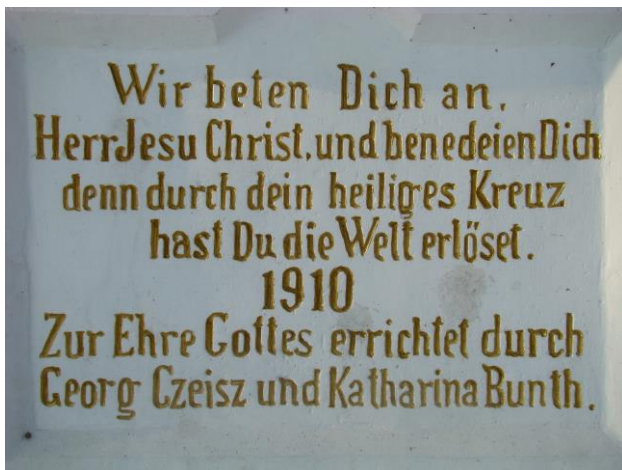
25. ábra: Vegyes feliratú sírkő 1940-ből

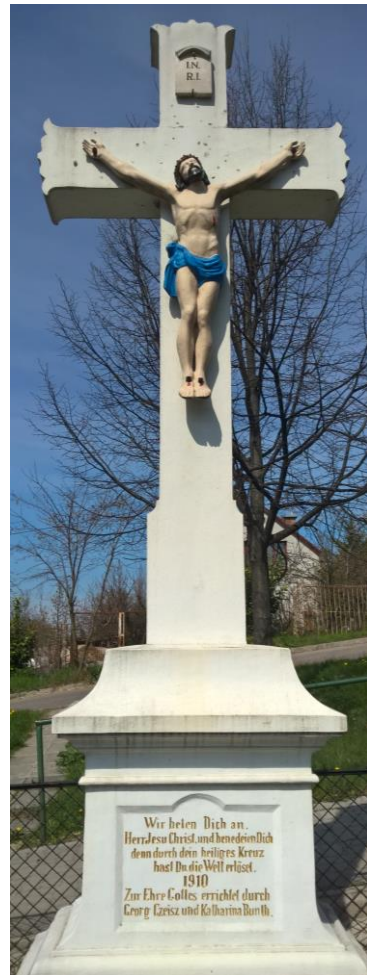
27. ábra: Szent Teréz szobra (1886)

26. ábra: A szobor felirata közelről

29. ábra: A kereszt felirata közelről

28. ábra: Kereszt a Kápolna utcában (1910)

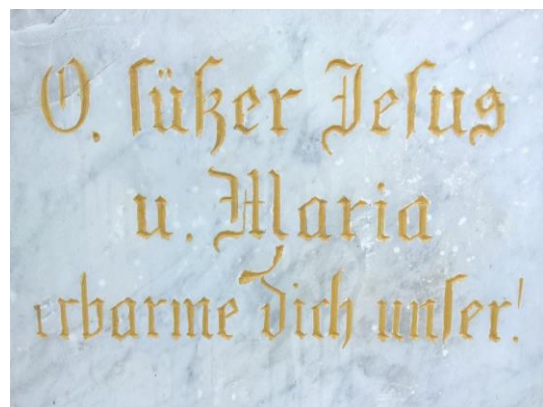
31. ábra: Kétnyelvű Hit-Remény-Szeretet szobor a 19. század végéről. A 20. század második felében ledöntötték, 2001-ben pedig újrafogalmazták

30. ábra: Kereszt a Baross utcában 1904-ből

32. ábra: A Baross utcai kereszt hátsó táblája

33. ábra: A Baross utcai kereszt elülső táblája

35. ábra: Kereszt a régi Fő utcában (1886)

36. ábra: A Fő utcai kereszt újrafogalmazott felirata

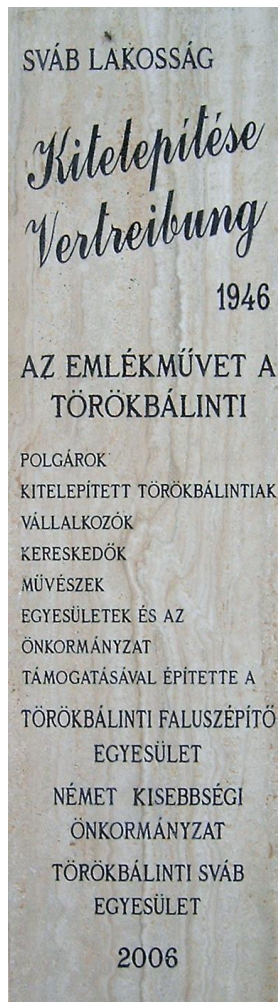
37. ábra: A templom melletti kereszt felirata

34. ábra: A templom melletti kereszt (1938)

38. ábra: A 2006-ban átadott kitelepítési emlékmű

39. ábra: A 2006-os emlékmű felirata

40. ábra: A kitelepítés ötvenedik évfordulójának emléktáblája (1996). A tábla ott kapott helyet, ahol annak idején a kitelepítendő névsora volt kifüggesztve

42. ábra: Léber Lajos emlékműve egykori szülőházán, a mai József Attila utcában (1996)

41. ábra: Utcanévtábla az adott településrész magyar és német nevével

43. ábra: A nemzetiségi önkormányzat és az óvoda épülete

44. ábra: Falumúzeum